ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

9

TOMUL 40 1987

SEPTEMBRIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament este de 180 lei.
În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12-201. Telex 10376 prsfi r — Bucureşti, calea Griviţei nr. 64—66.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — Bucureşti, tel. 50.72.41.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 40, nr. 9
septembrie 1987

SUMAR

REVISTA DE ISTORIE

TOME 40, N° 9
septembre 1987

SOMMAIRE

CONGRESUL AL III-LEA AL EDUCAȚIEI POLITICE ȘI CULTURII SOCIALISTE – EVENIMENT DE IMPORTANȚĂ DEOSEBITĂ ÎN VIAȚA POLITICĂ, SOCIALĂ ȘI SPIRITUALĂ A ȚĂRII NOASTRE

A intrat în tradiția vieții spirituale românești ca din cinci în cinci ani un larg și reprezentativ forum democratic să examineze și să dezbată realizările obținute în opera de formare a conștiinței înaintate revoluționare, eficienței educației politice și culturale pe care partidul o desfășoară pe un front amplu, să stabilească noi direcții de acțiune în măsură să amplifice rolul și importanța educativă a activității politico-ideologice, a creației cultural-artistice. În cadrul Congresului s-au aprofundat învățămintele desprinse din experiența acumulată în ultimii ani, s-au prefigurat noi măsuri și modalități menite să perfecționeze activitatea de formare a omului nou.

Prin participarea a peste patru mii de delegați și invitați s-a conferit congresului statutul unui important forum al educației și culturii revoluționare, constituind o nouă expresie a profundului democratism al orînduirii noastre, al largilor condiții și posibilități create după Congresul al IX-lea al partidului, participării active, directe a tuturor oamenilor muncii la elaborarea și înfăptuirea politici partidului și statului nostru în domeniile vieții economico-sociale.

Desfășurate în climatul de muncă susținută, al însemnatelor realizări în toate domeniile de activitate prin care națiunea a omagiat 22 de ani de la Congresul al IX al P.C.R., în preajma aniversării a 43 de ani de la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, lucrările celui de-al III-lea Congres al educației politice și culturii socialiste se înscriu ca un moment memorabil de o deosebită semnificație și adîncă rezonanță în istoria dezvoltării culturii și artei socialiste, a muncii de modelare a conștiinței socialiste.

Magistrala cuvîntare a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu — a cărui strălucită operă teoretică și activitate practică se află la temelia muncii de educație politică revoluționară, de formare a omului nou, cu o conștiință înaintată — s-a constituit într-o remarcabilă sinteză științifică a rezultatelor de seamă înregistrate în activitatea politico-ideologică prefigurînd noi căi și metode pentru intensificarea și adîncirea acesteia, în concordanță cu dinamismul dezvoltării economico-sociale a patriei, cu sarcinile și obiectivele actuale și de perspectivă.

Prin bogatul conținut de idei, prin profunzimea analizei și realismul viziunii dialectice, prin tezele și orientările ce cuprind toate laturile procesului complex de edificare a noii condiții umane, în conformitate cu programul ideologic al partidului și hotărîrile celui de-al XIII-lea Congres al partidului, corespunzător stadiului actual al societății socialiste multi-

lateral dezvoltate cuvîntarea președintelui Republicii dă un nou și puternic impuls vastei activități de formare a omului nou, chemat să-și desăvîrșească personalitatea în procesul binefăcător al educației și culturii.

Arătînd că pregătirea Congresului a fost precedată de largi dezbateri în adunările uniunilor de creație, instituțiilor cultural-artistice și în conferințele județene, tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat că în cadrul marelui forum democratic este necesar să se facă o analiză critică și autocritică a activității din cincinalul trecut și să se stabilească sarcinile și măsurile necesare în vederea îmbunătățirii întregii activități politico-educative, a creșterii rolului acestui important sector în dezvoltarea generală a patriei socialiste.

S-a relevat că dezvoltarea puternică a forțelor de producție a creat condițiile necesare pentru progresul general al patriei, deci și al educației și culturii, că România s-a transformat, într-o perioadă istorică scurtă dintr-o țară slab dezvoltată, într-o țară industrial-agrară cu o industrie modernă și o agricultură socialistă în plină dezvoltare.

În raport cu această dezvoltare susținută a proprietății socialiste, a unei puternice baze tehnico-materiale, arăta secretarul general al partidului, s-a ajuns la o anumită rămînere în urmă în domeniul ideologic, al educației și culturii. Se impune așadar să acționăm cu toată răspunderea pentru lichidarea acestei rămîneri în urmă și realizarea unei concordanțe cît mai depline între aceste două laturi fundamentale ale dezvoltării societății socialiste.

„Este necesar, arăta secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, să facem totul pentru ca știința și cultura, educația politică, activitatea ideologică să constituie permanent o puternică forță a dezvoltării economico-sociale".

În activitatea politico-educativă și culturală trebuie să se țină seama de tot ce s-a realizat de-a lungul mileniilor, de noile cuceriri ale științei și tehnicii, ale cunoașterii umane în general dar în același timp, trebuie să fie înlăturate cu fermitate concepțiile vechi, retrograde și promovate cu curaj noul, concepțiile revoluționare despre lume și viață, omul ca valoare supremă al societății socialiste.

În magistrala sa cuvîntare tovarășul Nicolae Ceaușescu arată că educația și cultura înaintată presupun cunoștințe temeinice și vaste, din toate domeniile bazate pe concepția revoluționară despre lume și viață, materialismul dialectic și istoric, că numai astfel omul poate să pătrundă și să înțeleagă tot mai profund tainele naturii și ale universului, ale societății — fără a mai rămîne prizonierul prejudecăților, misticismului și obscurantismului — să devină tot mai cutezător, să-și făurească în mod conștient viitorul liber și independent.

S-a subliniat cu pregnanță că în întreaga muncă politico-educativă și culturală de formare a omului nou, trebuie să pornim de la dezvoltarea dragostei față de partid, forța conducătoare și centrul vital al națiunii, dragostea față de patrie și popor, dragostea față de muncă, factor definitoriu al dezvoltării omenirii și al formării omului. Principiile eticii și echității socialiste, atitudinii noi în muncă, în comportamentul zilnic, spiritul de dreptate și adevăr, făurirea unui om cu înalte calități moral-politice, încrezător în forțele proprii și ale poporului trebuie să stea la baza educației generale a constructorilor socialismului, a tineretului mai cu seamă. Punînd în evidență superioritatea orînduirii noi socialiste care a lichidat pentru totdeauna orînduirea împărțită în clase sociale, antagoniste, în

bogaţi şi săraci, înlocuind inegalităţile sociale şi naţionale cu deplina egalitate în drepturi a tuturor cetăţenilor patriei, activitatea politico-educativă trebuie să acorde mai multă atenţie combaterii vechilor stări de lucruri moştenite de la vechea orînduire sau a stărilor de lucruri negative acţionînd cu toată fermitatea pentru combaterea şovinismului, a naţionalismului, rasismului, antisemitismului, a tot ce înjoseşte omul şi degradează condiţia umană. Militînd pentru dezvoltarea spiritului de omenie, de cinste şi dreptate al fiecărui om al muncii, trebuie să depunem eforturi pentru progresul general al patriei, să educăm totodată oamenii muncii, tineretul în spiritul frăţiei, al solidarităţii, al muncii unite pentru socialism şi comunism.

Sînt înfăţişate în cuvîntare ampla activitate politico-educativă şi culturală desfăşurată de teatrele, casele de cultură, cluburile şi căminele culturale, acţiunile zecilor de mii de formaţii cultural-artistice care cuprind sute de mii de oameni, îndeosebi tineretul, care dau muncii politicii-educative forţa uriaşă a participării maselor la formarea culturii şi educaţiei revoluţionare. Sînt evidenţiate rolul şi importanţa Festivalului naţional „Cîntarea României" care s-a transformat într-o adevărată forţă de creaţie a poporului inclusiv în domeniul ştiinţific şi tehnic.

Obiectivul strategic al actualului cincinal [este dezvoltarea intensivă a industriei, agriculturii şi celorlalte sectoare de activitate, pe baza celor mai noi cuceriri ale ştiinţei şi tehnicii astfel încît ţara noastră va trece la un nou stadiu de dezvoltare, cel de ţară socialistă mediu dezvoltată. Trebuie să punem în centrul muncii politico-educative problemele legate de înfăptuirea în cele mai bune condiţii a planurilor şi programelor de dezvoltare economico-socială, de valorificare deplină a materiilor prime, a reducerii consumurilor, recuperării şi refolosirii materialelor, îmbunătăţirea calităţii şi nivelului tehnic al produselor. În domeniul agriculturii s-au obţinut succese importante în înfăptuirea obiectivelor noii revoluţii agrare şi în acest an în mai multe judeţe s-au obţinut producţii de grîu şi orz care sînt la nivelul cerinţelor noii revoluţii agrare. Desigur, în succesele obţinute în industrie, agricultură şi celelalte domenii se oglindesc şi contribuţia activităţii politico-educative, de dezvoltare a conştiinţei şi atitudinii noi în muncă, creşterea spiritului de răspundere, de ordine şi disciplină şi înlăturarea stărilor de lucruri negative, înapoiate, corupte, furtul, inerţia, birocratismul, tot ceea ce este străin principiilor de etică şi echitate socialistă.

Un rol deosebit în educarea tinerei generaţii îl are familia, şcoala, învăţămîntul, cadrele didactice din întreg sistemul educaţional care au nobila misiune şi marea răspundere de a sădi în conştiinţa copiilor, a tineretului, cele mai nobile idealuri de dreptate şi adevăr, de al pregăti pentru muncă şi viaţă. Şi în acest domeniu, în concordanţă cu cerinţele actuale ale noii revoluţii în ştiinţă şi tehnică, s-au asigurat perfecţionarea şi modernizarea învăţămîntului, dezvoltarea bazei sale materiale, creşterea nivelului ştiinţific al instruirii tinerelor generaţii, îmbinarea organică a învăţămîntului cu cercetarea şi producţia. Sa îmbunătăţit predarea ştiinţelor sociale în şcoli şi facultăţi, s-a intensificat munca educativă în rîndul elevilor, studenţilor şi personalului didactic.

Au fost marcate locul şi rolul literaturii, muzicii, artelor plastice, teatrului şi cinematografului în ampla activitate cultural-educativă, domenii de importanţă vitală care trebuie să aducă o contribuţie majoră la realizarea unei culturi înaintate. În perioada de la ultimul Congres un

mare număr de romane, nuvele, reportaje au înfăţişat momente caracteristice ale epopeii edificării socialismului în ţara noastră, au oglindit chipul eroilor zilelor noastre, bogăţia lor spirituală, problemele morale specifice vieţii de astăzi, înfruntările dintre noul din societatea noastră şi rămăşiţele unui mod perimat de a concepe viaţa.

„Literatura sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu — trebuie să realizeze opere care să redea, cît mai variat ca stil şi formă, marile realizări obţinute, să înfăţişeze epopeea transformării revoluţionare a patriei, să oglindească lupta revoluţionarilor comunişti şi democraţi în anii ilegalităţii, lupta întregului popor pentru edificarea noii societăţi — opere care să stea la baza educaţiei patriotice, revoluţionare a tineretului patriei noastre".

În perioada care a trecut de la Congresul al II-lea al educaţiei politice şi culturii socialiste au fost obţinute realizări notabile şi în creaţia muzicală românească în toate genurile, apărînd lucrări noi cu un vibrant mesaj patriotic şi educativ, de reală valoare artistică şi largă audienţă la public.

În domeniul activităţii instituţiilor teatrale se remarcă o sporire a responsabilităţii faţă de valoarea politică, ideologică şi artistică a repertoriilor, o îmbunătăţire a corelării acestora cu cerinţele oamenilor muncii, cu obiectivele educaţionale actuale, în ultimii ani dramaturgia originală devenind preponderentă în programele teatrelor.

Realizări deosebite au fost obţinute şi în sectorul creaţiei cinematografice unde s-au produs, în perioada la care ne referim 146 de filme artistice de lung metraj, numeroase filme documentare şi de animaţie care au fost vizionate de milioane de spectatori, confirmîndu-se rolul important al filmului în activitatea cultural-educativă de masă. Preocuparea pentru prezentarea epopeii naţionale a dus la apariţia pe ecrane a unui mare număr de filme inspirate din istoria poporului nostru, din lupta lui plină de bărbăţie şi jertfe pentru salvgardarea fiinţei naţionale, pentru libertate şi suveranitate.

Artele plastice au răspuns în mai mare măsură cerinţelor concrete ale vieţii, contribuind la lărgirea orizontului de cunoaştere al oamenilor, la înfrumuseţarea vieţii lor, la educarea în spiritul patriotismului şi umanismului socialist. Din 1982 pînă în prezent au fost organizate numeroase manifestări expoziţionale cu participarea largă a artiştilor din întreaga ţară şi din toate generaţiile, care prin tematica abordată şi diversitatea stilistică au contribuit la formarea conştiinţei socialiste, la modelarea unui om cu înalte calităţi morale. „Avem nevoie de noi opere de muzică revoluţionară şi patriotică, de noi opere de artă plastică, releva secretarul general al partidului la al III-lea Congres al educaţiei şi culturii, opere care să redea activitatea uriaşă desfăşurată pe întreg cuprinsul patriei noastre, aşa cum avem nevoie de piese de teatru, de filme cu un conţinut mai angajant, care să reflecte eroii noi ai patriei, eroii uriaşelor transformmări revoluţionare şi al realizărilor din ţara noastră!"

Presa şi radioteleviziunea şi-au adus o importantă contribuţie la popularizarea şi aprofundarea politicii interne şi internaţionale a partidului, la educarea revoluţionară a maselor, la promovarea creaţiei tehnico-ştiinţifice şi artistice originale, la mobilizarea şi valorificarea superioară a potenţialului uman al societăţii noastre pentru înfăptuirea hotărîrilor Congresului al XIII-lea, a programelor de dezvoltare economică şi socială a României. Ziarele, revistele, radioul şi televiziunea şi-au sporit, prin mijloacele lor specifice, influenţa educativă în rîndul maselor, situîndu-se

în centrul evenimentelor, al întregii activități economice și social-culturale, militînd pentru înfăptuirea politicii de pace, de largă colaborare și înțelegere promovată de România socialistă. Există numeroase realizări bune în toate domeniile creației cultural-artistice pe care partidul și poporul le apreciază, dar în noua etapă a revoluției socialiste apar cerințe noi, necesități care trebuie satisfăcute. De aceea și în domeniul presei și radioteleviziunii se impune să fie redate, într-o formă mai vie munca și activitatea creatoare a poporului, să combată mai hotărît stările de lucruri negative, concepțiile și atitudinile înapoiate, față de muncă, de viață, de morală, să generalizeze rezultatele cele mai bune, să asigure unirea tuturor forțelor națiunii pentru înfăptuirea planurilor de dezvoltare economico-socială a patriei.

De la înalta tribună a Congresului tovarășul Nicolae Ceaușescu a arătat rolul deosebit și de mare răspundere care revine sindicatelor, Uniunii Tineretului Comunist, Frontului Democrației și Unității Socialiste, tuturor organizațiilor de masă și obștești în asigurarea desfășurării unei largi activități politico-ideologice și cultural-educative astfel încît fiecare unitate economico-socială să devină și un puternic centru al educației și culturii. Îmbinînd în mod armonios munca pentru realizarea planului cu activitatea politico-educativă trebuie să facem astfel încît sub conducerea organelor și organizațiilor de partid, fiecare unitate, fiecare județ, fiecare localitate să se ridice la nivelul înaltelor răspunderi și al rolului care îi revine în cadrul democrației muncitorești revoluționare.

Un capitol important al cuvîntării a fost consacrat schimbului mondial de valori spirituale, dezvoltării colaborării în domeniul culturii cu toate statele. Extinderea și diversificarea schimburilor culturale cu străinătatea au contribuit la mai buna cunoaștere peste hotare a bogăției spirituale a poporului român, a trecutului său istoric, a civilizației și culturii sale, a experienței și realizărilor obținute în edificarea noii societăți. Au fost organizate în străinătate de către Consiliul Culturii și Educației Socialiste expoziții de carte, simpozioane, gale de filme documentare care au oferit participanților posibilitatea unei informări ample asupra teoriei și practicii construcției socialiste în România, asupra gîndirii și activității conducătorului partidului și statului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu. În cadrul altor manifestări cu instituții culturale din diferite țări au fost prezentate activitatea științifică și politică a tovarășei academician doctor inginer Elena Ceaușescu, contribuția sa deosebită la dezvoltarea științei, învățămîntului și culturii românești.

În legătură cu educarea oamenilor muncii, a tineretului în spiritul păcii, al prieteniei și colaborării, al solidarității cu țările socialiste, cu mișcările de eliberare națională, cu forțele realiste, progresiste de pretutindeni tovarășul Nicolae Ceaușescu, sublinia la recentul forum că aceste sarcini și nobile obiective trebuie să constituie una din trăsăturile generale ale activității politico-educative de formare a omului nou cu o înaltă conștiință revoluționară și patrotică. Sa relevat de asemenea că în lume se mențin și se dezvoltă o serie de contradicții între diferite state și grupări de state, iar în ultima perioadă asistăm la amplificarea contradicțiilor dintre țările bogate și cele sărace, care devine cea mai puternică contradicție a epocii noastre ceea ce duce la o nouă criză socială, morală și politică, situații care impun o abordare nouă a problemelor lumii contemporane, cu un nou mod de gîndire și o democratizare a relațiilor între state. S-a subliniat cu pregnanță că „arta și cultura, umanismul sînt incompati-

bile cu politica de încordare şi război. Cultura, arta nu se pot dezvolta decît în condiţii de colaborare, de pace!”.

De o inestimabilă valoare teoretică şi practică pentru frontul istoriografic au fost aprecierile din cuvîntare referitoare la faptul că în munca politico-ideologică şi cultural-educativă, de formare a omului nou cunoaşterea istoriei patriei „constituie una din laturile de importanţă excepţională ale întregii activităţi”. Poporul nostru, tineretul îndeosebi trebuie să cunoască mai bine şi să cinstească pe înaintaşi, pe aceia care cu nenumărate jertfe şi sacrificii au apărat pămîntul strămoşesc au contribuit la formarea şi dezvoltarea naţiunii române, a istoriei, civilizaţiei şi literaturii române. Condiţiile istorice şi sociale care şi-au pus amprenta, pe însuşirile şi felul de a gîndi şi trăi al poporului nostru în decursul celor peste două milenii de existenţă, lupta sa împotriva dominaţiei străine, pentru libertate şi independenţă, pentru progres economic şi social trebuie mai bine reliefate în procesul de cercetare, scriere şi popularizare a istoriei.

De un real folos în munca istoricilor este şi teza, că în primele secole ale mileniului al doilea s-au aşezat pe teritoriul patriei noastre şi oameni ai muncii de alte naţionalităţi care au muncit şi luptat împreună cu românii împotriva asupririi şi inegalităţilor, constituindu-se în timp unitatea frăţească dintre toţi fiii aceleeaşi patrii. În legătură cu aceste probleme şi cu necesitatea lămuririi tuturor evenimentelor şi proceselor majore ale istoriei României, pentru a da o ripostă fermă falsificării conştiente şi denaturării grosolane a istoriei poporului român istoriografia noastră şi-a expus argumentele în spiritul adevărului şi realităţii, punctul său de vedere inclusiv în coloanele acestei publicaţii. În problemele fundamentale ale istoriei poporului român cum sînt continuitatea strămoşilor geto-daci, originea daco-romană, permanenţa în vatra strămoşească, unitatea românilor în evul mediu şi statutul lor politic şi juridic, lupta de emancipare naţională şi socială a românilor transilvăneni, marile bătălii pentru neatîrnare, făurirea statului naţional unitar ca şi locul românilor în istoria universală în toate aceste coordonate esenţiale ale trecutului românesc istoricii şi-au spus răspicat cuvîntul, dînd un răspuns ferm autorilor *Istoriei Transilvaniei* apărută la Budapesta care se situează la antipodul realităţii istorice, denaturînd şi falsificînd adevărul istoric.

Valoarea istoriei unui popor constă în înfăţişarea obiectivă a faptelor, în interpretarea lor justă, în prezentarea întregului proces al luptei pentru eliberare socială şi naţională în toată complexitatea sa, pornind de la analiza ştiinţifică a realităţilor sociale şi prezentînd evenimentele aşa cum s-au petrecut ele corespunzător adevărului vieţii.

„Din tot ce este mai bun din trecutul patriei, din cultura universală— arăta secretarul general al partidului la marele forum al educaţiei şi culturii — să luăm tot ceea ce asigură ridicarea continuă a nivelului de cunoaştere şi cultură, realizînd o cultură nouă corespunzătoare epocii socialiste, care să înnobileze spiritual întreaga naţiune, să lumineze calea spre cele mai înalte culmi de progres şi civilizaţie, spre societatea comunistă!”.

Lucrările Congresului s-au desfăşurat în plen şi în cele patru secţiuni: Secţiunea pentru problemele educaţiei politico-ideologice şi ale muncii politicii de masă; Secţiunea pentru activitatea cultural-educativă şi artistică desfăşurată de instituţiile tehnico-ştiinţifice de masă; Secţiunea pentru problemele din domeniul presei, editurilor, radioului şi televiziunii.

Cei 180 de participanţi la dezbateri în plen şi secţiuni au dat o înaltă apreciere cuvîntării tovarăşului Nicolae Ceauşescu care analizînd într-o

viziune unitară activitatea politico-ideologică şi cultural educativă, stabileşte cu clarviziune în concordanţă cu obiectivele actualei etape de dezvoltare a ţării, căile şi modalităţile de ridicare pe o treaptă calitativ superioară, a muncii din acest domeniu, în vederea unirii eforturilor oamenilor muncii pentru realizarea în cele mai bune condiţii, a prevederilor cincinalului 1986—1990, a hotărîrilor Congresului al XIII-lea al partidului.

Într-o atmosferă de puternic entuziasm participanţii au adoptat cuvîntarea tovarăşului Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintele Republicii Socialiste România, rostită în deschiderea lucrărilor Congresului, ca document programatic al întregii activităţi politico-educative, de dezvoltare a conştiinţei revoluţionare şi formare a omului nou, de înflorire a culturii socialiste.

Pe baza propunerii tovarăşei Elena Ceauşescu, participanţii au adoptat în unanimitate Apelul Congresului al III-lea al educaţiei politice şi culturii socialiste din România pentru dezarmare nucleară şi generală, pentru pace.

În încheierea lucrărilor Congresului a luat cuvîntul academician doctor inginer Elena Ceauşescu, eminentă personalitate politică, om de ştiinţă de largă recunoaştere internaţională care a adus şi aduce o contribuţie de mare însemnătate la transpunerea în viaţă a politicii partidului şi statului la dezvoltarea fără precedent a ştiinţei, învăţămîntului şi culturii, la afirmarea plenară a spiritualităţii româneşti, la punerea cuceririlor geniului uman în slujba păcii şi bunăstării tuturor popoarelor.

Activitatea de cercetare în domeniul istoriei a fost consacrată îndeplinirii sarcinilor şi obiectivelor ce ne-au revenit din documentele şi hotărîrile Congresului al XIII-lea al partidului, din lucrările şi dezbaterile primului Congres al ştiinţei şi învăţămîntului, din indicaţiile şi recomandările secretarului general al partidului.

Cercetările argeologice au continuat şi adîncit investigaţiile privind istoria veche a societăţii omeneşti de pe teritoriul carpato-danubianopontic din cele mai vechi timpuri pînă în vremea tracilor, fiind tratate cu precădere paleoliticul pe teritoriul ţării noastre, neoliticul în cîmpia Munteniei şi viaţa în perioada culturii Cucuteni din nord-estul Moldovei. Istoria tracilor de nord şi locul lor în contextul sud-est european, începuturile şi dezvoltarea civilizaţiei geto-dacilor şi raporturile ei cu alte civilizaţii, simbioza daco-romană, adîncirea şi desăvîrşirea procesului de romanizare, exprimat prin unitatea etnică şi culturală a poporului român de pe întreg cuprinsul Daciei au fost alte teme fundamentale elucidate de istoricii şi arheologii lumii antice.

Probleme ale epocii feudale şi ale formării statelor feudale româneşti, oraşul medieval în Ţara Românească şi Moldova de la începuturi pînă în sec. al XVI-lea, lupta poporului român pentru libertate socială şi naţională, formarea şi dezvoltarea naţiunii române, revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu, ca şi cea din 1848, unirea principatelor, cucerirea independenţei de stat a României, desăvîrşirea statului naţional unitar în 1918 au fost de asemenea cercetate şi valorificate în studii şi monografii. Au fost elaborate studii privind structuri social-ecohomice şi juridice în societatea medievală şi modernă românească, evoluţia societăţii româneşti în secolul al XVIII-lea, dezvoltarea economică, politică, socială, culturală, diplomatică a României moderne.

Au continuat investigaţiile privind istoria mişcării muncitoreşti din ţara noastră, a partidului clasei muncitoare şi a poziţiei lui faţă de pro-

blemele dezvoltării economice şi sociale, ale progresului poporului român, au fost aduse contribuţii la studierea istoriei contemporane a României, la problemele construcţiei socialiste, a ultimelor decenii ale istoriei patriei noastre.

Marile procese şi momente ale istoriei poporului român au fost tratate în contextul de idei şi al desfăşurărilor istorice general-europene şi îndeosebi al convergenţei istoriei poparelor sud-est europene, aspecte ale istoriei universale căpătînd o pondere mai mare în peisajul istoriografic românesc.

Au apărut noi volume din Corpusul de izvoare şi documente ale istoriei României, operă fundamentală a spiritualităţii noastre, care contribuie la revigorarea şi reînnoirea epopeii naţionale. Noi direcţii de cercetare, demografia istorică, aplicarea calculatorului în istorie, climatologia, ecoistoria au făcut prin studiile şi cercetările întreprinse noi paşi înainte.

Sînt în curs de elaborare lucrări teoretice de sinteză în mai multe volume începute în anii anteriori cu caracter inter şi pluridisciplinar ca : *Istoria agriculturii în România*, *Istoria diplomaţiei româneşti*, *Istoria civilizaţiei româneşti*, *Istoria parlamentului şi a vieţii parlamentare din România*, *Românii în istoria şi civilizaţia sud-estului european*.

În perioada la care ne referim istoriografia românească a obţinut rezultate deosebite în investigarea unor perioade şi probleme mai puţin cercetate, în încadrarea istoriei naţionale în contextul realităţilor sud-estului european, al relaţiilor de colaborare cu alte ţări din Europa şi din lume, a dat noi dimensiuni locului culturii şi civilizaţiei noastre în cultura şi civilizaţia universală. Cercetările privind raporturile politice, economice, culturale, diplomatice ale României cu ţările vecine, cu alte ţări din Europa, tratarea unor probleme de istorie universală ocupă o pondere tot mai însemnată în activitatea istoricilor români, fapt evidenţiat şi de participarea lor la lucrările comisiilor mixte de istorie cu specialişti din ţări socialiste sau alte ţări, de activitatea lor la alte manifestări ştiinţifice de peste hotare, inclusiv la al XVI-lea Congres internaţional, de ştiinţe istorice de la Stuttgart şi prgătirea celui din 1990 de la Madrid. Urmînd îndrumările tovarăşului Nicolae Ceauşescu de a realiza o conlucrare constructivă, de a face din istorie nu un teren de confruntare, ci un domeniu de convergenţă, o punte între oameni, popoare şi naţiuni, un catalizator al prieteniei şi înţelegerii istoricii români menţin dialogul cu istoricii din alte ţări, desfăşoară o activitate susţinută în cadrul diferitelor manifestări ştinţifice cu caracter internaţional.

În toate formele şi modalităţile în care s-a desfăşurat activitatea de relaţii ştiinţifice externe, în centrul acesteia s-a situat afirmarea gîndirii istoriei româneşti în circuitul internaţional de idei, prezentarea peste hotare a trecutului nostru istoric, a ştiinţei şi culturii poporului român, a marilor prefaceri şi înfăptuirii revoluţionare din anii construcţiei socialiste.

În perioada de la cel de-al II-lea Congres al educaţiei politice şi culturii socialiste şi pînă în prezent un rol important în elucidarea şi lămurirea unor probleme fundamentale de istoria României, ale raporturilor ei cu vecinii sau alte state la avut şi „Revista de istorie". Publicînd studii şi materiale din planurile de cercetare ale principalelor centre universitare şi academice din ţară ea a contribuit efectiv la valorificarea temelor de plan, la afirmarea gîndirii istoriei româneşti în circuitul intern şi mondial de valori. În afara alcăruirii unor numere tematice, Cercetări româneşti

de istoriografie, Ecoistorie și demografie, Istorie și cultură, Anul internațional al tineretului, Anul internațional al Păcii, Țărănimea în istoria națională, Orașul medieval în istorie, principalul periodic al istoriografiei noastre a publicat studii, rubrici sau numere aniversative consacrate unor momente deosebite sau de răscruce în istoria patriei sau unor personalități marcante, din viața politică, socială sau științifică a României. În 1983 un număr a fost consacrat împlinirii a 50 de ani de activitate revoluționară și aniversării zilei de naștere a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al partidului, și președintele Republicii Socialiste România, alte numere au fost dedicate aniversării a 90 de ani de la făurirea partidului politic al clasei muncitoare, împlinirii a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român.

Anul următor un număr a fost consacrat împlinirii a 125 de ani de la Unirea Principatelor Române, alte numere aniversării a 40 de ani de la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, împlinirii a 200 de ani de la răscoala lui Horea, iar nr. 11 a fost dedicat Congresuluii al XIII-lea al P.C.R.

În 1985 pe lîngă numerele consacrate aniversării a 40 de ani de la victoria asupra fascismului și 20 de ani de la Congresul al IX-lea al P.C.R. mai multe rubrici au fost dedicate întîmpinării celui de-al XVI-lea Congres internațional de științe istorice care s-a ținut la Stuttgart în august 1985.

Momente cu semnificații deosebite în istoria României, 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, 50 de ani de la procesul comuniștilor și antifasciștilor de la Brașov, 600 de ani de la urcarea lui Mircea cel Mare pe tronul Țării Românești, 2500 de ani de la primele lupte ale poporului geto-dac pentru libertate și independență au constituit și în anul 1986 prilejuri de publicare a unor studii, rubrici sau numere speciale în care noi fapte, interpretări originale, viziuni distincte să fie adăugate cunoștințelor acumulate pînă acum despre evenimentele la care ne-am referit mai sus.

Anul acesta „Revista de istorie" a publicat un număr consacrat împlinirii a 80 de ani de la Marea răscoală a țăranilor din 1907, un altul aniversării a 110 ani de la cucerirea independenței de stat a României, un studiu referitor la semnarea Tratatului de pace dintre România și Națiunile Unite în 1947 și alt studiu privind cauzele, obiectivele și organizarea răscoalei din 1437 oglindite în mentalitatea colectivă țărănească. Sînt în pregătire un număr tematic cuprinzînd probleme de istorie modernă a Transilvaniei și nr. 12 consacrat aniversării a 40 de ani de la proclamarea Republicii.

Elaborarea unei adevărate istorii a patriei, înfățișarea veridică a vieții, muncii și luptei poporului român și a naționalităților conlocuitoare pe aceste meleaguri, în decursul celor două milenii, popularizarea cu pasiune și ardoare a trecutului glorios, cultivarea în permanență a acestor tradiții ale înaintașilor în scopul educării patriotice a maselor populare constituie pentru întregul front al istoriografiei românești contemporane obiective de actualitate stringentă. Rolul și preponderența pe care istoria

poate şi trebuie să o deţină în procesul instructiv-educativ al învăţămîntului, în activitatea complexă politico-ideologică şi culturală de masă derivă din faptul că ea contribuie la dezvoltarea conştiinţei de sine a poporului, relevă aportul nostru la tezaurul de cultură şi civilizaţie al umanităţii.

Al III-lea Congres al educaţiei politice şi culturii socialiste — moment de referinţă în viaţa spirituală a ţării constituie şi pentru istorici un îndemn de a da noi dimensiuni activităţii de educare ideologică şi ştiinţifică a maselor populare, a tineretului de a ridica pe noi trepte valenţele educativ-politice ale studiilor şi lucrărilor, de a spori eficienţa învăţămintelor şi experienţei acumulate de trecutul milenar asupra operei de ridicare a construcţiei socialiste şi formare a omului nou.

UN COD AGRAR ROMÂNESC DIN SECOLUL AL XV-LEA

RADU CONSTANTINESCU

Aşa cum ştim, în ciuda faptului că, datorită evoluţiei istorice, în secolele XIV şi XV structurile agrare ale Ţărilor Române au căpătat o coloratură feudală mai accentuată, obştile săteşti au reprezentat în continuare elementele economice primare, fie că ele erau înglobate marilor domenii constituite în folosul fundaţiilor monastice cu drept ctitoricesc domnesc, ori într-al fruntaşilor familiilor boiereşti, fie că ele rămîneau entităţi sociale libere. Este aşadar lesne de înţeles că, dacă pentru fundamentarea privilegiilor imunitare şi de exempţiune fiscală s-a folosit, în cadrul sistemului voievodal din Ţara Românească, Banat şi sudul Transilvaniei, legislaţia cea mai adecvată, respectiv *Codul* sîrbesc al lui Ştefan Duşan din 1349, în redacţia de la 1354 — după o copie anterioară anului 1371[1] şi datînd, cu probabilitate, din anul cînd Ţara Românească a reluat relaţiile cu Serbia (1359), întrerupte la 1349[2] — , în schimb, pentru reglementarea raporturilor economico-sociale la scara celulei obşteşti s-a recurs la o veche compilaţie bizantină, aşa zisa *Lege a lui Constantin şi Iustinian*. Este vorba, de fapt, de o redacţie lărgită, de la finele secolului XIII şi începutul secolului XIV a *Legii agrare (Nomos georgikos)*. Aceasta datează probabil de la sfîrşitul secolului VII, aşa cum sugerează şi atribuirea ei de către traducătorul slav lui Constantin (al IV-lea, 668—685) şi Justinian (al II-lea, 685—695, 705—711). Cele mai vechi manuscrise greceşti păstrate, cu 82 — 86 §§, sînt din secolul XI. Altele, mai noi, cuprind o redacţie lărgită, aşa cum apare ea în *Ecloga ad Procheiron mutata* (începutul sec. XII) şi *Hexabiblul* lui Armenopol de la 1345. La noi, *Legea lui Constantin şi Justinian* înfăţişează însă nu tradiţia revizuită, de la începutul sec. XV[3], aşa cum ne-am fi putut aştepta, ţinînd seama de proporţia feluritelor recensiuni ale ei în mediul grecesc, ci o adaptare sîrbească din primii ani ai secolului XIV (circa 1307)[4], care îmbină *Nomos georgikos* cu *Ecloga* lui Leon al III-lea şi Constantin al V-lea de la 741, aceasta folosită în Bizanţ pînă la 872, iar în mediul slavon de la 839 înainte, în redacţia ei din secolul XII, ce poartă numele de *Legea de judecată a oamenilor (Zakon sudnyj ljudem)*[5].

Îndeobşte, în manuscrisele slavo-române *Codul lui Ştefan Duşan* şi *Legea lui Constantin şi Justinian* sînt însoţite de o versiune prescurtată a *Sintagmei* lui Matei Vlastaris din 1335, abreviere executată şi tradusă în sîrbeşte după anul 1402 şi înainte de 1427[6].

Aceste manuscrise sînt, în ordinea lor cronologică:

(1) Chilandari, ms. sl. 300 (270; 368; 127), copiat de acelaşi scrib ca şi ms. de la Hodoş, între 1400 şi 1430.

(2) Praga, Muzeul Naţional, IX.F.10 (S.14), databil prin filigrane în anii 1403—1430, iar prin tabelul de lunaţiuni, în anii 1390—1408. Data

probabilă este așadar 1403–1408, copia fiind astfel întocmită îndată după abrevierea și traducerea în slava sîrbă a *Sintagmei*. Exemplarul provine de la mănăstirea arădeană Hodoș-Bodrog, unde se găsea în orice caz la 1736[7].

3) Moscova, Muzeul Istoric, fondul Brașov, ms. 151. În sec. XVIII codicele se afla la mănăstirea Bistrița (Vîlcea), unde pare, de altfel, să fi și fost alcătuit. Filigranele îl datează între anii 1458 și 1471, unul dintre ele, găsit pe acte din arhiva Brașovului, fiind din anul 1465[8]. Pe fila 182 citim o glosă la *Codul lui Dușan* §§ 21—22, în rînd cu textul și care, în alte exemplare, constituie un articol separat, ce vorbește „Despre oameni bisericești. Oamenii boierești care s-au așezat în satele și cătunele bisericești să se întoarcă fiecare la stăpînul său"; cuprinsul glosei ne trimite de îndată cu gîndul la porunca despotului Ștefan Lazarević din anul 1406 pentru Vodița și Tismana[9], pomenind de oamenii bisericești nevoiți să se refugieze, odată cu destrămarea întinselor domenii monastice de la hotarul bănățean al Olteniei atribuit prin ctitorie domnească și despotală sîrbului Nikola (Nikodim) Grčin, oameni asupra cărora marii boieri (vlastelini) ridicau pretenții, dar pe care despotul dorea să-i protejeze.

(4) Sremska Mitrovica, Muzeul Culturii Bisericești, ms. 198, copiat la Beșenova (jud. Arad), pe la 1570—1580[10].

(5) Novi Sad, Biblioteca Academiei Sîrbe, ms. 177, copiat la Arad în prima jumătate a sec. XVII[11].

(6) București, Biblioteca Academiei R.S.R., ms. rom. 3093, din anul 1776. Traducere românească din Banat. În prima jumătate a sec. XIX se afla la Baziaș și Sîrbova (jud. Timiș)[12].

Ultimele două còpii nu cuprind *Sintagma* prescurtată, care la noi a circulat și în grecește, sub chipul unei redacții din anul 1498, aparținînd unui Nicolae Kunalis nu însă și înainte de finele veacului al XVII-lea (București, Biblioteca Academiei R.S.R., ms. gr. 176, cu o însemnare de la sfîrșitul sec. XVII a lui Hrisant Notara și Iași, Biblioteca Centrală Universitară, ms. VI. 1 (303), cu o notă din 1674 a lui Dosoftei).

Codul lui Dușan a fost editat în repetate rînduri și tradus în mai multe limbi, inclusiv în românește [13], cea mai bună ediție diplomatică fiind și cea mai recentă, a lui Musa Begović, care în al doilea tom, apărut în 1981, reproduce separat variantele din manuscrisele slavo-române de la Hodoș și Bistrița[14].

La rîndul ei, *Legea lui Constantin și Justinian*, numită de obicei *Legea lui Constantin Iustinian*, prin contopirea copulei *I* (și) cu prima literă a numelui următor, a fost și ea deseori editată, fie după codicele de la Hodoș [15], fie după o copie din anul 1649 de la Kratovo, astăzi aflată în colecțiile Bibliotecii Naționale din Sofia, ms. sl. 293(63),[16] fie după copia de la Novi Sad [17] și chiar după manuscrisul românesc de la 1776 [18]. Fapt este că mai toate aceste cópii cuprind adaosuri și interpretări care le individualizează, de unde și utilitatea aducerii lor la cunoștința specialiștilor în istoria dreptului și a societății în genere. O seamă de copii de mîna a doua din secolul XIII, după exemplul de la Novi Sad au dovedit astfel un efort de adaptare a vechii legislații bizantine la realitățile lumii sîrbești din acea vreme, de unde și interesul ce li s-a acordat de către istorici[19]. Întrucît prevederile cuprinse în această compilație, copiată la noi încă din anii 1403—1406—1408 și folosită, precum vedem, în Banat, necontenit pînă la 1857, după cum dovedesc însemnările copiei românești de la Academie, sînt extrem de circumstanțiate pentru diferitele raporturi agrare, am socotit necesar să aducem cuprinsul celor mai vechi

exemplare, respectiv al manuscriselor de la Hodoş şi Bistriţa, la cunoştinţa cititorului român, în traducere. Ca text de bază am ales pe cel din exemplarul de la Bistriţa, ce nu a mai văzut ca atare lumina tiparului, iar în variante cele ale exemplarelor de la Sofia şi Praga, acesta din urmă tipărit în original o singură dată, la 1868 şi tradus în croată la 1872. Ne grăbim a spune că aceste variante sînt neesenţiale, singurele oarecum semnificative fiind cele ale § 25 despre zăloage. Ca şi codicele bistriţean, cel de la Hodoş nu are rubrici pentru § § 15 — 16. Redacţia sîrbească a manuscrisului de la Bistriţa este foarte curată, fără înrîuriri ale altui idiom slab. În schimb, limba manuscrisului arădean este puternic influenţată de formele est-slave, ceea ce probează în chip evident originea locală a copiei. Sursa esenţială este *Nomos georgikos*, în prelucrarea de care vorbeam, databilă prin pomenirea patriarhului Grigore (al II-lea Kyprios 1283—1289) la finele veacului XIII. Această dată este sprijinită şi de faptul că, acolo unde nu *Legea agrară* bizantină este sursa cea mai apropiată, izvorul compilatorului este o silogă de *Basilicale* cu rezumate şi glose contopite într-un text unic, aidoma redacţiei *Basilicalelor* din *Procheiron auctum* de la sfîrşitul sec. XIII. După fiecare articol, reproducem versiunea românească din manuscrisul bănăţean de la 1776, în transcrierea lui Gh. Cronţ, sub sigla C urmată de numărul articolului, potrivit împărţirii pe paragrafe a editorului[20]. Sigla A desemnează la rîndul ei împărţirea pe paragrafe a codicelui de la Sofia, potrivit numerotării lui M. Andreev, cele două numerotări, aflate în aceeaşi ediţie bilingvă, necoincizînd totdeauna. Pentru comparaţie, reproducem, tot aici, şi diversele versiuni ale *Legii agrare* bizantine, aşa cum au fost ele traduse, cunoscute şi folosite la noi în secolele XVII—XIX. Acestea din urmă sînt cele din *Cartea românească de învăţătură* (1646)[21], sub sigla CR; din *Indreptarea legii* (1652)[22], sub sigla IL, cu numerotarea originală; şi, sub sigla GP, din ediţia Val. Al. Georgescu şi Em. Popescu-Mihuţ a legislaţiei fanariote din 1775—1782[23], după manuscrisele româneşti din Biblioteca Academiei R.S.R. 1336, 1405 şi 5826, precum şi după cel cu numărul 1378[24]. În sfîrşit, sigla NG desemnează ediţia grecească W. Ashburner din 1910[25], reprodusă în 1931 şi 1962 [26]. Pentru textul slav al *Eclogii (Zakon sudnyj ljudem)* cititorul se poate adresa ediţiei Dj. Radojčić deja citate[27] pentru adaptarea sîrbească de la începutul sec. XIV, iar pentru vechea traducere ediţiei din 1885 a lui A. Pavlov[28]. În ceea ce priveşte siloga de *Basilicale* de care vorbeam mai înainte, urmele ei pot fi decelate în materialul oferit de *Procheiron auctum* de la sfîrşitul secolului al XIII-lea[29].

Trimiterile pe care le facem la *Sintagma* lui Vlastasis privesc ediţia veche, dar încă utilă, în lipsa alteia, a lui K. Rhalles şi M. Potles de la 1856, reeditată în 1966[30], iar nu traducerile mai noi ale lui N. Il'inskij (1892) [31] şi St. Novakovič (1907) [32], indicaţiile necesare pentru copiile slavoromâne şi un indice analitic al cuprinsului întregii *Sintagme* putînd fi găsite în *Repertoriul* vechiului drept românesc publicat de noi în 1984.[33] Acolo unde articolele *Sintagmei* au fost utilizate în compilaţia lui Iacov din Iannina, *Cîrja arhierească*, alcătuită în greceşte la 1645 (Bucureşti, Biblioteca Academiei R.S.R., mss. gr. 220 din 1658, 229 din a doua jumătate a sec. XVII şi 800 din 1710), am întrebuinţat versiunea românească din exemplarele traducerii întocmite la noi în anul 1754, după manuscrisele 1266, 1271 şi 1468 ale Bibliotecii Academiei, cu numerotarea originală a stihiilor, cărţilor şi capitolelor, sub sigla CA.

Așa precum se știe, *Sintagma* a fost copiată și folosită la noi, în slavonă sîrbească, încă de la anul 1451, data celui mai vechi exemplar cunoscut și păstrat, alcătuit la Tîrgoviște de către scribul domnesc Dragomir pentru Vladislav al II-lea[34]. Sub Vlad Țepeș însă, așa cum ne putem lesne da seama comparînd datele oferite de pamfletele săsești cu Schwabenspiegel — culegerea de drept cutumiar suab de la începutul sec. XIII folosită necurmat la Sibiu pînă la mijlocul secolului al XVI-lea — în Muntenia s-a încercat o aplicare a acestei legislații de origine occidentală, epoca lui Radu cel Frumos constituind pe plan juridic o reacție împotriva acestor inovații. Copierea exemplarului de la Bistrița reprezintă astfel o atitudine tradițională.

În codicele de la Bistrița, ca și în cel de la Hodoș, găsim în *Sintagma prescurtată*, la Δ 6 (corespunzînd în *Sintagma* completă lui Δ 7) un adaos fără corespondență în textul grecesc. În traducere, adaosul glăsuiește următoarele : „Mirenii care (au pricină) între sine pentru lucruri nemișcătoare din vreun loc, într-al zecelea an să se slobozească, iar pentru cei care nu vor mai fi acolo după douăzeci de ani, judecată mai mult să nu fie".

Avem aici de a face cu o interpretare din timpul lui Septimius Severus, de la 199, a principiului usucapiunii, oficializată ca *praescriptio longi temporis* cu termenele de 10 ani pentru prezenți, adică pentru persoane din aceeași localitate și 20 pentru absenți, din localități diferite[35]. Prevederea a fost ulterior inclusă în *Codul Theodosian* (sec. V), apoi și în cel al lui Justinian (Cod 7, 31, 1 și 12). Enunțarea acestui principiu în glosele ce însoțesc a doua carte a *Basilicalelor* din sec. IX se află și între jurisprudențele (διατάξεις) din Vlastaris N 8 (N 2, f. 150 în manuscrisul de la Bistrița) : Ὅτι δεκαετία ἢ εἰκοσαετία οὐ βοηθεῖ τῷ κακῇ πίστει γενομένῳ,εἰ μὴ ἡ τριακονταετία καὶ μόνον εἴπερ ἀδιακόπως ἐνέμετο, καὶ ὄχλησιν ἐν δικαστηρίῳ μὴ ὑπέμεινε cu trimiterea la Δ 9, unde găsim chiar originalul textului slavon reprodus mai sus în traducere, luat din *Basilicale* 10, 58, 7 : Πᾶσα δουλεία καὶ πᾶσα χρῆσις, ἐπὶ τῶν μὴ κεχρημένων, διὰ τῆς τοῦ χρόνου παραδρομῆς, ἐπὶ μὲν παρόντων, δεκαετία, ἐπὶ δε ἀπόντων, εἰκοσαετία ἀπόλλνται.
Nu este așadar vorba de un lucru original, ci de o jurisprudență bizantină, care însă în exemplarul de la Bistrița al *Sintagmei* prescurtate are rostul unei legi noi, ceea ce ne face să bănuim aici reflectarea unor practici locale. Pentru această epocă cunoaștem o singură pildă de litigiu între persoane civile care să fi fost rezolvat prin aplicarea principiului usucapiunii[36].

Cazul se înfățișa astfel : La 15 aprilie 1456 Vladislav al II-lea întărise lui Mogoș și fiilor săi vechea lor ocină, satul muscelean Micești [37]. Un sfert de veac mai tîrziu, pe vremea lui Țepeluș (1477—1482), domeniul era deja, aidoma multor alte sate, împărțit în patru părți :

1. Cea a lui Mogoș, sol al lui Țepeluș la unguri în 1478[38], apoi a lui Mogoșel, desigur un fiu, care o cedează mănăstirii Tutana între 1478 și 1481 [39], călugării schimbînd-o tot atunci pentru cele două părți ale lui Lumotă și Cernat din satul Huhurez. La 5 septembrie 1487 aflăm pe Roman, unul dintre proprietarii celorlalte părți din moșia lui Mogoș, ca stăpîn pe o anumită porțiune din Huhurez.

2. Partea lui Ganea, cumpărată de la fiul său Bănie la 16 august 1481 de către Roman (din Huhurez) și patru „frați" ai săi, Dan pușcarul, Radul, Micul și Mușat, cu scutire de prădalică domnească[40].

3. Partea altor patru „frați" — Sinea, Vînjea, Curcea și Vlacul, trecută prin prădalică în patrimoniul domenesc sub Țepeluș, care o dă vornicului Stoica. Pe acest sfert de moșie Stoica se înfrățește apoi cu Dan pușcarul și ceilalți patru fîrtați ai lui, adică Roman, Radul, Micul și Mușat[41]

4. Partea lui Stance, prădalică domnească, dată lui Dan pușcarul și celor patru „frați" (Roman, Radul, Micul, Mușat) și vornicului Stoica de către Vlad Călugărul la 21 februarie (1487 ?)[42].

Cîtăva vreme după ce trei sferturi din Micești intraseră astfel în stăpînirea lui Dan pușcarul și „fraților" săi (circa 1493)[43], Vlad vodă Călugărul însărcinează patru ispravnici să rezolve litigiul dintre Dan și mătușa acestuia, transferînd un sfert din părțile lui de ocină în proprietatea rudei sale[44].

Ceva mai tîrziu însă (1497—1508)[45] vedem o altă rezolvare a litigiului, anume înfrățirea lui Dan, Roman, Radul, Mușat și Micul, pe de o parte, cu mătușa lui Dan, fiul ei Toma, Mihail, Stan și Cîrstian pe de alta, peste Micești, ceea ce dovedește că Dan ținuse în continuare pămîntul atribuit pe la 1493 rubedeniei sale. Cu toate acestea, acum nu mai sînt invocate hrisoavele produse de moașa lui Dan pe la 1493, ceea ce arată că acestea își pierduseră puterea probatorie, așadar că prelungirea peste lege a posesiunii lui Dan căpătase statut de fapt acceptat.

În acest caz, fiind vorba de persoane din aceeași localitate, termenul trebuie să fi fost cel decenal, așa că data tranzacției era circa 1503, sau măcar una foarte apropiată, întrucît ultimii veniți în înfrățire nu puteau stăpîni decît partea întărită la 1497 lui Cernat și Lumotă, ultimul fiind probabil identic personajului cu acest nume amintit la 1499.[46]

Nu este exclus însă nici termenul de douăzeci de ani, întrucît condiția acceptării tranzacției fusese obligația asumată de către Roman, fîrtatul lui Dan, de a plăti birul restant al lui Toma, vărul său, pe anii din urmă, așadar de la 1482, dată pe care o cunoaștem dintr-altă mărturie domnească în această pricină[47].

În *Codul lui Dușan* din același manuscris bistrițean aflăm, de asemenea, un articol suplimentar, care lipsește din toate celelalte còpii, anume articolul 189. În traducere, el sună după cum urmează: „Despre cai și cîini. Unde vor merge caii și cîinii și hergheliile împărătești, atît cît scrie la cartea împărătească să li se dea, iar altceva nimic". Aceasta este, de fapt, o prescurtare a capitolelor precedente (186—187), unde nu sînt însă amintiți cîinii, de care e vorba numai în § 188 ; acest din urmă articol este datat în anul 1418 prin faptul că el apare, mai întîi, ca un adaos, într-un manuscris copiat într-acel an la Muntele Athos („Și celor care se îngrijesc de cîini și de șoimi și de porci, unde umblă, nimic să nu li se dea"). Rostul adaosului din manuscrisul oltean este lămurit de către o seamă de scutiri înșirate în hrisoavele lui Radu cel Mare, scutiri ce datează implicit și § 189 în vremea acestui domnitor, cînd, pentru prima dată, este stereotip introdusă formula, mai mult românească decît sîrbă, „Ni kon' da ne chranit" (corect fiind „kormit", întrucît „chraniti" înseamnă a păstra, iar nu a hrăni, cum este totdeauna tradus pasajul) și „ni kon' da im se ne (altă construcție românească) uzmet'" (variantă : „uzmut'"), adică „Nici cal să nu hrănească (țină), nici cal să nu li se ia", pentru satele mănăstirești scutite.[48]

Codul tripartit (*Codul lui Dușan, Sintagma abreviată* și *Legea agrară*) pare să fi rămas în uzul oficial pînă la începutul sec. XVI, după cum am văzut, anul 1503 fiind încă unul de aplicare a sa. Pe de altă parte, știm

că Staico marele logofăt, cel mai de seamă dintre sfetnicii lui Vlad Călugărul şi Radu cel Mare, între 1482 şi 1507, a consultat, asemenea fiului său, Pîrvul mare comis (1504—1508), un alt codice de legi, acesta grecesc şi alcătuit — coincidenţă ce nu poate fi cu totul întîmplătoare — tot la sfîrşitul acelui secol al XIII-lea, cînd se completează şi redacţia cunoscută la noi a *Legii lui Constantin şi Iustinian*.[49] Ulterior, găsim în uzul arbitrilor din sfatul domnesc atît *Sintagma* completă, precum exemplarul doamnei Despina de la 1521, cu filigran de la 1503[50], cît şi *Krmčija* sau *Pidalionul* de la Mileševo din 1295, copiat în anii 1519—1521.[51] De regulă, legislaţia agrară, foarte amănunţită, ce poate fi întîlnită în compilaţiile de drept pur canonic cu circulaţie pe teritoriul Ţării Româneşti şi Moldovei în secolele XIV şi XV, complicaţii pe care nu le-am mai amintit aici, cuprinde novele şi extrase din *Basilicale*, ori chiar din *Codul* şi *Digestele* iustiniene, inclusiv fragmente ce nu se mai păstrează în tradiţia greacă. Selecţia operată de compilatori este făcută potrivit cu modelul oferit de *Procheiron auctum* XL, dar şi cu interesele marilor proprietari funciari mănăstireşti, uneori procedîndu-se prin alterarea intenţionată a verbului modelului bizantin, pentru a se sprijini cu autoritatea pravilei împărăteşti dreptul de dată recentă al marelui domeniu mănăstiresc de ctitorie domnească. În acest context, *Legea lui Constantin şi Iustinian* înfăţişează o atitudine moderată, mai apropiată de realităţile satului românesc care, la acea dată, se bucura încă de multiple privilegii tradiţionale. Arbitrariul domnesc, ca factor de drept pozitiv, statornicind la noi, în deceniile 3 şi 4 ale veacului XVI o veritabilă anomie, al cărei conţinut de clasă este cu totul vădit, avea, mai apoi, să se întemeieze pe argumentul scris al propriei sale autenticităţi, respectiv pe ceea ce noi astăzi socotim, pe drept cuvînt, a însemna o falsificare deliberată. Cu alte cuvinte, pentru recunoaşterea şi confirmarea unui drept feudal de dată recentă, domnia munteană cere, în anii 20—30 ai secolului al XVI-lea, să se producă diplome princiare autentice, de unde şi abundenţa de hrisoave domneşti din secolele XIV şi XV falsificate acum, parţial sau total, precum şi distrugerile de documente autentice, în cadrul ceremonialului obişnuit de casare a mărturiei scrise rămase „de lege”, după emiterea noii diplome domneşti. Evident, într-un asemenea cadru juridic, vechea legislaţie nu-şi mai avea aplicare, de unde şi cezura pe care o constatăm astăzi după Neagoe Basarab în tradiţia manuscrisă a pravilelor slavone din Ţara Românească, pînă în anii 30 ai secolului XVII.

NOTE

[1] Lipsesc astfel din manuscrisele de origine românească articolele 199—201, adăugate sub Uroş al V-lea şi Vlkašin ; vezi în acest sens datarea făcută de E.N. Naumov, *Nekotorye problemy zacknodatel'stva v serbo-grečeskom carstve*,' „Vizantijskij Vremennik”, 26(1965), p. 271—277.

[2] Vezi documentele publicate de Fr. Miklošich, *Monumenta Serbica*, Wien, 1858, nr. 126 şi 145, p. 146, 161.

[3] Cf. J. Karayannopoulos, *Entstehung und Bedeutung des Nomos georgikos*, „Byzantinische Zeitschrift”, 51 (1958), p. 317—383.

[4] Editată după manuscrisul slav 466(217) de la Chilandari de către D. Sp. Radojčić *Srbski rukopis Zemljoradničkog zakona*, „Zbornik radova Srbskog Akademije”, 44, 3 (1955), p. 15—28.

[5] R. Constantinescu, *Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor 1340—1640*, Bucureşti, 1984, p. 139, 145—148.

[6] Al. Solovieff, *Le droit byzantin dans la codification d'Étienne Douchan*, „Revue Historique de Droit Français et Étranger", série 4,7 (1928), p. 387 412 şi M. Živojinović, *Sudstvo u grcko-srbskom carstvu*, „Zbornik radova Vizantološkog Instituta", 10 (1967), p. 197—249.

[7] Descriere, datare şi bibliografie la A. I. Jacimirskij, *Opisanie južno-slavjanskich i russkich rukopisej zagraničnych bibliotek*, „Sbornik Otdelenija Russkogo Jazyka i Slovesnosti Russkoj Akademii Nauk", 98, I, Petrograd, 1921, p. 780—788; J. Vajs, J. Vašica, *Soupis staroslavanských rukopisu Národneho Muzea v Praze*, Praha, 1957, p. 212—219; R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 245—249.

[8] R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 249—250.

[9] *Documenta Romaniae historica*. B., I, Bucureşti, 1966, nr. 31 a, p. 67—68.

[10] R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 251.

[11] *Ibidem*, p. 250

[12] *Ibidem*, p. 98—99, 251.

[13] I. Peretz, *Zaconicul lui Ştefan Duşan, ţarul Serbiei 1349—1354, comparat cu legiuirile bizantine, slavone şi româneşti*, Bucureşti, 1905, după ediţia a II-a St. Novaković, *Zakonik Stefana Dušanacara srpskog 1349—1354*, Beograd, 1898. Bibliografie şi concordanţe pentru numerotarea articolelor din manuscrise şi ediţii în lucrarea noastră deja menţionată, p. 245—246, 263 — 266, iar o ediţie a traducerii augmentate de la 1776, cu lista surselor, în articolul nostru *Un cod canonic bănăţean din sec. XVIII*, în „Mitropolia Banatului", 36 (1986), p. 73—87.

[14] *Zakonik cara Stefana Dušana.*, 2 vol, Beograd, 1975—1981.

[15] R. Hube, *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-byzantskiego u narodów slowiańskich*, Warszawa, 1868 şi J. Miškatović, *Zakon Konstantina Velikog*, Wien, 1869. Cf. V. Bogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu*, I, Zagreb, 1872, p. 56—67.

[16] M. Andreev, *Loi de jugement. Compilation attribuée aux empereurs Constantin et Justinien*, Bucarest, 1971.

[17] J. Dorđević, *Zakon careva Konstantina Velikog, Justinijana i Stefana Dušana*, „Srbski Letopis", 1, 33 (1859).

[18] Gh. Cronţ, *Loi de jugement*, Bucureşti, 1971.

[19] Pentru aceste còpii vezi N. Radojčić, *Oko Dušanovog Zakonika. II. Prepis Zakona cara Konstantina i Justinijana i Dušanov Zakonik u biblioteki V. Jagića*, „Istorijski časopis", 3 (1951—1952), p. 55—56, precum şi Gh. Cronţ, *Le Livre de jugement de l'empereur Justinien*, „Revue des Études Sud-Est Européennes", 6 (1968), 639—647 şi Val. Al. Georgescu, *Contribution à la réception du Nomos georgikos dans les Principautés Danubiennes*, „Byzantina", 1 (1969), 81—134. Rămîne de asemenea utilă consultarea articolului aceluiaşi N. Radojčić, *Srpski zakonik iz prvih godine posle velike seobe*, „Letopis Matice Srbske", 135 (383), 1 (1959), p. 59—64.

[20] *Op. cit.* supra, nota 16 şi 18.

[21] Ediţie academică modernă, Bucureşti, 1961, p. 199—214.

[22] Bucureşti, 1962, cu numerotarea originală.

[23] *Legislaţia agrară a Ţării Româneşti, 1775—1782. Proiectul de cod agrar al lui Mihail Fotino. Pravilele pentru plugari şi aşezămintele agrare dinainte de 1780*, Bucureşti, 1970.

[24] Vezi R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 141—145.

[25] *The Farmer's Law*, „Journal of Hellenic Studies", 25 (1910), 85—108; 22 (1912), 68—95.

[26] P. şi J. Zepos, *Jus Graeco-Romanum*, II, Athinai, 1931 (Aalen, 1962), p. 65—71.

[27] Vezi mai sus nota 4.

[28] *Knigi zakonnye, soderžaščie v sebe v drevne-russkom perevode vizantijskie zakony, zemledel'českie, ugolovnye, bračnye i sudebnye*, „Sbornik Otdelenija Russkogo Jazyka i Slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk", 38 (1885), 3.

[29] *Jus Graeco-Romanum*, VII, 5—361.

[30] Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, VI, Athinai, 1859 (1966).

[31] *Sintagma Matveja Vlastarjà*, Moskva, 1892.

[32] *Matije Vlastara Sintagmat*, „Zbornik za istoriju, jezik i književnost", odeljenje I, 4 (1907).

[33] P. 335—343.

[34] Descrierea codicelui şi reproducerea prefeţei lui Dragomir la R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 237—238, 261—262.

[35] Cf. Gh. Cronţ, *Prescripţia in dreptul bisericesc ortodox*, „Biserica Ortodoxă Română", 56 (1938), p. 30—54.

[36] *Documenta Romaniae historica*, B. I, nr. 208, p, 333 şi atestatul nr. 261, p. 421—422

[37] *Ibidem*, nr. 113, p. 196—197.

[38] *Ibidem*, nr. 156, p. 259.

[39] *Ibidem*, nr. 274, confirmare din 1 aprilie 1497.

[40] *Ibidem*, nr. 178, p. 287—288, de la Ţepcluş.

[41] *Ibidem*, nr. 181, p. 293—294, confirmarea lui Vlad Călugărul la 13 iulie 1482.

[42] *Ibidem*, nr. 207, p. 332.

[43] *Ibidem*, nr. 208, p. 333, datat 1487—1494, sub Vlad Călugărul. Anul 1493 este ultimul cînd apare grămăticul Drăgoi, primul ispravnic din documentul nr. 208 şi singurul din domnia Călugărului în care găsim 4 arbitri de hotar.

[44] Cf. *ibidem*, nr. 236, p. 381 din 10 aprilie 1493 (4 boieri bătrîni ca arbitri şi 12 boieri jurători). Gh. Cronţ, *Instituţii medievale româneşti. Jurătorii*, Bucureşti, 1969, p. 197—198 socotea greşit că primul caz de folosire succesivă a 4 şi 12 jurători datează din 1615.

[45] *Ibidem*, nr. 261, p. 421—422 sub Radu cel Mare. Datat de editor în intervalul 1495—1508. Mandatul acesta este desigur posterior datei de 1 aprilie 1497, cînd în Miceşti se mai aflau Lumotă şi Cernat (cf. nr. 274).

[46] *Ibidem*, nr. 286, p. 466.

[47] *Ibidem*, nr. 181, p. 293—294.

[48] *Ibidem*, nr.255 (4 iunie 1495, pentru Snagov) şi 290 (25 ianuarie 1499 pentru Tismana) şi *Documenta Romaniae historica*, B, II, Bucureşti, 1972, nr. 33, p. 77 (27 martie 1505) şi nr. 40, p. 89 (10 decembrie 1505) etc. Scutiri mai vechi de obligaţia conacelor şi hrănirii cailor domneşti sînt cele, nu tocmai autentice, din vol. I, nr. 15, 80 şi 81, pentru Făgăraş. Pentru Ţara Românească s-ar părea totuşi că există şi o mărturie mai veche, anume nr. 135, din 25 august (1469?), păstrat într-o traducere, poate adaptată vremii, din sec. XVII: „mertice . . . , conace. . .cai de olac''.

[49] Vezi descrierea din R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 301—304.

[50] Bucureşti, Biblioteca Academiei R.S.R., ms. slav 286; cf. R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 239—240.

[51] *Ibidem*, p. 220—226.

ANEXA

LEGEA LUI CONSTANTIN ŞI IUSTINIAN ÎN VERSIUNEA SLAVO-ROMÂNĂ DIN SECOLUL AL XV-LEA

TRADUCERE

SIGLE FOLOSITE:

A	Manuscrisul de la Sofia din 1649 (ediţia M. Andreev, 1971)
B	Basilicalele (sec. X—XI)
C	Traducerea bănăţeană din 1776 (ediţia Gh. Cronţ, 1971)
CA	*Cîrja arhiereilor* a lui Iacov din Iannina (1645), în traducerea românească din 1754, după mss.
Cod	*Codex juris civilis*
CR	*Carte românească de învăţătură* (1646)
D	*Digestum din* 532
GP	Legislaţia agrară a Ţării Româneşti din 1775—1782 (ediţia Val. Al. Georgescu-M. Popescu-Mihuţ, 1970)
Harm	*Hexabiblos* al lui Constantin Armenopol (1345)
IL	*Îndreptarea legii* (1652)
MB	*Sintagma* lui Matei Vlastaris (1335)
NG	*Nomos georgikos* (circa 685, după mss. sec. XI, ed. W. Ashburner, 1910)
Nov	Novelele lui Iustinian
PA	*Procheiron auctum* (circa 1283—1306)
PN	*Procheiron nomos* (872)

Legea	Sursele	Paralele
I,1	B 2,1,22	PA 40,28
I,2	D 3,6,1 = B 60,1,1	
	D 48,11 = B 60,43	
1	Cod 2,53,7 = B 10,34,7	CA 4,1,9
	Cod 8,55(56),4—5 = B 47,2,4—5	
	PN 2,5	
2	Cod 9,23,3 = B 60,41,61	CA 4,31,2
3	Cod 5,11,4 = B 29,1,84	
	Cod 5,15.1 = B 29,5,4,1	
4	Cod 42,41,3 = B 22,1,62	
5	Nov 90,2 = PN 27,3 = scolia kappa la B 21,1,39 = B 21,1,42	MB Δ ,7,41
6	Cod 4,21,14 = B 22,1,73	
	~ D 22,5,2 = B 21,1,2	
7	~ D 3,2,6,2 = B 21,2,6,3	
	~ D 3,6,1,3 = B 60,1,1,4	
	~ D 48,2,3,1 = B 60,34,3	
8	~ Cod 4,45,1—2 = B 19,5,22—23	
9	PN 9,18 = B 26,7,69	MB Δ ,2,3
10	Novelă a lui Manuil Commen	Harm 3,3,113
11	Novelă a lui Roman Lakapinos	Harm 3,3, 103—112
12	PN 31,7	MB A ,4,7
13	NG 16	
14	NG 12	
15,1	NG 15	
15,2	NG 14	
16	NG 2 + 1,2	
17	NG 3	
18	NG 4	
19	NG 6	
20	NG 7	
21	NG 9	
22	NG 13	
23	NG 17	
24	NG 1,1	
25	Consultațiile lui Mihail Attaleiates 15,10	PA 17,26
	~ D 41,3,4,19	
	~ B 20,1,1,2	
26	B 25,1,47	MB Δ ,2,9
27	PN 39,58	
	~ D 48,13,11,1 = B 60,45,12	MB I,1,7
28	~ Cod 9,9,6 = B 60,37,51	
	~ D 48,5,2,1 = B 60,37,4,2	
	D 48,5,14,3 = B 60,37,16,4	
	~ D 48,16,10,1 = B 60,1,19	
29	Comentarii canonice sec. XI la canoanele Ancyra 11, in Trullo 92—93 și Vasilie 22	PA 39,102
30	~ Nov 1,2 = B 41,4,1	MB Y 5 + φ 1 (Lex Falcidia)
	Novela 20,2 a lui Leon al VI-lea = scolie la B 29,2 (ed. Heimbach III, 462)	
31	PN 30,19 = B 29,5,35	CA 4,74,2 după MB K 12,14
32	Cod 9,1,2 = PN 39,48	PA 39,143
		MB A,12,16

(cu variantele manuscrisului de la Hodoș și Arad și paralelele compilațiilor românești din sec. XVII)

(Titlu) Legea binecredinciosului și de Hristos iubitoriului împăratului Ustinian

C : Cartea judecății a celui binecredinciosului împăratului Constantin Iustinian al grecilor cu preasfințitul părintele patriarhul Grigore și cu boeri a prealuminatei împărății din Constantinopolie, precum tribuește a să ținea și a să îndrepta împărățiia și toate aleasăle și dreptele judecăți care la tot omul să fie întru toată credința.

GP CR : Canoane alese din stiitocul împăratului Iustiniian cu titlu ce să chiamă pravile pentru plugari

NG : Capetele pravilei plugarilor alese din cartea lui Iustinian

(I,1) Omis

C : De va judeca împăratul asa, nu va fi osîndit, ci fără păcat judecătoriu poate fi

(I,2) Omis

C : Iară dă va fi judecătoriul mitarnic, sau va judeca cu nedreptate, acel judecătoriu să să scoață din stăpîniia sa și să să pună în temniță în 3 ani și după aceia iarăși să-și țină stăpîniia sa pînă la moarte și să zică în viiața lui.

(1) Pentru scriere. De va fi omul de vîrstă de 25 de ani și va scrie vreun lucru cuiva (nu) cu sila, ci cu voia sa și iarăși se va încerca să risipească (ce a scris), ori de va căuta cu judecată să risipească, (ce a scris), acela nu numai rușine să primească, ci nici să nu i se mai dea crezare mărturiei sale și să plătească gloaba cîtă va fi scrisă la Analoghie. Iar aceluia și la tot ce a căutat să risipească mai mult stăpîn să nu fie, ci să-l dea aceluia cu care are pîră, iar făgăduiala să și-o țină.
(A 2 ; cf C 2,3—4)
CA 1,9 :

CA 1,9 : Pintru scrisori, cele cu taină. Așa poruncește împărățiia : Dă va scrie cineva ceva lucru și în urmă să va căi, să să întoarcă acea scrisoare și acela cui i-au scris, dă va fi dă vîrste de 25 de ani, atuncea cel ce au scris să primească toată rușinea. Iară de la acela ce i-au scris, nemică să să ia și să fie precum s-au scris.

(2) Lege : De va scrie careva diată cuiva și va scrie în ea că „și aceluia >și< diacului care a scris las ceva'', să nu se dea crezare.

A 3 C 2,3 : Iară dă va scrie cineva însuși lui sau pre altul l-ar iscăli, aceia să nu să creadă.

(3) Lege : De va scrie notarul zestre cuiva, iar pe urmă nu va ieși la iveală zestrea din averea părintească, să plătească notarul de la sine, pentru că a scris ce n-a văzut.

C 2,4 : Iară dă va scrie cineva averile tătîne-său în taină și în urmă nu s-ar găsi atîta, tribuește a plăti și a plini cela ce au scris.

(4) De va avea cineva ceartă pentru vreun lucru și va avea scrisoare pentru aceea, pe care o va ascunde, iar după aceea, de-i va fi de folos, o va arăta, după aceea să nu i se primească nici într-un chip (mărturia acelei scrisori).

C 2,16 (A 11,1) : Dă va avea cineva vreo scrisoare pintru vreo treabă și o va ascunde, iar în urmă o va arăta, aceia să nu se creadă întru nimic, dă va (fi) și adăvărată acea scrisoare.

(5) De va avea careva pîră cu cineva pentru vreun lucru și va zice că „Am avut carte scrisă, dar am pierdut-o'' să dea 5 martori de credință, care să adeverească.

C 2,17 a (A 11,2) : Iară dă o va fi pierdut și va zice că o (au) pierdut-o, să dea 5 mărturii credincioasă și să i să creadă.

(6) Lege : Dacă martori mulți mărturisesc pentru un lucru și (nu) mărturisesc toți într-un chip, să nu se creadă.

C 2,17 b (A 11,3) : Iară dă vor fi multe mărturii și >nu< să vor lovi, să nu să creadă.

(7) Lege pentru curvie : Dacă cineva face curvie sau furtișag și altă asemenea răutate și va fi învinuit și va da mită cuiva să-l îndrepteze, iar în urmă se va dovedi că e vinovat de acel lucru pentru care a fost învinuit acel făptaș, să fie pedepsit acela care l-au îndreptat.

C 2,18 (A 12) : Dă să va vinova cineva cu curviia sau cu furtișag sau cu altă răutate și va fi dă vină și va da mită cuiva să-l îndrepte și în urmă s-ar găsi dă vină, acea vină să petreacă cel ce l-au îndreptat.

(8) Lege pentru vînzare și cumpărare : De va vinde careva ogorul sau via (ori satul add. ms. Arad) ori altceva și va fi luat jumătate din preț și apoi își va lua seama să nu vîndă, să întoarcă prețul, iar ce e al său să ia îndărăt. Iar dacă pe ceea ce a dat a luat mai mult de jumătate de preț, să rămînă cumpărat cum s-a vîndut.

C 2,19 (A 13) : Iară dă va vinde cineva olda sau viia sau satul sau orice și va fi luat și jumătate dă preț sau mai mult și să va căi cel ce o au vîndut, să să întoarcă moșiia lui îndărăt.

(9) Lege : De va vinde bărbatul ceva din averea nevestei, iar nevasta va tăcea, temîndu-se de bărbatul său, iar după aceea va cere să i se întoarcă ei toate și să se risipească cumpărarea.

C 2,22 (A 14) : Iară dă va vinde bărbatul dă cele muerești lucruri și muerea dă frica bărbatului va tăcea și în urmă va cerea muerea înapoi, poate să să ia și vînzarea să fie întru nimic.

(10) Lege : De va vrea careva să vîndă în sat vreun lucru oarecare (nemișcător, casă sau baștină add. ms. Arad), să nu-l vîndă vreunui om din afară, ci unui sătean din sat, pentru că nu are tărie astfel de cumpărare, iar acel cumpărător să nu aibă folosință, ci să primească (îndărăt) ce a dat.

C 2,20 (A 15,1) : Iară dă va vinde cineva lucrul al său, moșii sau altceva, la cel mai dă departe vecin, neci satul la alt sătean, aceia cumpărătură întru nemic iaste, ci să ia îndărăt cel ce au dat.

(11) Lege : De va vinde careva cuptorul de pîine, ori ogorul, ori via, ori moara, mai înainte de a înștiința pe vecini și pe obșteni, ca să cumpere ei — iar dacă ei nu vor să cumpere, acela să vîndă unuia din altă parte, care vrea să cumpere — , dacă nu înștiințează pe vecini și obșteni, ci vinde aceea unui om din altă parte, să fie volnici obștenii (și) vecinii să se împotrivească și pînă într-al zecelea an să întoarcă prețul și să ia venitul, iar după al zecelea an să nu se mai ceară nimic.

C 2,21 (A 15,2) : Iară dă va vinde casa sau moara sau moșiia sau viia sau orice și nu va înștiința la vecinul cel dă aproape al său, (ci) în taină au dat la cel mai dă dăparte, cu vrednicie iaste celui de aproape vecin și pînă la 10 ani a sămăna și cele vîndute poate să le ie înapoi, iară, în acel preț.

C 2,23 : Iară dă va fi înștiințat mai întăi celui dă aproape și el nevrînd să cumpere, atuncia slobod iaste a vinde la cel mai dă dăparte și după aceia nu sînt volnici a întoarce.

(12) Lege : De va cumpăra careva vreun lucru de la un om tînăr, care este sub stăpînirea părintească și va afla tatăl lui și va voi să strice cumpărătura, să fie stricată.

C 2,24 (A 16) : Iară dă va cumpăra cineva de la om tinăr, care iaste supt stăpînirea părintească, sau supt cei bătrîni și vrînd ei să întoarcă, să să întoarcă fără cuvinte.

(13) Pentru vii și ogoare. Lege : De va da cineva via sau altceva altcuiva să o îndrepteze, iar de nu va îndeplini cum a făgăduit să îndrepteze, să fie volnic stăpînul să ia ce este al său, fără vorbă, (chiar) de va fi trudit mult celălalt.

C 2,35 (A 17,1) : Iară dă va da cineva viia sau casa, olda sau altceva, ca să o direagă și nedregînd-o, pintru lenea lui, atuncea să-și ia stăpînul moșiia, fără cuvinte și fără judecată, măcar dă s-ar fi ostănit mult la dînsa.

GP 12 (CR 1,12 ; IL 296,12 ; NG 16 : De să va tocmi vreun lucrătoriu și de va lua asupra lui să lucreze o vie și va lua și arvună de la stăpîn și va începe a lucra, iară dup-aceia se va căi ce au făcut și o va părăsi de-a lucrarea, de aceasta dăm învățătură, unul ca acela să plătească stăpînului cît va fi fost prețul viei, iară viia tot să fie a stăpînu-său cum ș-au fost.

(14) Lege : De va lua cineva vie cu orîndă, care nu o va tăia și săpa și îngropa la vreme cum se cuvine, să fie lipsit de toată trudă.

C 2,26 (A 17,2) : Iară dă va lua cineva viia cuiva, ca să o sape sau să o reteză și să o îngroape și nelucrînd-o la vremea ei, să să lipsească dă toată osteneala lui.

GP 24 (CR 1,24 ; IL 298,24) : De va fi luat cineva vreun lucrătoriu vreo vie de la vreun om sărac ca să o lucreze și să împarță vinul în doao și acela de nu se va nevoi să lucreze toate lucrurile la vremea lor, ce o va numai îngăla (îngăima CR, GP și ms. Bibl. Acad. rom. 1378), sau de o va lăsa dezgrădită, acela să-și piarză munca și să nu ia nemica de în roada viei.

(15,1) De se va căi cel care a luat via (și) va merge la stăpînul viei zicînd : „Nu sînt (în stare) ca să lucrez via, ci înainte de vreme ia-ți via'', nu este vinovat lucrătorul cu nimic.

C 2,27 (A 17,3) : Iară dă să va căi acela care au luat viia să o lucre și va spunca stăpînului că iaste neputincios a o lucra, iară stăpînul n-au băgat în seamă, atuncia să nu fie vinovat lucrătoriu.

GP 25 (CR 1,25 ; IL 208,25) : Plugariul cela ce va lua pămînt în parte de la vreun om sărac, iară mainte de ce va veni vremea lucrului se va părăsi și va porunci omului celuia cu pămîntul cum nu poate să-l lucreze, iară el se va lenevi și va lăsa pămîntul nelucrat, atunce să n-aibă nici o pagubă cela ce-au fost naemit pămîntul.

(15,2) De va fi plecat undeva stăpînul viei, iar căindu-se (lucrătorul) va părăsi via, cînd va veni stăpînul viei, îndoitul rodului să-l plătească ispravnicul.

C 2,28 (A 17,4) : Și necăutîndu-și stăpînu dă viia sa și s-au dus într-o vreo călătorie și s-au lăsat în nădejdea celui neputincios și stăpînul va veni, toată paguba îndoit și rodul să-l plătească ispravnicul.

GP 26 (CR 1,26 ; IL 298,26) : Plugariul carele va lua pămînt în parte de la cineva ce va fi dus în vreo cale și el se va părăsi și nu-l va lucra, acela să plătească îndoit roada pămîntului.

(16) Lege pentru lucrători în parte : De va ara careva brazdă străină și va face lipsă vecinului, de va fi făcut a doua oară (arătura), să fie lipsit de ea, (iar) de o va fi semănat, călcătorul de barzdă (străină) să fie lipsit și de sămînță.

C 2,29 (A 18) : Iară dă va (fi) arat cineva olda altuia, să să ia sămînța înapoi, și dă arătură să să lipsească.

GP 2 (CR 2 ; IL 296,2) : De va eși neștine (cinevaș GP) de în hotarul lui și va micșora hotarul vecinului său, de va face aceasta la vremea plugului, cîndu-ș ară pămîntul, acela să-ș piarză și sămînța și arătura și toată roada ce va face acel pămînt ce-au sămănat pre loc striin, pentru că au călcat hotarul altuia (om. ms. Bibl. Acad. rom. 1378)

(17) Lege : De se vor înțelege între sine doi lucrători ai pămîntului să schimbe ogoarele, de vor fi între ei doi sau trei martori credincioși, să rămînă schimbarea neclintită.

C 2 (A 19) : Iară dă să vor împreuna doi să-și are oldele, sau schimbe locurile și vor avea doao sau trei mărturii întră dînșii, așa să fie stătători neschimbat.

GP 6 (CR 6 ; IL 296,6) : De să vor tocmi doi plugari să schimbe niscare pămînturi denaintea a doi sau a trei mărturii și tocmeala lor se-au grăit să fie stătătoare (stăpînitoare ms. Bibl. Acad. rom. 1378), atunce aceia tocmeală să stea întreagă și adevărată și neclătită.

(18) Lege : De se vor întovărăși doi lucrători la vremea semănatului, (iar) una din părți va vrea să se despartă, de va fi și sămînța însămînțată, să nu se despartă. De va fi arat țelina, tovarășul care a întors țelina asemenea după aceea să se despartă ; (iar) de nu va avea tovarășul cu cine să are, să nu fie volnic a-l părăsi.

C 2,31 (A 20) : Iară dă să va împreuna doi să-și are și să-și samene, iară unul va sămăna și celuilalt va năpusti, acela să nu fie volnic a-l lăsa pînă nu va sămăna și celuialalt.

GP 4 (CR 4 ; IL 296,4) : De să vor tocmi doi plugari să-ș schimbe pămînturile mainte de vremea semănăturii (arăturii ms. Bibl. Acad. rom. 1378), iară după-aceia unul de dînșii va vrea să întoarcă, atunce, de va fi apucat celalalt (omis în ms. 1378) să (să nu ms. 1378) fie semănat pămîntul, nu vor putea întoarce, iară de nu va fi semănat (ms. 1378 omite pasajul „pămnîtul... semănat") nice unul, atunce pot (poate ms. 1378) să strice acea tocmeală. Iară de să va prileji cela ce va să strice tocmeala să nu fie arat, iară celalalt va fi arat, atunce să are și celalalt, și deaca va ara, să întoarcă să-și ia cineș pămîntul și să fie o tocmeală stricată.

(19) Lege : De va avea lucrătorul de pămînt pentru ogor ori pentru vie pîră și va veni fără știrea lucrătorului samavolnic să secere, de va și avea dreptate, de acea (holdă) să fie lipsit, (iar) dacă fără dreptate a făcut înșelăciune, îndoit să plătească.

GP 7 (CR 7 ; IL 296,7) :
Un plugariu oarecarele (oarecine GP) de să va prileji să aibă a se pîrî cu cineva pentru vreun pămînt semănat și nu va întreba întîi la judecătoriu, să vază cumu-i va merge legea (dreptul GP), ce va merge la pămînt fără știrea celuia ce l-au semănat și fără știrea judecătoriului (judecății GP ; giudețului CR) locului aceluia și se va apuca de va secera, acela, măcar de i (omis ms. 1378) s-ar și veni (cuveni GP) să fie a lui pe dreptate, iară să nu i se dea nemica ; iară de va fi și pîrît la judecătoriul (judecată GP ; giudeț CR și ms. 1378) și de-i va fi făcut judecătoriul (județul GP CR) carte să ție el, atunce (în urmă GP ; omis CR) de acase va afla (arăta ms. 1378) c-au pîrît pe strîmb (cu strîmbătate GP) și n-au (i-au GP) avut el (omis ms. 1378) treabă, acela de în roadă ce va fi strîns să întoarcă înapoi de doao ori pre cît va fi luat.

(20) Lege : De vor avea două sate pricină pentru hotare ori pentru ogoare, să cerceteze judecătorul și acelui (sat) care a stăpînit mai mulți ani să-i fie făcută îndreptarea, (iar) de va fi ustav vechi, să rămînă neclintit.

C 2,33 (A 22) : Iară dă să va pîrî doao sate întră dînsă pintru pămînt sau moșii, olde, aceia tribuește a socoti stăpînitori sau bătrîni și dă va fi fost mai din bătrînețe la un sat decît la altul, să nu să ia neschimbat.

GP 10 (CR 10 ;
IL 296,10) : Doao sate de vor avea ceartă (sfadă GP CR) pentru hotarul (omite GP) sau pentru pămînturi, atunce acolo trebue să socotească județele (judecățile ms. 1378 ; judecătoriul GP) să facă dreptate, să dea acel loc pentru carele să pricesc, acela să-l dea celora ce să va afla că l-au ținut mai multă vreme, fără numai (alegînd GP) cînd va fi hotar bătrîn (cătră ms. 1378) ținerea cea veche, aceia biruește, cum zice, cum se va afla c-au ținut cei den veci, așa să rămîne neclătit.

(21) Lege : De va împărți lucrătorul dijma snopilor fără voia celui care are ogorul și va lua snopii, să se lipsească ca un fur de tot rodul ogorului,

C 2,34 (A 23) : Dijmuitori dă vor ascunde sau vor prepune snopi mai mulţi, cu năpaste, acela să să lipsească şi să să osîndească ca un fur şi dă toată roada să să lipsească.

GP 21 (CR 21 ; IL 297,21) : Un plugariu ce va fi sămănat sămînţa lui în pămînt striin şi va fi cheltuit toată cheltuiala lui, acela de va îndrăzni să-şi care snopii fără de ştirea celui cu pămîntul, atunce ca un fur să-ş piarză toată roada dă pre acel pămînt.

(22) Lege : De va lua lucrătorul ogor să-l lucreze în parte şi nu-l va ara la vreme, ci va semăna sămînţa în ţelină, să fie lipsit de rodul ogorului, pentru că a înşelat pe stăpînul ogorului.

GP 23 (CR 23 ; IL 298,23) ; De va lua vreun plugariu pămînt striin să samene şi se vor tocmi să împarţă în doao şi deaca va veni vremea de nu va lucra pămîntul bine, cum se cade, ce va semăna fieştecum, acela să nu ia nemica de în roada ce va face acel pămînt, pentru că cu minciunile lui au înşelat pre stăpînul pămîntului.

IL 311 : Iustiniian împărat : Lucrătoriul de pămînt de va lua o ţarină să o semene şi nu o va ara bine, sau nu va lucra bine, numai ce va arunca sămînţa deasupra ţarinii, acela să nu ia nemica de în plodul acela ce va eşi.

(23) Lege : De va intra un lucrător de pămînt în ţelina altui lucrător cu rugăminte şi va ara ogorul, să-l ţină 3 ani, apoi să-l lase.

C 2,36 (A 25) : Iară dă va lua cineva ţelină ca să o facă oldă, poate să o ţină în 3 ani şi iar să o întoarcă înapoi olda.

GP 13 (CR 13 ; IL 296,13) : De să va apuca neştine (cinevaş GP) de (la ms. 1378) vreo curătură (laz GP CR) striină părăsită, să fie mărăcinoasă (spinoasă GP CR) şi plină de pădure, de aceasta de vreme ce să va afla că (să ms. 1378) iaste (fie ms. 1387) a altui lucrătoriu, atunce pentru truda ce va fi pus acolo, de o va fi curăţit, 3 ani să se hrănească cu roada ei, iară de-acia (dup-acel soroc GP) să fie iarăşi a stăpînului a cărui (care ms. 1378; ce CR) au fost mai de mult.

(24) Lege : De va însămînţa careva ogor străin fără învoire, să fie lipsit de sămînţă şi arătură.

GP 1 (CR 1 ; IL 296,1 ; A 26) : Cade-se a tot plugariul (ms. 1378 omite pasajul „a ... plugariul") să-ş are şi să-ş lucreze pămîntul cu dreptate (tot plugariul-add. ms. 1378), iară să (ms. 1378 omite) nu cumva (şi-add. ms. 1378) îndrăznească a eşi de în hotarul lui să apuce hotarul (ms. 1378 în loc de „să ... hotarul" are aici numai „la") al vecinului (deaproapelui GP CR) său.

(25) Lege pentru zălog : De va zălogi careva vreun lucru oarecare şi va zice : „la zălogul din astă zi pînă la cutare zi" (şi) de nu va (vei ms. Hodoş) răscumpăra zălogul, mai mult să nu ceară (cauţi ms. Hodoş), (iar) judecătorul să nu caute (asculte ms. Hodoş. Pentru aceea, celălalt să-l aştepte pînă în al treilea soroc, iar de nu va răscumpăra de la acela zălogul, pînă în al treilea soroc, după aceea să nu-l mai ceară (caute ms. Hodoş).

C 2,37 (A 27) : Dă va lua cineva vreun zălog la cineva şi va pune termin pînă la o vreme şi va trece un termin sau doao sau trei, pînă în trei să aştepte, iar în urmă să fie zălogul pierdut şi nici judecători nu-i pot ajuta.

(26) Lege : De va pierde cineva zălogul, să-l plătească, iar datoria să o ia, (iar) dacă-l va arde pe neaşteptate focul, ori îl vor fura tîlharii, se cuvine să se cerceteze lenea, ori nebăgarea în seamă a celui care l-a primit. De va fi păstrat cele ale sale, iar pe acel (zălog) l-a pierdut, vinovat este.

C 2,38 (A 28) : Iară dă va pierde zălogul omului, să-l plătească şi datoriia să-şi ia. Iară dă-l va arde focul, sau furul îl va fura fără voia lui, tribueşte a socoti cum s-au pierdut de la cel ce l-au primit şi dă va fi al său păzit, iară a celuia s-au pierdut, dă vină iaste.

(27) Despre furt. Lege : De va fura cineva de la biserică, ori noaptea, ori ziua, să se orbească. De va fura în afara bisericii ceva al bisericii, să se bată şi să se arză şi să se gonească din acel loc.

C 2,39 (A 29) : Dă va fura cineva lucruri bisericeşti zioa sau noaptea, să i să scoaţă ochii, iară dă va fura din curtea bisericească, să plătească îndoit şi întreit şi să fie bătut şi să-l scoaţă din locul acela.

(28) Despre defăimare. Lege : Dacă cineva cleveteşte omului despre nevastă-sa, ori fata (lui) ori altă rudă, să fie ţinut a aduce mărturie, iar de nu se va întări cu mărturie, să nu se dea crezare.

(29) Lege : De va răpi cineva pe bărbat cu nevastă-sa, care nevastă o va ţinea, iar pe bărbat îl va slobozi, să se osîndească ca un fur şi un înşelător.

(30) Pentru muieri. Lege: De va lua cineva muiere după lege, ori cu zestre, ori fără zestre și va muri bărbatul, iar muierea va rămînea fără copii, să i se dea ei tot ce este al ei și de la zestrea bărbătească a patra parte. Iar de va rămînea bărbatul fără copii, iar muierea va muri, să nu ia nimic, ori ce i-ai fi lăsat muierea cu voia sa

C 9,4 5: Iară dă va muri omul și va rămîne muerea fără prunci, ea tribue să ia a patra parte din averea bărbatului ei.

C 8,1 + 93 94

(A 6,1+64): Iară dă va muri bărbatul sau muerea și la moartea lui nu va avea neciun iubit priiaten ca să-l strige, ca să-i lasă ceva din partea lui, atuncea are voe muerea sau bărbatul care vor fi rămași, acela să stăpînească și voe a să însura sau mărita. Iară dă va fi a patra muere după bărbat și va da cu știre ceva parte, poate să fie stăpînitoriu ce va da, iară neînștiințînd, aceia întru nemic iaste.

(31) Lege: De se va înțelege bărbatul cu muierea sa, ca murind ea, el să o moștenească, adică să lase zestrea la el, înțelegerea nevrednică este.

A 64,2 (La fel).

(32) Despre împărțirea pămîntului. De va împărți careva pămîntul și va împărți strîmb, să dea îndoit de cît a împărțit strîmb. De va fi luat și mită ca să împartă strîmb, să plătească gloabă și îndoit să plătească.

UN CODE AGRAIRE ROUMAIN DU XVe SIÈCLE.

Résumé

Tandis que pour les grands seigneurs le cadre juridique qui régissait le droit de propriété et les contrats agricoles était en Valachie, depuis 1359, le code d'Étienne Douchan, les communautés paysannes suivaient la pratique byzantine du *Nomos georgikos*, dans une rédaction augmentée des années 1283—1289, contemporaine au *Procheiron auctum*.

On y en entreprend une courte analyse, tout en ajoutant une traduction du texte conservé pas six manuscrits roumains de langue slave, avec les variantes des versions modernes (XVIIe — XVIIIe siècles) et le tableau des sources.

La date probable du code copié par les scribes valaques et employé jusqu'en 1503/1504—1508, doit être placée entre 1403 et 1406/1408.

EXTRACȚIA MINIERĂ ÎN BANAT ÎN SECOLELE XVI-XVII (I)

CRISTINA FENEŞAN

a. MINERITUL—FORMĂ DE EXPLOATARE SOCIAL-ECONOMICĂ ÎN EIALETUL TIMIŞOARA

Campania de cucerire din anii 1551—1552 a îndeplinit în mare parte planul conceput de sultanul Süleyman Legiuitorul şi de marii săi demnitari, de a transforma Banatul, acest străvechi pămînt românesc, într-o unitate administrativ-militară a Imperiului otoman. Pecetluind soarta ţinuturilor cuprinse între cursul Dunării, Tisei, Timişului şi Mureşului, ocuparea cetăţii Timişoara de către trupele conduse de vizirul Ahmed paşa (26 iulie 1552) s-a dovedit a fi acea victorie decisivă atît de necesară instaurării depline a dominaţiei otomane [1]. Impunerea prin forţa armelor a modelului otoman de organizare administrativ-militară, a însemnat de fapt constituirea eialetului Timişoara pe teritoriul de la cîmpie al Banatului, locuit în majoritate covîrşitoare de populaţie românească. Abia în 1658 [2] partea de est şi sud-est a Banatului cu centrele de la Caransebeş şi Lugoj, adică zona sa de munte, a fost inclusă în eialetul Timişoarei.

Şi în Banat s-a trecut deci, îndată după cucerirea sa, la aplicarea metodelor curente de integrare a teritoriilor ocupate în sistemul politic şi administrativ al Imperiului otoman. Acţiunea sistematică de înregistrare a populaţiei şi a tuturor veniturilor impozabile *(tahrir-i vilayet)* în condici imperiale *(defter-i hâkânî)* a reprezentat deopotrivă instituirea controlului otoman asupra ţinuturilor cucerite în Banat, precum şi începutul procesului de implantare a unor structuri social-economice noi. Ca metodă dar şi lege imuabilă a procesului de cucerire otomană, recensămîntul *(tahrir)* amintit a avut menirea de a asigura acţiunea propriu-zisă de redistribuire a pămîntului şi a tuturor izvoarelor de venit, dar şi de a stabili forma lor de repartiţie între reprezentanţii clasei dominante otomane [3]. Pămîntul a fost, deci, în mod firesc, prin bogăţia roadelor şi a adîncurilor sale, avuţia cea mai de seamă a Imperiului otoman. Potrivit concepţiei tradiţionale în vigoare în tot Orientul Mijlociu, adoptată şi de otomani [4], cucerirea propriu-zisă ştergea toate drepturile şi privilegiile existente într-o regiune la data înglobării sale în hotarele Imperiului otoman. Dreptul de proprietate al fiscului otoman se instituia asupra pămîntului şi asupra locuitorilor săi, sultanul în calitatea sa de umbră a lui Allah pe pămînt şi de stăpîn suprem, avînd dreptul de a dispune în chip neîngrădit.

Documentele turco-osmane publicate în ultima vreme [5], precum şi unele cercetări recente [6], deschid perspective noi pentru cunoaşterea concretă a formelor de posesiune şi a modului tradiţional de exploatare a cîmpiei Banatului prin cultivarea solului şi prin creşterea animalelor.

Situaţia este însă cu totul alta, dacă ne referim la cunoaşterea modului în care bogăţia deosebită, ascunsă în adîncul pămîntului din Banat, a fost valorificată nu numai de-a lungul celor cinci veacuri şi jumătate de dominaţie a feudalităţii ungare, ci, mai ales, în vremea administraţiei otomane. Faptul că pînă acum nu există studii şi lucrări referitoare la minerit şi extracţie minieră în epoca dominaţiei otomane din această parte a ţării noastre se datorează în mare măsură greutăţilor pe care le ridică cercetarea şi publicarea documentelor turco-osmane. Astfel se explică şi tăcerea sub care au fost trecute într-o încercare de sinteză a istoriei mineritului pe teritoriul României [7] schimbările înregistrate de extracţia minieră în cadrul sistemului economic impus mai întîi de feudalitatea ungară şi mai apoi de cea osmană. Dacă lipsa unor izvoare documentare maghiare şi osmane, inaccesibile la data întocmirii sitezei amintite, îndreptăţeşte o asemenea tăcere, în schimb ea nu poate justifica în vreun fel generalizarea, devenită şi prejudecată, a unei concluzii valabile doar pentru stadiul producţiei miniere din Ţara Românească şi Moldova în vremea dominaţiei otomane [8]. S-ar putea vorbi deci de o reducere, decădere, evoluţie lentă etc. a mineritului din Banat numai în cazul în care ar exista date atît pentru epoca pusă în discuţie, cît şi pentru cea anterioară, informaţii care să îngăduie cu deplin temei stabilirea unui raport de inferioritate sau de egalitate. Sînt, de asemenea, greu de acceptat aprecieri ca : nivel primitiv şi superficial al mineritului din epoca administraţiei otomane, izvorîte deopotrivă dintr-o necunoaştere reală, lipsită de temei documentar şi dintr-o raportare la progresele înregistrate de tehnica europeană la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Fără îndoială că unele constatări în această privinţă, făcute de Francesco Griselini în lucrarea sa intitulată *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*, au constituit la rîndul lor un temei pentru asemenea aprecieri negative. Nu trebuie însă scăpat din vedere nici faptul, că ele reprezintă doar o latură din antiteza la care a recurs acest savant cu preocupări enciclopedice pentru a preamări politica economică a monarhiei habsburgice [9] şi aplicarea principiilor mercantilismului în Banat. Cu toate acestea, consideraţiile sale cu privire la unele exploatări miniere din fostul eialet al Timişoarei, care însoţesc descrierea geologică şi geografică a Banatului, întocmită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, incită la o cercetare specială. Valoarea operei sale cu caracter geografic [10] şi geologic pronunţat constă în primul rînd în cunoaşterea nemijlocită şi deplină a cadrului natural exploatat de otomani şi în precizia deosebită a descrierii straturilor geologice. Tocmai această precizie, cu care este redată amplasarea filoanelor metalifere a munţilor din jurul Oraviţei, respectiv munţii Vadarnei, Ciclovei, Timişului, Coşovăţului, Tîlvei Cornului, ne poate ajuta să înţelegem caracterul repetat şi insistent al acţiunilor de prospectare minieră, precum şi cauza renunţării, după un timp relativ scurt, la exploatările deschise : „Stratul inferior al acestor munţi se compune dintr-un amestec de argilă, turmalină neagră şi mică în care se găsesc grăunţe de feldspat. Deasupra acestui soi de rocă se află un şist argilos amestecat cu mică, după care urmează calcarul. Filoanele metalifere, bogate mai ales în aramă, se găsesc de obicei între cele două straturi de rocă amintite la urmă" [11]. Fenomenul de deschidere şi de părăsire a unor mine, semnalat de Francesco Griselini pe baza datelor preluate de la cunoscutul mineralog Iganz von Born [12], care vizitase în 1770 centrele miniere şi metalurgice din Banat, este propriu deci şi perioadei de dominaţie otomană. Primul argument şi cel mai important în vederea susţinerii aces-

tei afirmații îl constituie însăși structura straturilor geologice și amplasarea filoanelor metalifere, care nu au putut asigura pretutindeni, nici în condițiile introducerii metodelor de exploatare la un nivel tehnic european, un randament corespunzător. Caracteristic centrului minier de la Oravița, fenomenul poate fi extins, în virtutea acelorași mărturii ale lui Griselini, și asupra exploatării de aramă din munții Coșovățului [13]. Descrierea exploatărilor miniere de la Oravița, Sasca și Moldova Nouă, provenind din vremea dominației otomane, de către același Griselini [14] precum și semnalarea lor în raportul comisarului principal cameral Alexander Kallanek (21 februarie 1718) [15], în relatarea lui Franz Samuel von Rebentisch (19 decembrie 1719)[16], ca și în protocolul subdelegației neoacquistice încheiat la 25 iunie 1720 sub președenția baronului Mikosch [17], pot constitui, la rîndul lor, dovezi secundare pentru atestarea acestui fenomen, în măsura în care extracția propriu-zisă de minereu ar fi dus la secătuirea filoanelor metalifere și ar fi fost oprită apoi de apariția straturilor de steril. Aceeași constatare se impune și pentru însemnările inginerului minier G. Marka de la Ocna de Fier [18], datînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și care oferă date deosebit de interesante pentru exploatarea și prelucrarea zăcămintelor de fier și zinc.

Referatul Camerei Aulice (Hofkammer) din 30 decembrie 1716 [19] deschide seria mărturiilor — în care se înscriu cele ale lui Alexander Kallanek, Franz Samuel von Rebentisch, ale subdelegației neoacquistice și Fr. Griselini — despre existența mineritului și metalurgiei ca formă distinctă de exploatare social-economică exercitată de feudalitatea osmană în eialetul Timișoara. Proiectarea în trecutul apropiat a preocupării deosebite manifestate de conducerea monarhiei habsburgice pentru reluarea mineritului din Banat îndată după anexarea acestuia în 1716, precum și a datelor concrete înregistrate de reprezentanții administrației imperiale, permite stabilirea diversității, profilului și a ponderei sale în cadrul sistemului economic impus de otomani după 1552. Valorificarea bogățiilor subsolului prin minerit și metalurgie a ocupat încă din epoca de sfîrșit a comunei primitive un loc a cărui însemnătate a crescut în existența și dezvoltarea comunităților umane, în funcție de evoluția forțelor de producție. Faptul că tocmai Fr. Griselini, reprezentant al veacului luminilor, a delimitat în mod atît de cuprinzător locul și rolul mineritului în societatea omenească este cît se poate de explicabil. Experiența nemijlocită dobîndită în cursul vizitei sale la minele și topitoriile existente în Banat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se reflectă, prin prisma influenței pe care a exercitat-o asupra sa doctrina economică a mercantilismului, în cuprinsul acestei definiții valabile în egală măsură atît pentru epoca dominației habsburgice, cît și pentru cea a ocupației otomane: „Și, orice s-ar zice, regnul subteran este întotdeauna locul de unde societatea umană, născută din starea naturală primitivă, obține bunurile sale cele mai trebuincioase. Metalurgia este aceea care dă agriculturii și artelor atît mijloacele de trebuință, cît și cele de lux, le dă arme celor ce apără patria și tot ea pune la dispoziția comerțului aurul și argintul — aceste două metale prețioase, atît de potrivite și vrednice prin natura lor să determine valoarea lucrurilor — , mijloc general de schimb, care a putut menține o comunitate între numeroasele seminții omenești de la un capăt al pămîntului pînă la celălalt" [20].

Cercetările întreprinse pînă acum în domeniul turcologiei au demonstrat că mineritul și metalurgia au avut statut de ramură distinctă a sis-

temului economic din Imperiul otoman și că, pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea [21], ele au reprezentat o sursă însemnată de venit a fiscului otoman. Această realitate explică, așadar, nu numai constituirea administrației miniere centralizate *(ma'den kalemi)* ci, mai ales, atenția deosebită acordată exploatării zăcămintelor de minereu de către autoritățile otomane în frunte cu sultanul însuși [22]. Este deja un fapt cunoscut că funcționarii acestui aparat distinct, în rîndul cărora se numărau cadii, mufetiși, naziri, yasakcii, emiri, „oameni destoinici și de încredere" *(yarar ve mu'temed ademeler)*, au răspuns în mod nemijlocit de întreaga exploatare minieră din Imperiul otoman. Atribuțiile lor ample nu s-au rezumat deci numai la asigurarea procesului de exploatare continuă a zăcămintelor existente, ci au constat în preluarea minelor din teritoriile cucerite de otomani, în întreprinderea de prospecțiuni miniere în aceste teritorii, ca și în deschiderea de mine noi.

Funcționarea riguroasă a administrației centralizate a minelor, care a dispus de o cancelarie proprie atît pentru mine (ma'den kalemi), pentru arendarea lor (bașmukataa kalemi), cît și pentru monetării și pentru atelierele de fabricat pulbere (baruthane amaneti kalemi) [23], nu a exclus intervenția marilor demnitari otomani — membrii divanului imperial, beilerbei și sangeacbei — într-o serie de probleme legate în mod nemijlocit de minerit.

Procesul espansiunii în Asia și în Europa din secolele XV—XVII a accentuat subordonarea sistemului economic din Imperiul otoman necesităților sale militare, determinînd dezvoltarea acelor ramuri ale extracției miniere, capabile să acopere necesitățile de moment și de perspectivă ale unui stat prin excelență războinic. Extragerea minereului de fier, a plumbului, silitrei sau a sulfului a dobîndit, din acest punct de vedere, o însemnătate mult mai mare decît cea a aramei dat fiindcă asigura astfel materia primă pentru fabricarea armelor de foc și a munițiilor necesare armatei otomane. Generalizarea folosirii armelor de foc, crearea unui trupe mai mobile de artileriști în timpul domniei sultanului Bayazıd al II-lea, precum și existența unor trupe specializate (gebegii, topcii, toparabagii, kumbaragii, lagîmgii) [24], au subordonat tot mai mult mineritul necesităților militare [25] și au transformat fabricarea munițiilor și în special a prafului de pușcă și a pulberei negre (barut-i tufenk ve barut-i siyah) într-o afacere de stat de maximă importanță.

Din confruntarea situației de facto, înregistrată de rapoartele administrației habsburgice, cu informația transmisă de Griselini și cu urmele materiale, care s-au păstrat pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, rezultă că în vremea dominației otomane au existat exploatări miniere la Oravița, Ciclova, Bocșa, Dognecea, Ocna de Fier, Sasca, Moldova Nouă. S-au extras și au fost preluate în topitoriile amplasate în vecinătatea acestor perimetre miniere : minereuri de cupru (Oravița, Ciclova, Dognecea, Moldova Nouă) [26], minereuri de cupru cu conținut de argint sau cupru argentifer (Oravița, Ciclova, Sasca) [27], minereuri de argint (Oravița, Dognecea), minereuri de plumb cu conținut de argint (Sasca) [28], minereuri de fier (Bocșa, Ocna de Fier), minereuri de fier și zinc (Ocna de Fier) [29]. Informația adunată pînă acum ne îngăduie să reconstituim, în linii mari, regimul proprietății asupra perimetrelor miniere, precum și cîteva aspecte reprezentative ale sistemului lor de exploatare propriu-zisă — avem în vedere acțiunea

de redeschidere a unor exploatări existente la data cuceririi otomane, dar şi recrutarea şi folosirea, în cadrul unui sistem fiscal bine stabilit, a forţei de muncă.

b) PROPRIETATEA MINIERĂ IN EIALETUL TIMIŞOARA

Cercetarea comparativă a legislaţiei miniere din sud-estul Europei, cunoscută pînă acum, cu legislaţia introdusă la mijlocul secolului al XVI-lea [30] confirmă punctul de vedere exprimat în istoriografie, care respinge, metodologic, o abordare a problemei proprietăţii minelor balcanice în lumina dreptului islamic [31]. Eroarea săvîrşită la vremea sa de către R. Anhegger [32] în cercetarea problemei amintite derivă din faptul că el nu a ţinut seama de permeabilitatea şi de capacitatea statului otoman de adaptare la realităţile existente în teritoriile cucerite, dar şi de lipsa, la data cuceririi peninsulei balcanice, a unor cadre în stare să preia conducerea minelor şi să stabilească o legislaţie minieră proprie. Preluarea legislaţiei în vigoare în secolul al XV-lea într-unele complexe din peninsula balcanică (de ex. Novo Brdo) [33] a coincis cu transferul de proprietate, care a însemnat deopotrivă o substituire de stăpîni supremi asupra pămîntului : înlocuirea suveranului creştin cu cel otoman. Principiul proprietăţii suveranului asupra minelor şi a mijloacelor de prelucrare a minereului a fost aplicat şi în eialetul Timişoarei, ca de altfel în întreaga peninsulă balcanică. Deşi acţiunea de instituire a proprietăţii sultanului, respectiv a fiscului imperial, asupra subsolului nu este încă lămurită pe deplin, totuşi trebuie să o admitem nu numai printr-o simplă analogie, ci şi pe baza datelor referitoare la perimetrele miniere de la Bocşa şi Moldova Nouă [34], care sugerează caracterul său general în eialetul Timişoara. Transformarea minelor în hass-uri imperiale, asupra cărora sultanul păstra doar un drept teoretic de proprietate, a ridicat totodată problema exploatării lor efective şi a asigurării unui venit constant. Date fiind dificultăţile pe care le presupunea o exploatare minieră, precum şi necesitatea folosirii unor specialişti, sultanul a recurs adeseori la sistemul de concesionare prin arendă : *mukata'a*. Trebuie însă subliniat faptul, că sultanul nu arenda regiunea minieră propriu-zisă, ci numai impozitele încasate din producţia minieră şi de la populaţie [35] acelor persoane, numite de regulă *amili* (arendaş) dar şi *mubaşiri* [36], a căror onorabilitate şi solvabilitate trebuia garantată de una sau mai multe persoane (kefil). Nu cunoaştem prea bine mecanismul de dare şi luare în arendă nici în eialetul de Timişoara şi nici în general, în peninsula balcanică. Se pare, că un rol însemnat în declanşarea mecanismului de arendare l-a jucat cadiul regiunii sau bunurilor respective, care desemna, în cuprinsul raportului său, amilul sau amilii posibili, garanţii lor, menţionînd totodată posibilităţile lor financiare [37]. Concesionarii trebuiau să dispună, în orice caz, de sume însemnate pentru a plăti anticipat arenda şi pentru a acoperi cheltuielile necesare fie redeschiderii minei, fie exploatării zăcămîntului respectiv. Lipsesc datele referitoare la modul de stabilire propriu-zisă şi la cuantumul arenzii. Intrarea în posesiune se făcea în mod oficial printr-un berat de arendare, în care erau înscrise denumirea perimetrului concesionat, obiectul concesiunii, numele amililor, durata arendării şi cuantumul sumei de achitat. Îndeplinirea obligaţiilor pe care amilul sau mubaşirul şi le asuma prin contract, precum şi contabilitatea bunurilor arendate, erau supravegheate şi controlate periodic de către cadiu, însărcinat de

Poartă să informeze asupra tuturor schimbărilor survenite într-o regiune minieră [38].

Acţiunea de redeschidere a minei de aramă de la Moldova Nouă constituie un exemplu grăitor atît pentru regimul de proprietate asupra perimetrelor miniere, cît şi pentru sistemul propriu-zis de arendare prin concesiune. Din ordinul adresat beilerbeiului de Timişoara la 3 septembrie 1559 (966 H zilka'de selh) rezultă că Hagi Mehmed, fost participant *(madenci)* la exploatarea de la Rudnik a pus din nou în funcţiune mina de la Moldova Nouă cu un zăcămînt de cupru care ajungea pînă la suprafaţă. Şi acest caz dovedeşte preferinţa concesionarilor, de a exploata zăcăminte de suprafaţă, acţiune care nu impunea cheltuieli prea mari şi scurta totodată durata lucrărilor [39]. Se elimina astfel şi o parte a riscului de a nu se găsi filoane metalifere prea bogate. Hagi Mehmed s-a hotărît să-şi folosească atît experienţa dobîndită în materie de minerit, cît şi resursele financiare, numai după ce a fost înlocuit din funcţia sa de comandant *(dizdar)* al cetăţii Sviniţa [40]. Fără îndoială că el a obţinut, printr-o „poruncă ilustră" *(darende-i hükm-i şerif)* concesiunea minei, datorită mijloacelor sale financiare. Priceperea dovedită în exploatarea zăcămintelor de cupru, materializată în creşterea însemnată a venitului total realizat de mina amintită [41], a constituit temeiul în virtutea căruia el a devenit, la cererea sa, nu numai comandantul fortificaţiei de la Moldova Nouă, ci şi arendaşul *(mültezim)* ogoarelor din această regiune, neînregistrate în defter. Cazul lui Hagi Mehmed, menţionat în ordinul trimis beilerbeiului de Timişoara ca fiind posesorul minei în cauză (mutesarrif olduği), devine reprezentativ pentru atestarea fenomenului de antrenare a reprezentanţilor sistemului administrativ-militar în procesul de extracţie minieră din eialetul Timişoara. Deosebit de interesant este faptul că acelaşi Hagi Mehmed, concesionarul minei de la Moldova Nouă, a obţinut la numirea în funcţia de comandant al fortificaţiei un timar de 8.000 de aspri, care urma să fie majorat — la cererea beilerbeiului de Timişoara — la suma de 10.000 de aspri [42], ca urmare a sporirii cantităţii de minereu extras. Dacă timarul respectiv avea menirea să-i asigure lui Hagi Mehmed subzistenţa în calitatea sa de comandant militar, în schimb dijma percepută asupra minereului şi impozitele încasate de la populaţia districtului minier au constituit izvoarele [43] însemnate de venit al concesiunii sale. Obţinerea funcţiei de comandant al fortificaţiei *(parkan)* de la Modova Nouă i-a sporit autoritatea largă de care dispunea ca mubaşir. Acest cumul de autoritate a fost totodată o acţiune necesară, capabilă să asigure printre altele şi paza minei de cupru, iar aceasta cu atît mai mult, cu cît pînă la 4 februarie 1565, nu au existat spahii şi zaimi în sangeacul Moldova Nouă [44]. Lipsa forţei militare capabile să asigure paza minei şi a bunurilor aparţinînd fiscului imperial s-a datorat nesocotirii ordinului dat de beilerbeiului de Timişoara, de a se muta la Moldova Nouă 3 zaimi şi 13 spahii din nahiyaua Şemlik (Şemlac). Rezolvarea problemei ridicate de paza minei devenise, în februarie 1565, o necesitate acută, de vreme ce autoritatea centrală i-a cerut beilerbeiului de Timişoara să-şi reînnoiască ordinul şi să comunice numele celor care nu l-au îndeplinit. Sistemul de arendare prin concesiune a fost aplicat, aşa cum reiese din menţionarea categoriei de arendaşi *(ammal tayifesi)* în ordinul emis la 28 martie 1571, şi în cazul valorificării zăcămintelor de silitră din eialetul Timişoara [45]. Documentele osmane atestă totodată antrenarea reprezentanţelor administraţiei otomane regionale în acest sistem de arendare. Modul în care sangeacbeiul de Cenad, Iskender, a devenit mubaşir (aren-

daş) al minelor de silitră şi al atelierelor de fabricat pulbere [46], ilustrează fenomenul amintit. Participarea sa în calitate de funcţionar al sistemului administrativ-militar osman are un caracter direct, dată fiind însemnătatea deosebită pe care a deţinut-o în imperiul otoman extragerea şi prelucrarea silitrei. Numirea sa ca mubaşir al minelor de silitră şi al atelierelor de fabricat pulbere a fost urmarea acţiunii sale de prospectare şi de deschidere a perimetrelor miniere amintite şi a constituit la rîndul său un cumul de autoritate şi de atribuţii în materie de extracţie minieră. Sangeacbeiul de Cenad, Iskender, a ajuns deci la un cumul de autoritate pe o cale inversă decît cea urmată de Hagi Mehmed, mubaşirul minei de aramă de la Moldova Nouă. Acesta şi-a redobîndit funcţia cu caracter administrativ-militar, cea de comandant de fortificaţie, numai după ce a dispus de o anumită putere economică şi financiară în calitate de arendaş al minei de la Moldova Nouă [47].

c PROSPECŢIUNI MINIERE — FOLOSIREA FORŢEI DE MUNCĂ

Nu cunoaştem încă amănunte despre dreptul de prospecţiune liberă nici pentru eialetul de Timişoara şi nici pentru întreaga peninsulă balcanică. Acţiunea de descoperire a pămînturilor şi zăcămintelor de silitră întreprinsă de Iskender, sangeacbeiul de Cenad, pare să confirme acel punct de vedere potrivit căruia dreptul de posesiune a deţinătorului pămîntului ar fi fost limitat în folosul prospectorilor [48]. Prospecţiunea putea fi întreprinsă fără autorizaţia prealabilă a deţinătorului pămînturilor în cauză, din iniţiativă proprie, aşa cum a făcut-o sangeacbeiul de Cenad, sau la cererea autorităţilor otomane. Se ştie că la acţiunea de prospectare a oricărui zăcămînt de minereu sau a oricărei mine din Imperiul otoman participau alături de trimisul împărătesc *(mubaşir)*, sangeacbeiul şi cadiul ţinutului respectiv şi că din minele recent descoperite era trimisă pentru analiză la monetăriile *(darbhane)* din centrele învecinate sau de la Istanbul, ca mostră, o anumită cantitate de minereu (5—10 ocale) [49]. Faptul că nu dispunem încă de date concrete pentru acest aspect al prospecţiunilor miniere întreprinse în eialetul Timişoara nu exclude folosirea aceleiaşi proceduri de stabilire a rentabilităţii şi de deschidere a exploatării miniere ca în peninsula balcanică sau în Anatolia. Analiza metalografică efectuată la monetăria imperială, însoţită de stabilirea valorii şi rentabilităţii minei în cauză, consituia temeiul economic în virtutea căruia se emitea ordinul de deschidere a exploatării propriu-zise. Procedura de repunere în exploatare a unui puţ de mină abandonat era cu mult mai simplă, cel doritor să reia lucrul avînd nevoie doar de o hotărîre judecătorească *(hüccet)* eliberată de cadiu [50].

Deschiderea exploatării miniere era însoţită de un ordin trimis organelor în drept pentru a recruta forţa de muncă necesară valorificării zăcămintelor respective din eialetul Timişoara şi pentru a o scuti totodată de diferite obligaţii şi impozite. Ţăranii desemnaţi de autorităţile otomane ca viitori mineri *(madenci)* aparţineau, în concepţia lui S. Rizaj [51], bunurilor imperiale *(hass)*. Realitatea este însă diferită pentru provenienţa ţăranilor din eialetul Timişoara folosiţi la exploatarea şi prelucrarea silitrei şi care este menţionată în mod expres în ordinul adresat la 28 martie 1571 (978 H. zilka'de 2) cadiilor din acelaşi eialet. Datele furnizate de acest document osman infirmă părerea lui S. Rizaj. Forţa de muncă folosită în

exploatările de silitră a provenit aici din satele care, potrivit conscripțiilor întocmite de autoritățile otomane, aparțineau tuturor formelor de proprietate asupra pămîntului existente în eialetul Timișoara : timar, hass, vakîf (fundație pioasă), mülk (proprietate deplină asupra pămîntului) [52]. Documentul emis de la 10 aprilie 1568 (975 H. șevval 12) consemna faptul, că pentru exploatarea minei de silitră deschisă recent în satele Minek (Yenk) și Tîlva (Teplova) din sangeacatul Cenad au fost folosiți țăranii din Weresdub din hass-urile beilerbeiului, din satul Sombor al timarului alaibeiului din satele Turuszd și Dugoselo (Nerău), aparținînd timarului spahiilor, din satul Cherestur din timarul păzitorilor de cetate, precum și locuitorii satelor Uruslanoș (azi Arandelovo), Mănăștur, Șeitin și Igriș de pe hass-urile împărătești etc [53].

Țăranii folosiți la valorificarea și prelucrarea zăcămintelor de silitră din eialetul Timișoara au avut obligații similare celor impuse locuitorilor din satele amintite, aparținînd sangeacului Cenad : adunarea pămîntului de silitră, procurarea și căratul lemnului necesar producerii și prelucrării silitrei, precum și întreținerea cazanelor de fiert silitră. Faptul că autoritățile regionale otomane nu au ținut întotdeauna seama de distanța mare la care erau așezate satele însărcinate cu slujba la silistră a creat neajunsuri mari procesului ei de extragere și fabricare. În această situație nu s-a aflat numai satul Sombor, care — la sugestia autorităților locale — urma să fie înlocuit cu satul Dedeuseg așezat lîngă pădure [54]. A fost cazul satelor Biled și Cemi (Hani?) ce țineau de sangeacul Timișoara [55], ca și al altor așezări. Procurarea și transportul lemnelor a constituit pentru țăranii folosiți la exploatările miniere una dintre corvezile cele mai grele, chiar dacă fiscul imperial plătea cîte 12,5 aspri pentru fiecare căruță de lemne, așa cum se menționează în ordinul emis la 14 octombrie 1568 (976 H. rebi II 4) [56]. Ordinul amintit, adresat cadiilor din sangeacul Cenad, descria greutățile întîmpinate în transportul lemnelor la mina de silitră, cerînd totodată adoptarea măsurilor menite să zădărnicească fuga țăranilor. Fixarea echitabilă, în funcție de numărul de case, a cantității de lemn pe care toate satele — cu excepția celor de la Biled și Cemi — urmau să o transporte, ar fi asigurat în concepția autorităților centrale, îndeplinirea acestei corvezi [57]. Și mai tîrziu, în 1720, în timpul administrației imperiale, corvoada de transport devenise atît de grea pentru locuitorii celor 4 sate de lîngă Oravița, încît hotărîrea înscrisă în protocolul subdelegației neoacquistice, prezidată de baronul Mikosch, prevedea revenirea la condițiile folosite în vremea ocupației otomane. Drumul greu de la Cacova și pînă la Oravița, descris și de Fr. Griselini [58], îndreptățea întru totul propunerea înaintată autorităților imperiale, de a procura românilor din cele 4 sate 6 perechi de boi de tracțiune și 6 căruțe avînd roți cu cercuri de fier „așa cum s-a obișnuit în vremea turcilor" [59].

Greutățile deosebite pe care le-a ridicat îndeplinirea acestei corvezi în eialetul Timișoara s-au datorat deci nu numai distanței mari, ci și naturii și stării proaste a drumurilor. Distrugerea unor poduri, ca de pildă cel din satul Modon (?) aparținînd sangeacului Cenad, a redus în mod simțitor posibilitatea de transport a lemnului, deoarece într-o zi și o noapte treceau doar 5 pînă la 10 căruțe peste rîul Sura (?)[60]. Dificultățile mari de transport au fost răspunzătoare numai într-o anumită măsură pentru întreruperea procesului de prelucrarea silitrei. Faptul că „atelierele de fabricat (pulbere) au rămas pustii" — relevat în ordinul adresat la 10 martie 1572 (979 H șevval 23) beilerbeiului de Timișoara — s-a

datorat blocării căruţelor încărcate cu lemne din satele „aparţinînd unor hass-uri împărăteşti şi unor emini, zaimi, timarioţi şi păzitori de cetate"[61].

Remedierea situaţiei create, care însemna de fapt asigurarea continuităţii procesului de fabricare a pulberei, urma să se facă — potrivit aceluiaşi ordin emis de autoritatea centrală — prin impunerea corvezii de transport locuitorilor din vecinătatea imediată a atelierelor de fabricat pulbere, ca şi prin asocierea lor. S-a ajuns, aşadar, la adoptarea unei soluţii similare celei alese pentru asigurarea forţei de muncă necesară exploatării propriu-zise a zăcămintelor miniere. Aceasta a avut un caracter sezonier în minele cu zăcăminte metalifere, lucrul durînd de la 21 martie (Nevruz) pînă la 7 noiembrie (Kasîm). Credem că minerii din eialetul Timişoara au lucrat, aşa cum s-a întîmplat şi în alte regiuni miniere din peninsula balcanică, 5 zile din săptămînă, cîte 6 ore pe zi[62].

Românii au furnizat, în mod firesc, ca populaţie majoritară a eialetului Timişoara, elementul cel mai numeros al forţei de muncă folosite în exploatările miniere. Din datele de care dispunem pînă acum rezultă că zăcămintele metalifere de suprafaţă au fost exploatate numai de români la minele de la Sasca şi Ocna de Fier[63], în timp ce la minele de la Oraviţa şi Bocşa ar fi lucrat, alături de români, ţiganii rudari. Menţionarea lor ca forţă de muncă folosită în exploatarea minelor amintite pare a fi discutabilă, dat fiind faptul că Alexander Kallanek, comisarul principal cameral, a înregistrat o simplă relatare despre retragerea simultană a autorităţilor otomane şi a ţiganilor rudari în momentul ocupării Banatului de către trupele imperiale. Dacă se admite, în general, participarea ţiganilor rudari la exploatarea minieră propriu-zisă, se poate accepta, mai greu numirea de către autorităţile otomane a unui şef de echipă şi cu atît mai puţin a unui şef de mină din rîndul lor[64].

Sarcinile fiscale la care a fost supusă populaţia folosită în exploatările miniere din eialetul Timişoara nu s-au deosebit în general de cele în vigoare în peninsula balcanică, deoarece otomanii au introdus un regim fiscal unitar îndată după cucerirea regiunilor miniere. Experienţa negativă acumulată de autoritatea centrală în timpul domniei sultanilor Mehmed al II-lea şi Bayazid al II-lea[65] a impus aplicarea unui statut fiscal privilegiat şi stabil, propriu categoriei denumite *mu'af ve müssellem reâya*.

Locuitorii satelor aşezate în apropierea minelor au fost scutiţi de plata haraciului sau a ispengeului, ca şi de cea a impozitelor denumite: imdad-i menzil, hazariye, seferiyye, öşür, avariz-i divaniyye şi tekâlif-i örfiyye[66]. În schimb ei achitau amilului sau mubaşirului (arendaşului exploatării miniere) dările următoare: morăritul, darea pe grădinile de zarzavat *(resm-i bostan)*, stupăritul, darea pe porci, resm-i dütün, darea pe treierat, dijma din cereale, oieritul, dijma din must, darea pe pomi fructiferi, beyt ul-mal pentru bunurile rămase fără moştenitor.

Faptul că forţa de muncă folosită la exploatarea minelor din eialetul Timişoara a fost asimilată categoriei denumită *mu'af ve müsselem reâya* este confirmat de menţiunea expusă, inclusă în documentele osmane, a scutirii sale de impozite şi corvezi. Ordinul adresat la 5 iulie 1568 (976 H muharrem 10) defterdarului de Timişoara insista asupra necesităţii de a se aplica scutirea tradiţională de impozite[67] locuitorilor satului Dedenseg, care urmau să fie folosiţi la exploatarea zăcămintelor de silitră. Fermitatea manifestată de autoritatea centrală în aprilie 1568 în privinţa scutirii de orice corvoadă viitoare trebuia să-i apere de o exploatare abuzivă pe locuitorii satelor: Weresdub, Sombor, Turuszd, Dugoselo (Nerău),

Cherestur, Uruslamoş (Arandelovo), Mănăştur, Igriş, Biled[68]. Din păcate însă, cadiii din eialetul Timişoara, însărcinaţi să-i apere pe ţăranii, care lucrau la exploatările de silitră, nu au fost în stare să pună capăt pretenţiilor şi dărilor abuzive impuse de timarioţi, amili (arendaşi) şi de unii dregători locali : voievozi, subaşii, emiri în perioada cuprinsă între anii 1568—1571. Acest sens îl are ordinul, care evoca existenţa codurilor de legi (kanun) promulgate în vremea domniei sultanului Süleyman Legiuitorul şi a ordinelor imperiale ca temei legal pentru curmarea şirului de abuzuri comise pînă în martie 1571. Pînă atunci ţăranii folosiţi la exploatarea zăcămintelor de silitră fuseseră obligaţi să muncească gratis împreună cu caii şi căruţele lor, să dea autorităţilor locale şi stăpînilor de pămînt păsări şi vite, precum şi o serie de roade ale pămîntului, după ce achitaseră în prealabil dările cuvenite[69]. Ordinul trimis la 28 martie 1571 cadiilor din eialetul Timişoarei pune în lumină rolul lor în desfăşurarea activităţii miniere. Ei au îndeplinit, deci, nu numai funcţii de ordin juridic, ci au supravegheat şi au controlat administraţia minieră. Orice schimbare de statut juridic, respectiv intrarea în posesiune a concesiunii sau a unor părţi de mină, reluarea exploatării miniere, deschiderea unui puţ de mină, acţiunea de vînzare, de donare, încheierea unui contract, trebuia supusă cadiului[70]. Acesta a deţinut totodată un rol de seamă în acţiunea de informare, cerută de Poartă, cu privire la existenţa şi la legislaţia în vigoare a unor exploatări miniere aflate sub jurisdicţia sa. Raportul întocmit, după toate probabilităţile în 1570, de Mevlâna Mehmed despre lipsa minelor de silitră în sangeacul Alaca Hisar (Kruševać) şi despre existenţa unor precedente în această privinţă într-o serie de localităţi de lîngă Arad, care ţineau de sangeacul Gyula[71], ilustrează pe deplin rolul amintit. Datele furnizate pînă acum de documentele osmane dovedesc că în eialetul Timişoarea cadiii au mai avut misiunea de a curma fărădelegile săvîrşite împotriva ţătanilor folosiţi în minele de silitră, dar şi de a asigura transportul silitrei descoperite în satele îndepărtate din sangeacul Cenad, retribuind cu dreptate cărăuşia organizată în satele respective[72]. Controlul exercitat de cadiu asupra lucrărilor miniere, precum şi responsabilitatea sa pentru pagubele survenite, reprezentau atribuţii decurgînd din subordonarea sa faţă de administraţia de stat. Dat fiind că minele şi exploatările miniere au fost transformate în domenii imperiale *(hass-i hümayun)*, funcţia cea mai însemnată în desfăşuararea activităţii miniere a deţinut-o agentul administraţiei otomane, numit de sultan, respectiv eminul minelor şi topitoriilor. Calitatea sa de om de încredere al Porţii i-a conferit atribuţii dintre cele mai variate, care au avut toate menirea de a asigura exploatarea regulată a minelor. Acest emin a exercitat în mod firesc, controlul asupra acţiunilor legate de arendarea minelor şi asupra gestiunii bunurilor arendate, atrăgînd totodată atenţia Porţii asupra eventualelor neglijenţe săvîrşite de cadiu[73]. Faptul că activitatea sa era controlată de cadiu o dovedeşte şi ordinul emis la 28 martie 1571, prin care trebuiau curmate abuzurile săvîrşite şi de această categorie de agenţi ai administraţiei otomane în eialetul Timişoara[74].

NOTE

[1] H. Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest* în „Studia Islamica", 1957, 2, p. 108 ; vezi şi B. A. Cvetkova, *Les institutions ottomanes en Europe*, Wiesbaden, 1978, p. 8.

[2] Cr. Feneşan-Bulgaru, *Problema instaurării dominaţiei otomane asupra Banatului Lugojului şi Caransebeşului* în „Banatica", 1977, 4, p. 233—238.

[3] H. Inalcik, *op. cit.*, p. 103—105 ; B. A. Cvetkova, *op. cit.*, p. 8 ; idem, *Les Tahrir defterleri comme source pour l'histoire de la Bulgarie et des pays balkaniques* în „Revue des Études Sud-Est Européennes'', 1978, 1, p. 91—104.

[4] H. Inalcik, *Kudatgu Bilig'de türk ve Iran-siyaset ve gelenekleri* în volumul *Reşit Rahmati için*, Ankara, 1966, p. 259 (Tradiţie şi teorie a politicii turce şi iraniene în Kudatgu Bilig)

[5] Pentru contribuţia românească vezi : M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, vol. II, Bucureşti, 1965 ; A. Decei, *Sursele istorice turceşti privind stăpînirea otomană în Banat*, în „Studii de istorie a Banatului'', vol. II, Timişoara, 1970, p. 9—23 ; M. A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1976 ; Cr. Feneşan, *Problema instaurării dominaţiei otomane în ţinutul Lipovei în lumina codului de legi (kanunname) din 1554*, în „Studii şi comunicări de istorie'' Caransebeş, 1979, p. 319—340 ; V. Veliman, *Documente turco-osmane privind vilaietul (eialetul) Timişoara* în „Revista Arhivelor'' 1985, 4, 413—427 ; vezi şi A. Velics, E. Kammerer, *Magyarországi török kincstari defterek*, vol. I (1543—1655) şi vol. II (1540—1639), Budapesta, 1886, 1890 ; I. Karácson, *Török-Magyar oklevéltar (1533 — 1789)*, Budapesta, 1914 ; L. Fekete, *Török birtokrendszer a hódolt Magyarországon*, Budapesta, 1940.

[6] A. Decei, *Aspecte economice şi sociale din viaţa Banatului în epoca otomană*, în „Studii de istorie a Banatului'', vol. III, Timişoara, 1974, p. 12—23 ; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *La situation des communautés rurales du Banat de Timişoara a l'époque de la domination ottomane (1552 — 1718)*, comunicare ţinută la colocviul societăţii „Jean Bodin'', Varşovia, mai 1976 ; M. Maxim, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană în secolul al XVI-lea* în „Revista de istorie'' 1983, nr. 8, 9, p. 802—817 şi 879—890 ; vezi în mod deosebit, V. Veliman, *op. cit.*, p. 414—417.

[7] N. Maghiar, Şt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, 1970. p. 159.

[8] *Ibidem*, p. 119.

[9] Fr. Griselini, *Incercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*, ed. Costin Feneşan, Facla, 1984, p. 274 ; „turcii au întreprins o mulţime de lucrări, dar cu puţin folos, deoarece nu aveau nici priceperea şi nici experienţa modului de exploatare. Abia sub domnia sceptrului austriac, aducător de fericire, s-a început exploatarea minieră regulată''.

[10] Vezi A. A. Michielo, *I lavori geografici di Fr. co Griselini* în „Rivista di Venezia'', Veneţia, anul 13, 1934, p. 45—50 şi *Prefaţa* la Fr. Griselini, *op. cit.*, p. 6.

[11] *Ibidem*, p. 274.

[12] Lucrarea sa despre Banat, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober-und Nieder-Hungarn*, Fr. Leipzig 1774, reprezintă un izvor deosebit de însemnat pentru cunoaşterea realităţilor din Banat şi este de presupus, aşa cum o face Costin Feneşan, că Griselini a primit o serie de informaţii de la Ignaz von Born şi de la Johann Jakob Feber.

[13] Fr. Griselina, *op. cit.*, p. 275.

[14] *Ibidem*, p. 273—275, 290, 295.

[15] Vezi Hofkammer Archiv Wien Banater Akten (se va cita în continuare : HKA Wien Banater Akten) Fasz. rote 1, f. 398—412 în microfilm la Direcţia Generală a Arhivelor Statului, microfilme Austria, rola 125, c. 240.

[16] HKA Wien Banater Akten, Fasz. rote 2, f. 29—32, microfilme Austria rola 125, c. 1096.

[17] HKA Wien Banater Akten Fasz. rote 2, f. 43—49, microfilme Austria, rola 125, c. 1062.

[18] G. Marka, *Einige Notizen über das Banater Gebirge (Berg-Ingineur in Moravicza)* în „Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt'', vol. XX, 1869, p. 309—321.

[19] C. Feneşan, *Mineritul şi metalurgia din Banat în secolul al XVIII-lea, Teză de doctorat*, Cluj-Napoca, 1976, p. 32.

[20] Fr. Griselini, *op. cit.*, p. 289.

[21] F. Spaho, *Turski rudarski sakoni* în „*Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*'' vol. XXV, nr. 1, p. 133—149 şi nr. 2, p. 151—194, Sarajevo 1913 ; A. Refik, *Osmanlî devrinde Türkiye madenleri (967—1200) (1559—1786)*, Istanbul, 1931 ; N. Çağatay, *Osmanlî Imparatorlugunda maden hukuk ve iktisadiyatl hakkînda vesikalar* în „Tarih Vesikalarl, vol. III, nr. 10, 1942, p. 275—283 ; vol. IV, nr. 12, 1943, p. 415—423 ; R. Anhegger, *Beiträge zur Geschichte des Bergbaues im osmanischen Reich: Europäische Türkei, vol. 1 — Osmanlî Imparatorlugunda madenler ve madencilik — Rumeli*, vol. 1, vol. 2, Europaverlag, Istanbul-Zürich-New York, 1943—1945 ; Vl. Gordevskij, *Izbrannîe Socinenija, vol.* III, Moscova, 1962, capitolul *Ekspluacija zemli v Turcii* p. 225—262. D. Radojicic, *Zapisi o starim nasim rudarima* în : „Zbornik za filologiju i lingvisticku'', vol IV—V, Novi Sad 1961—1962, p. 279—281 ; N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale a Paris*, vol. II : *Reglèments miniers 1390—1512*, Paris-La Haye, 1964 ; idem, *Actes de Süleyman le Legislateur conc*[illegible] *ase* în : „Süd-ost Forschungen,

1967, p. 1—21 ; D. Petrović, D. Bojanit-Lukać, *Dobjanje salitre u Makedoniji od polovine XVI do polovine XIX veka*, în „Vesnik", 10, Vojnj muzeja jNA Beograd, 1964, p. 23 59 ; S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i susednih Krajeva od XV do XVII veka*, Pristina, 1968.

[22] S. Rizaj, *op. cit.*, p. 329.

[23] *Ibdem*, p. 338.

[24] Vezi I. H. Uzuncarşili, *Osmanli Devleti teşkilâtindan kapukulu ocaklari*. vol. II, *Cebeci, Topcu, Top Arabaciler Humbaraci*, . . . Ankara, 1944.

[25] Vezi articolul *Barud* de J. V. Parry în „*Encyclopedié de l'Islam*, vol. I, fasc. 17, Leyda, 1959, p. 1095.

[26] HKA Wien Banater Akten Fasz. rote nr. 1 f. 380 384, Microfilme Austria, rola 125, c. 222, 223, G. Marka, *op. cit.*, p. 309.

[27] *Ibidem*, p. 311, Fr. Griselini, *op. cit.*, p. 295.

[28] *Ibidem*.

[29] G. Marka, *op. cit.*, p. 320.

[30] Cr. Feneşan, *Problema instaurării* . . , p. 338—340, V. Veliman, *op. cit.*, p. 419, 421.

[31] N. Beldiceanu, *Les actes des premiers* . . ., p. 86.

[32] R. Anhegger, *op. cit.*, vol., I, p. 1—15 apud N. Beldiceanu, *op. cit.*, *loc. cit.*

[33] N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 86.

[34] V. Veliman, *op. cit.*, p. 419, 421 ; Cr. Feneşan, *op. cit.*, p. 336. 339 şi fondul Mühimme Defterleri (citat în continuare MÜD) nr 3 doc. nr. 279 la Arhivele Statului Bucureşti, Microfilme Turcia, rola 15, c. 113.

[35] N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 87.

[36] Pentru echivalenţa de termeni vezi N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 151, nota 4.

[37] *Ibidem*, p. 141 142.

[38] *Ibidem*, p. 136—137.

[39] *Ibidem*, p. 77.

[40] Vezi MÜD nr. 3, doc. nr. 279, Microfilme Turcia, rola 115, c. 113.

[41] *Ibidem*.

[42] *Ibidem*.

[43] Pentru amănunte, vezi W. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 150—152.

[44] Vezi MÜD, nr. 6, doc. nr. 212, Microfilme Turcia, rola 15, c. 294.

[45] A. Refik, *Osmanli devrinde Türkiye madenleri*, doc. nr. 13, p. 8—9.

[46] MÜD nr. 7 doc. nr. 1149, Microfilme Turcia, rola 15, c. 454.

[47] MÜD nr. 6, doc. nr. 212, Microfilme Turcia, rola 15, c. 291.

[48] N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 90.

[49] S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i* . . . ., p. 34—35.

[50] *Ibidem* şi N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 136.

[51] S. Rizaj, *op. cit.*, p. 35.

[52] A. Refik, *op. cit.*, p. 8.

[53] MÜD, nr. 7, doc. nr. 1204, Microfilme Turcia, rola 15, c. 460.

[54] MÜD nr. 7, doc. nr. 1289, Microfilme Turcia, rola 15, c. 492.

[55] MÜD nr. 7 doc. nr. 2271, Microfilme Turcia, rola 15, c. 671.

[56] *Ibidem*.

[57] *Ibidem*.

[58] Fr. Griselini, *Încercare de istorie politică*, p. 273.

[59] HKA Wien, Banater Akten, Fasz. rote 2 f. 43—49, Microfilme Austria, rola 125, c. 1062.

[60] MÜD nr 7 doc. nr. 2360, Microfilme Turcia, rola 1, c. 670, rola 15, c. 533.

[61] MÜD nr. 18 doc. 296, Microfilme Turcia, rola 15, c: 678.

[62] S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova*, p. 330.

[63] Fr. Griselini, *op cit.*, p. 295, G. Marka, *Einige Notizen*, p. 320.

[64] HKA Wien, Banater Akten Fasz. rote 1, f. 398—412, Microfilme Austria, rola 125, c. 240 ; die Ziegeiner so zu Türcken Zeiten in diesen Gruben (Oraviţa) gearbeithet, wären mit dem Feind ausgezogen, der Principal aber von einer Bomben zerschlagen worden".

[65] N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 119.

[66] *Ibidem* p. 124 ; vezi şi S. Rizaj, *op. cit.*, p. 330.

[67] MÜD nr. 7 doc. nr. 1289, Microfilme Turcia, rola 15, c. 492.

[68] MÜD nr. 7 doc. nr. 1204, Microfilme Turcia, rola 15, c. 460.

[69] A. Refik, *Osmanli devrinde* . . . , doc. nr. 13, p. 9.

[70] N. Beldiceanu, *Les actes des premiers* . . ., p. 136.

[71] MÜD nr. 14, doc. nr. 1107, Microfilme Turcia, rola 1, c. 625, ordinul trimis beilerbeiului de Timişoara la 2 februarie 1571 (978 H ramazan 7).

[72] MÜD nr. 7, doc. nr. 2271, Microfilme Turcia, rola 1, c. 671.

[73] N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 127—128, 130, 131.

[74] A Refik, *op. cit.*, doc. nr. 13 p. 9.

L'EXTRACTION MINIERE AU BANAT AUX XVIe – XVIIe SIÈCLES (I)

Résumé

L'étude élaborée comme suite de la confrontation entre l'information fournier par les documents turcs, les rapports des representants de l'administration des Habsbourg au moment de l'occupation du Banat et les domnnées consignées par l'ingenieur des mines G. Marka prouve que l'on ne peut parler de l'inexistence ou de la décadence de l'exploitation minière dans cette zone du pays au temps de la domination ottomane. On a examiné, donc, les aspects suivants : le régime de la propriété minière, les prospections minières et l'utilisation de la force de travail dans les exploitations minières.

L'action de rouverture de la mine de cuivre de Moldova Nouă (1557—1558) constitue un exemple éloquent autant pour le régime de propriété sur les périmetres miniers que pour le système proprement dit de la mise en bail par concession *mukatáa* auquel ont été entrainas les représentents de l'administration ottomane dans les vilayet de Timișoara. Quant au probléne des prospections minières, l'étude démontre que l'action visant la découverte des terrains et des gisements de salpètre entreprise en 1567 par Iskendér, le saudjakbey de Cenad, semble confirmer ce point de vue selon lequel le droit de possession du maître de la terre aurait été limité au profit des prospecteurs.

Les Roumains ont fourni, comme de juste, en tant que population majoritaire du vilayet de Timișoara, l'élément le plus nombreux de la force de travail utilisée dans les exploitations minières. Le fait que dans le vilayet de Timișoara cette force de travail a été assimillée a la catégorie *mu' af. ve musselen reâya* est confirmé par la mention expresse incluse dans les documents turcs, concernant un exception d'impôts et corvées.

CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ REFLECTATĂ ÎN DOCUMENTELE REVOLUȚIEI DE LA 1821

VIRGIL JOIȚA

Lucrările și studiile recente au contribuit la clarificarea multor probleme controversate ale revoluției din 1821. Între controversele care reclamă o rezolvare corespunzătoare este și aceea a locului pe care îl deține revoluția condusă de Tudor Vladimirescu în evoluția națiunii române. Într-un studiu recent, remarcabil prin analiza nuanțată a problemelor majore ale revoluției, Gh. Platon consideră că 1821 reprezintă un moment istoric „în care admitem că națiunea este pe punctul de a se constitui"[1]. Reliefînd contextul european al revoluției condusă de Tudor Vladimirescu, Dan Berindei afirmă că aceasta a antrenat „întreaga națiune modernă română în curs de deplină constituire"[2]. La rîndul său, Damian Hurezeanu, preluînd opinia altor cercetători, apreciază că la începuturile sale națiunea română a parcurs două etape distincte. Prima cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și revoluția din 1821, „care are drept caracteristică faptul că manifestările care configurează acest fenomen sînt mai ales de factură cultural-ideologică. Este etapa deșteptării naționale la nivel cultural-ideologic"[3]. În a doua etapă, după revoluția din 1821, „procesul de edificare a națiunii intră în faza maturizării și desăvîrșirii sale, de împlinire a marilor deziderate istorice : unitate, statalitate, independență"[4]. Potrivit unei alte opinii, tot recentă, națiunea română s-a format în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, revoluția din 1821 semnificînd „realizarea primei etape a programului său național, preluarea puterii de către națiunea modernă română din mîinile asupritorilor străini din toate țările române"[5].

Nu ne-am propus să ne angajăm în dezbaterea problemelor complexe ale genezei națiunii române. Multe dintre ele sînt abordate într-un masiv și valoros volum editat sub coordonarea Institutului „N. Iorga"[6].

Răspunsul la controversa dacă în 1821 națiunea română era în faza de constituire, sau de afirmare, poate fi oferit și prin examinarea riguroasă a vocabularului politic al documentelor revoluției. Cercetătorii au abordat doar tangențial această problemă, stăruind cu deosebire asupra conceptelor de patrie, popor, folosul de obște, dreptate. Alte concepte la fel de importante, precum țară, stăpînire, domnie, boieri, țărani, libertate, nație, neam, n-au beneficiat de atenție din partea specialiștilor.

În limitele studiului de față ne-am propus să reliefăm semnificația atribuită conceptelor de *neam* și *nație*, de documentele revoluției din 1821. Precizăm că prin documentele revoluției înțelegem ansamblul de acte și scrisori, memorii și proclamații datorate lui Tudor Vladimirescu și reprezentanților marii boierimi, din preajma, din timpul și după înfrîngerea revoluției (programele marii boierimi din anii 1821—1822). O primă constatare care rezultă din cercetarea acestor documente este aceea că Tudor

Vladimirescu şi marii boieri au atribuit în general conceptului *neam* un număr de cinci accepţii :

1. Termenul de neam a fost utilizat în unele documente cu sensul restrîns de strămoşi, familie. Donînd bisericii din satul Prejna, judeţul Mehedinţi, 30 stînjeni de moşie, Tudor Vladimirescu menţiona în actul din 20 mai 1808 că a făcut donaţia „pentru pomenirea sufletului meu şi a părinţilor şi a tot *neamului meu*"[8]. În cuprinsul actului era inclusă şi clauza ca „nimeni din copiii mei sau *neamul meu*"[9] să nu dispună de dreptul de a contesta donaţia. În scrisoarea din 11 februarie 1821 îi cerea boierului Nicolae Văcărescu să se alăture revoluţiei, motivînd că „eşti foarte înţelept şi născut de *neam slăvit şi iubitor de patrie*, şi părinţii dumitale niciodată nu s-au ridicat cu arme de moarte împotriva patriei"[10].Cultul strămoşilor, al înaintaşilor poporului român semnifica în concepţia revoluţionară a lui Tudor Vladimirescu ideea de continuitate istorică. La 8 martie 1821, conducătorul revoluţiei aprecia într-o scrisoare că mănăstirea Horezu şi „alte asemenea sînt făcute de *neamul norodului romănesc*"[11], iar în proclamaţia din 20 martie 1821 către locuitorii din Bucureşti afirma : „Fraţilor ! cîţi n-aţi lăsat să se stingă în inimele Dv. sfînta dragoste cea către patrie, aduceţi-vă *aminte că sînteţi părţi ale unui neam* : şi că, cîte bunătăţi aveţi, sînt răsplătiri *din partea neamului către strămoşii noştri* pentru slujbele ce au făcut . . ."[12]

2. Într-un număr redus de documente termenul de neam are semnificaţia de comunitate creştină, ortodoxă. În actul din 15 ianuarie 1821, prin care Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica şi Barbu Văcărescu îl desemnau pe slugerul Theodor „ca să ridice norodul cu arme", se menţionează că au iniţiat această măsură, „ . . . fiindcă este să se facă obştescul folos *neamului creştinesc* şi patriei noastre"[13]. Fostul mitropolit muntean Ignatie scria şi el în octombrie 1821 despre „*naţiunile creştine* de sub stăpînirea turcească" [14], iar într-un memoriu din iunie 1822, boierii refugiaţi la Braşov solicită ajutor politic în numele „*neamului ortodox* al Ţării Româneşti"[15]. Aşa cum s-a remarcat, programul revoluţiei era axat pe ideologia dacoromânismului şi pe ideile revoluţiei franceze, Tudor Vladimirescu şi marii boieri manifestînd convingerea „sub influenţa creştinismului ortodox că trebuia continuată lupta contra turcilor, în numele credinţei creştine"[16].

3. Într-un număr important de documente ale revoluţiei conceptul *neam* defineşte realităţile sociale din Moldova şi Ţara Românească. *Neamul* desemnează sub raport social o clasă sau o categorie socială. În aceste surse documentare se relevă existenţa *neamului boieresc* sau *tagmei boiereşti*, a *neamului* sau *tagmei neguţătorilor*. etc. Termenul *neamul boieresc* este foarte frecvent utilizat în sarcinile şi proclamaţiile revoluţionare ale lui Tudor Vladimirescu. În scrisoarea din 28 ianuarie 1821 adresată lui A. Pini, consulul rus din Ţara Românească, Tudor Vladimirescu releva necesitatea ca „boierii oblăduitori ai Divanului" să înceteze rezistenţa armată împotriva revoluţiei, întrucît „norodul" este „aprins de dorinţa răfuielii cu acest *neam boieresc*" [17]. La fel, adresîndu-se boierului Nicolae Văcărescu la 11 februarie 1821, conducătorul revoluţiei condamna „*tot neamul boieresc*" care constituind *tagma jefuitorilor* „au ridicat arme de moarte asupra patrii şi a ticălosului norod"[18].

Deşi i-a condamnat în permanenţă pe marii boieri pentru atitudinea lor ostilă pe plan social, Tudor Vladimirescu a pledat încă de la începutul

revoluţiei pentru ideea *armoniei* şi *solidarităţii naţionale*, care nu se putea realiza decît pe baza unei *egalităţi sociale*. Militînd pentru asigurarea egalităţii sociale, Tudor Vladimirescu, a urmărit desfiinţarea privilegiilor de de clasă ale boierimii, idee care rezultă din *Cererile norodului rumânesc*, documentul programatic cel mai important al revoluţiei care conţine, „principii de bază ale unei noi orînduiri sociale"[19]. Acest document esenţial pentru înţelegerea semnificaţiei sociale şi naţionale a revoluţiei, prevedea ca „toate dregătoriile ţării, atîta cele politiceşti cît şi cele bisericeşti, de la cea mai mare pînă la cea mai mică să nu fie slobod a se mai orîndui prin dare de bani, pentru ca să poată lipsi jafurile cu totul . . ."[20]. De asemenea, „caftane cu bani să înceteze cu totul de a se mai face *nici după neam*, ci numai după slujba"[21]. Tudor Vladimirescu şi conducerea revoluţiei au avut o înţelegere profundă a contradicţiilor sociale ale acesteia. Înainte de toate, în proclamaţiile sale Tudor Vladimirescu a subliniat lipsa de unitate a boierimii pămîntene. Apelul lui de colaborare la realizarea programului revoluţiei a fost adresat în primul rînd *boierilor făgăduiţi*, ataşaţi principiilor revoluţionare, interesaţi în transformarea societăţii româneşti.

Preocupat constant de consolidarea bazei sociale a revoluţiei, împotriva boierimii contrarevoluţionare Tudor Vladimirescu a adoptat o atitudine nuanţată. Pe de o parte a impus Adunării poporului să adopte măsuri drastice, precum cele recomandate în *Cererile norodului rumânesc*, pe de altă parte a căutat să-i determine să adere la revoluţie, să-i includă în rîndul celor *făgăduiţi*. Acesta este sensul scrisorii adresate la 28 ianuarie 1821 lui Constantin Ralet, ispravnicul judeţului Mehedinţi : „Dacă voieşti *folosul de obşte*, vino dinpreună *cu toţi boierii pămînteni*, ca să ne întîlnim ; sau trimite numai pe dumnealor şi le porunceşte ca să fie silitori spre săvîrşirea trebuinţei"[22]. În toate documentele sale Tudor Vladimirescu a făcut o distincţie netă între *boierii pămînteni* şi *fanarioţi*, prin termenul de pămînteni înţelegînd boierimea autohtonă în ansamblul ei, şi nu doar pe *boierii făgăduiţi* aşa cum se apreciază de obicei. În scrisoarea din 5 februarie 1815, îi scria lui Nicolae Glogoveanu[23] despre faptul că la Viena, unii dintre „boierii rumâni" au compromis prin modul lor de existenţă parazitar „*tot neamul rumânesc boieresc*, adecă *slava cea mare care au rumânii în Europa*"[24].

La 28 februarie 1821, condamnînd pe Hagi Prodan care încercase să-l asasineze din ordinul vornicului Samurcaş, Tudor Vladimirescu constata pe un ton vehement, că de peste un veac „*neamul boieresc — fanariotăsc*" trăieşte din munca „ticălosului norodului rumânesc"[25]. Iritat de atitudinea reacţionară a reprezentanţilor Eteriei care puseseră la cale înlăturarea sa, dar şi de cea a unora dintre boierii români, el afirma în cuprinsul aceluiaşi document că situaţia grea a „ticălosului norod" se datora *tiranilor boieri*.

În concepţia boierilor, clasa lor constituia cea mai importantă forţă socială şi politică a epocii, concepţia afirmată cu putere în toate memoriile şi programele. Cei din Moldova preconizînd un amplu proiect de reorganizare a ţării, pentru realizarea „binelui obştesc", se defineau „adivăraţi patrioţi, *neamuri boiereşti*"[26]. Tot în Moldova, la 20 septembrie 1821 într-un memoriu adresat Porţii, autorii lui solicitau ca *toate neamurile de boieri pămînteni* să dispună de posibilitatea de „a ocîrmui cu dreptate şi bună rînduială pe săracul norod"[27].

4. În unele documente termenul *neam* este asimilat celui de *popor*. Boierii se consideră că „*reprezentăm întregul neam românesc*"[28], iar un memoriu din noiembrie 1821 către Poartă este redactat în numele mitropolitului, episcopilor şi egumenilor, boierimii de toate treptele, ruptaşilor şi neguştorilor, precum şi „*a toată obştea neamului* Moldaviei"[29]. Într-un alt program se apreciază: „Cînd *obştea unui neam*, prin sfat şi chibzuire, ajunge să aibă o părere, aceea nu poate fi rea niciodată"[30].

5. Într-un număr foarte mare de documente termenul de neam este utilizat din punct de vedere etnic, cu sensul de *naţie* sau *naţiune*. Atît Tudor Vladimirescu cît şi marii boieri au atribuit în documentele lor programatice conceptului neam o semnificaţie naţională, în sensul modern de comunitate a tuturor românilor, alcătuită pe baza conştiinţei naţionale. Frecvenţa impresionantă a termenului neam în accepţiunea modernă, de naţiune, indică depăşirea concepţiei medievale. De remarcat că, în vocabularul iluminist al marii boierimi, cu deosebire în textele destinate puterilor europene (cele redactate în limbile franceză şi greacă) alături de neam figurează destul de des termenii de *naţie* şi *naţiune*.

În concepţia politică a conducătorului revoluţiei şi a reprezentanţilor marii boierimi conceptul *neam românesc* are în vedere ideea de emancipare, de afirmare şi progres a naţiunii noastre. Boierii dar şi Tudor Vladimirescu întrebuinţează formula *neamul nostru*, cu sensul de *neamul românesc*, în opoziţie cu *neamuri învecinate* sau *neamuri streine*. În actul din 15 ianuarie 1821, prin care Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica şi Barbu Văcărescu delegau pe Dimitrie Macedonschi să-l ajute pe Tudor în acţiune de declanşare a revoluţiei, se vorbeşte de greutăţile „pe care le-a avut *neamul românesc* de a suferi jugul *neamului strein*"[31]. Pentru Tudor Vladimirescu disocierea între tagma jefuitorilor şi popor este o realitate şi la *învecinatele neamuri* [32]. Prin extindere terminologică *neamul nostru* sau *neamul românesc* este prezentat ca avînd o situaţie economică, politică şi culturală deosebit de grea determinată de fanarioţi ca exponenţi ai *neamului grecesc*[33], dar şi de *neamul turcesc*, prin ultima formulă boierii munteni incriminînd intervenţia militară otomană din Principate[34].

În proclamaţiile şi scrisorile lui Tudor Vladimirescu conceptul *neam* a avut o finalitate precis conturată: solidaritatea, mobilizarea forţelor naţionale în jurul programului revoluţiei şi totodată, apărarea acesteia în faţa pericolului extern. Adresîndu-se tuturor celor ce „*sînteţi părţi ale unui neam*", el le recomanda la 20 martie 1821: „Să veniţi cu norodul şi să lucraţi cu toţii dimpreună obşteasca fericire"[35]. Propunînd Adunării poporului o reformă fundamentală a sistemului politic al ţării, o Constituţie, Tudor Vladimirescu, profund cunoscător al ideologiei politice iluministe a epocii o motiva prin aceea că sistemul democratic, constituţional reprezenta o practică „*care să urmează şi la neamurile cele luminate*"[36]. Uniunea naţională, solidaritatea prin colaborarea tuturor claselor sociale pe baza unei platforme a intereselor generale, a unei *Constituţii* a ţării a devenit o problematică esenţială a activităţii politice a boierimii în anii 1821—1822. Într-un memoriu din anul 1822 boierii munteni revendicau „*o pravilă, căreia să-i dea supunere tot neamul românesc şi toată starea fără osebire*, precum şi *chiar stăpînirea ce ni se va orîndui*"[37]. În acelaşi memoriu se aprecia că armonia şi uniunea naţională nu puteau fi reduse doar la colaborarea dintre boierime şi reprezentanţii bisericii, „*ea nu poate fi nici desăvîrşită, nici temeinică, pînă ce nu va fi înclinată cu unirea*

a tot trupul neamului. Izbăvirea de cele rele şi *întemeierea ferioirii neamului românesc* nu spînzură numai de voinţa celor de treapta întîi. *Trebuie unire între toţi fiii patriei*"[38].

În *Cugetul adevăratului român către fraţii săi români*, cunoscutul cărturar iluminist Naum Rîmniceanu constata că „unirea spre folos obştesc nu se poate face decît de cei mai mulţi, dacă nu de toţi de obşte", solidaritatea naţională fiind semnificativ definită „*cea mai nebiruită cetate a unui neam*"[39].

Formula *neamul românesc* din textele lui Tudor Vladimirescu, *naţia* sau *naţiune* din cele ale boierimii au fost utilizate şi în legătură cu lupta pentru îndeplinirea obiectivului extern al revoluţiei : recunoaşterea într-o primă fază a autonomiei politice a Principatelor de către puterile europene şi dobîndirea, în perspectivă, a independenţei lor statale. Acesta este sensul expresiei din proclamaţia adresată de Tudor Vladimirescu bucureştenilor la 20 martie 1821, în care recomandă cu fermitate unitatea tuturor forţelor societăţii româneşti, „*pentru cîştigarea şi naşterea a doua a dreptăţilor noastre*"[40]. S-a apreciat că Tudor Vladimirescu a fost prin programul său un militant pentru *renaşterea naţională a românilor*[41], idee întîlnită şi în programele boierimii.

În cele mai multe memorii reprezentanţii boierimii au atribuit termenului renaştere o semnificaţie politică vizînd redobîndirea independenţei naţionale. În noiembrie 1821 boierii munteni prezenţi la Sibiu erau acuzaţi că prin activitatea lor politică urmăreau „*sporirea şi deşteptarea neamului românesc*"[42], iar Naum Rîmniceanu, sub influenţa ideilor revoluţiei, chema în 1822 la acţiune : „*Să ne înviem neamul şi să ne întocmim patria*, că încă nu este vremea trecută, nici nădejdiile pierdute"[43]. Tudor Vladimirescu, dar şi marii boieri au considerat abolirea regimului fanariot şi restabilirea domniilor pămîntene un prim pas în direcţia recunoaşterii autonomiei politice şi independenţei naţionale. Mai ales reprezentanţii boierimii solicitau înlăturarea „cîrmuirii domnilor străini . . .şi să se numească totdeauna *după alegerea naţiunii* . . . cum se făcea şi în vechime, domn pămîntean care să fie dintre *fruntaşii naţiunii*"[44]. Într-un memoriu din aprilie 1821 se revendica „să se dea ţării *domni români patrioţi*", iar desemnarea acestora să se facă „*după alegerea neamului*"[45].

Renaşterea politică trebuia însoţită de o renaştere spirituală care să determine întemeierea unor instituţii culturale necesare *luminării neamului*. În *Cererile norodului rumânesc* se prevedea dezvoltarea reţelei şcolare şi democratizarea învăţămîntului prin accesul la învăţătură al copiilor „*de neamul românesc*, atît din cei evghenişti şi săraci şi dintre cei proşti"[46]. Într-o anaforă către domnitorul Grigore Ghica, din 20 noiembrie 1822, membrii Divanului motivau refacerea şcolilor distruse de intervenţia otomană şi reorganizarea învăţămîntului, „*pentru a se lumina neamul românesc*"[47]. De asemenea, boierii munteni propuneau, în decembrie 1822, reorganizarea instituţiilor bisericeşti „pentru luminarea ortodoxiei, *a întregului neam din orizontul românesc*"[48].

Revoluţia din 1821 a dat temei legăturilor organice ale românilor, solidarităţii naţionale afirmată tot mai puternic după 1784. Ideea unităţii statale a românilor l-a preocupat în mod evident şi pe Tudor Vladimirescu, chiar dacă ea nu s-a conturat în forme atît de precise în pragul Revoluţiei. S-a observat mai de mult că Tudor avea şi el conştiinţa originii latine a poporului român, la care ajunsese nu numai lecturînd *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, a lui Petru Maior, dar şi prin discuţiile purtate

cu cărturarii de marcă ai iluminismului românesc, precum Gheorghe Lazăr sau Nicolae Stoica de Haţeg. Într-un memoriu adresat împăratului Austriei, la 27 februarie 1821, Tudor Vladimirescu îl numea pe Francisc I „împărat al romanilor", pentru că înaintaşii săi au fost ocrotitori „de sute de ani" ai „norodului rumânesc", lăsînd astfel să se înţeleagă că românii sînt descendenţi ai romanilor[49]. În cunoscuta scrisoare din 5 aprilie 1821, el solicita colaborarea cu boierii moldoveni, cu sublinierea expresă : „*ca unii ce sîntem de neam, de o lege* şi supt aceleieşi stăpînire şi ocrotiţi de aceiaşi putere"[50]. În sinteza recentă, G. D. Iscru a demonstrat destul de convingător, după opinia noastră, faptul că şi steagul revoluţiei a fost simbolul unităţii româneşti[51].

Contemporanii români şi europeni au sesizat faptul că Vladimirescu era un exponent al idealurilor de unitate naţională. Un Ghenadie protosinghelu, nota în preambulul unei variante a *Cererilor norodului rumânesc* că prin „ponturile pe care le-au scos Theodor Vladimirescu", acesta urmărea nu numai eliberarea socială a locuitorilor, dar şi „*cum ar ajunge romînii oare ce mari*"[52].

Într-un raport informativ al autorităţilor habsburgice din Sibiu, la 24 martie 1821, se sublinia cu îngrijorare extinderea acţiunilor revoluţionare la zona de graniţă cu Transilvania : „. . .Este de temut că Vladimirescu nu se va da îndărăt să semene motivul nemulţumirii şi al răscoalei în provinciile noastre mărginaşe, *mai ales printre romînii înrudiţi îndeaproape ca origine şi credinţă cu partizanii săi*"[53]. Un eterist constata că în proclamaţiile sale Tudor s-a adresat *poporului dac*[54], iar emisarul britanic la Bucureşti, Koch, pe baza unor informaţii obţinute de la locuitori, menţiona că la 21 ianuarie 1821 „pornea la luptă Tudor răzvrătitul, care pentru a amăgi mai bine poporul, îşi zicea *Răzbunător al Daciei*"[55].După înfrîngerea revoluţiei, boierii teoretizează în toate programele ideea unităţii poporului sau *neamului dac*. Pentru marele spătar Grigore Băleanu independenţa şi unitatea erau laturi inseparabile ale luptei naţionale a românilor. În memoriul său din 10 aprilie 1821, în numele „poporului dac" el prezenta un amplu proiect de reformă pentru recunoaşterea „drepturilor naţionale", între care „*Dunărea să fie hotar de netrecut al întregii Dacii şi barieră de-nepătruns împotriva puterii otomane*"[56]. În numele *neamului românesc*, boierii munteni revendicau în octombrie 1821 instaurarea unei „cîrmuiri" politice a ţării, căreia „*să i se supună toţi locuitorii Marii şi Micii Dacii*"[57].

După răscoala din 1784 revoluţia din 1821 este al doilea mare eveniment românesc al epocii luminilor cu o profundă rezonanţă în conştiinţa europeană. Cercetarea ecoului european a dus la constatarea că terminologia revoluţiei române din 1821 a fost tradusă şi interpretată în spiritul ideilor filozofice difuzate de ideologia franceză după 1789[58]. Este semnificativ, pentru a ne rezuma la un singur exemplu, că varianta germană a *Cererilor norodului rumânesc* traducea formula „copii de neamul rumânesc" prin „*tineretul naţiunii române*, iar „neamurile luminate" şi „ţările luminate" prin *naţiuni civilizate*[59].

Analiza pe care am întreprins-o asupra terminologiei naţionale exprimată în documentele revoluţiei din 1821 confirmă ideea enunţată încă din secolul trecut de Nicolae Bălcescu că revoluţia a fost expresia procesului de afirmare a naţiunii române : „*Ridicarea lui Tudor fu deşteptarea naţiei*"[60].

[1] Gh. Platon, *Revoluția de la 1821. Opinii în jurul unor controverse*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", vol. XXV, Cluj-Napoca, 1982, p. 347; idem, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. „Junimea", Iași, 1980, p. 71, se afirmă însă că revoluția a fost „un rezultat al unei dezvoltări pe aceleași coordonate a națiunii române".

[2] Dan Berindei, *Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu în contextul ei internațional*, în „Studii și articole de istorie", vol. XLV . XLVI, 1982, p. 58.

[3] Damian Hurezeanu, *Formarea națiunii române*, în vol. *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 84.

[4] *Ibidem.*

[5] Ion Pătroiu, *Formarea națiunii române*, în „Arhivele Olteniei", serie nouă, 1984, nr. 3, p. 105, 109.

[6] Vezi nota 3.

[7] N. Isar, *Un moment ideologic important în lupta poporului român pentru dreptate socială și libertate națională. 150 de ani de la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu* în „Revista de filosofie", tom. 18, 1971, nr. 5; C. Bucșan, *Concepții burgheze în pravilele din Țara Românească și Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Studii", tom. 23, 1970, nr. 5, p. 835—855; Alexandru Niculescu, *Lessico della rivoluzione romena nel sec. XIX*, in „Revue des études sud-est européenes", tom. XVII, 1979, nr. 4, p. 735—752; V. Joița, *Programul revoluției din 1821 în contextul ideologiei iluministe românești*, în „Analele Universității din Craiova", seria filozofie, sociologie, istorie, anul IV, 1979, p. 101—107.

[8] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821* (se va cita *Doc. 1821*), vol. I, p. 41.

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem*, p. 258.

[11] *Ibidem*, p. 339

[12] *Ibidem* p. 385

[13] *Ibidem*, p 196.

[14] *Ibidem*, p. 390.

[15] *Ibidem*, vol. II, p. 104.

[16] Vasile Maciu, *Caracterul mișcării lui Tudor Vladimirescu*, în Vasile Maciu, *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Edit. „Scrisul românesc" Craiova, 1973, p. 35.

[17] „Revista arhivelor" an XLVII, 1970, nr. 2, p. 595.

[18] *Doc. 1821*, vol. I, p. 258.

[19] G.D. Iscru, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Edit. „Albatros" București, 1982, p. 88.

[20] N. Gr. Stețcu, I. Vataman, *Un manuscris necunoscut al ponturilor lui Tudor Vladimirescu*, în „Revista arhivelor", 1970, nr. 2, p. 602.

[21] *Ibidem.*

[22] *Doc. 1821*, vol. I, p. 212.

[23] „Revista arhivelor", 1970, nr. 2, p. 582.

[24] *Ibidem.*

[25] *Doc. 1821*, vol. I, p. 312.

[26] *Ibidem*, vol. II, p. 19.

[27] *Ibidem*, p. 349.

[28] *Ibidem*, p. 219.

[29] *Ibidem*, p. 401.

[30] N. Rîmniceanu, *Cugetul adevăratului român către frații săi români*, în „Arhiva", Iași, V, 1894, p. 349—350.

[31] *Doc. 1821*, vol. I, p. 196.

[32] *Ibidem*, p. 258.

[33] *Ibidem*, vol. II, p. 30; vol. III, p. 80.

[34] *Ibidem*, vol. III, p. 106.

[35] *Ibidem*, vol. I, p. 385.

[36] „Revista arhvelor", 1970, nr. 2, p. 602.

[37] Emil Vîrtosu, *1821. Date și fapte noi*, „Cartea Românească", București, 1932, p. 208.

[38] *Ibidem*, p. 207.

[39] *Doc. 1821*, vol. I, p. 385.

[40] G. D. Iscru *op. cit.*, p. 97.

[41] *Doc. 1821*, vol. II, nota 2.

[42] Naum Rîmniceanu, *Tratat important (1822)*, editat de C. Erbiceanu, în „Biserica ortodoxă română", an XXVII, 1903, p. 26.

[44] *Doc. 1821*, vol. III, p. 234.
[45] I. C. Filitti, *Opere alese*, Edit. Eminescu, București, 1985, p. 92.
[46] „Revista arhivelor", 1970, nr. 2, p. 602.
[47] *Doc. 1821*, vol. II, p. 182.
[48] *Doc 1821*, vol. III, p. 235.
[49] Apud Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Edit. științifică, București 1971, p. 100.
[50] *Doc. 1821*, vol. II, p. 33.
[51] G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 109.
[52] N Gr. Stețcu, I. Vațaman, *op. cit.*, p. 601.
[53] Emil Micu. *Brașovul și mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu. Cîteva date și documente privind refugiații din Țara Românească în districtul și orașul Brașov*, în „Cumidava" vol. 2, 1968, p. 135.
[54] *Doc. 1821*, vol. IV, p. 123.
[55] *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documene externe*, Edit. Acad. R. S. R., București, 1980, p. 422.
[56] *Doc. 1821*, vol. II, p. 55.
[57] *Ibidem*, p. 387.
[58] C. Șerban, *Mișcarea revoluționară din 1821 în presa europeană*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. VI, 1973, p. 281.
[59] *Doc. 1821*, vol. I, p. 278.
[60] Nicolae Bălcescu, *Opere*, tom. I, partea a II-a, ediție de G. Zane, București, 1940, p. 119.

LA CONSCIENCE NATIONALE RÉFLETÉE DANS LES DOCUMENTS DE LA RÉVOLUTION DE 1821

Résumé

L'auteur analyse les termes *neam* et *nație* figurant dans les documents de la révolution de 1821 et constante que le premier est employé dans le sens d'aieux ou famille, communauté chretienne, classe ou catégorie sociale nation. Il souligne ensuite l'affirmation toujours plus rigoureuse de la solidarité nationale pendant la période 1784—1821 et considère que la revolution dirigée par Tudor Vladimirescu a constitué l'expression du processus d'affirmation de la nation roumaine.

RELAŢII OCCIDENT, BIZANŢ ŞI LUMEA ISLAMICĂ ÎN SECOLELE XI-XIII. CRUCIADELE*

STELIAN BREZEANU

Marele evenimente ce domină istoria mediteraneană a secolelor XI-XIII este pierderea de către lumea bizantină şi lumea arabă a supremaţiei economice şi politice pecare au exercitat-o veacuri în şir asupra Europei şi a Orientului Apropiat. Una şi cealaltă, mîndre de tradiţiile trecutului lor, parcurg acum o gravă criză internă, ce subminează bazele loı seculare, chiar dacă prestigiul lor politic şi intelectual este încă imens. Pe fondul acestei crize, intervine mişcarea de expansiune a Occidentului latin în bazinul Mediteranei, care precipită cıiza vechilor puteri, osîndite la o lungă agonie înainte de prăbuşirea lor.

Occidentul latin, Imperiul bizantin şi Islamul înainte de cruciade. Cele trei lumi, atît de diferite la începutul mileniului nostru prin structurile lor social-economice şi administrative, prin ideologia, temperamentul şi aspiraţiile lor, au totuşi la origine acelaşi fond de civilizaţie mediteraneană. Convieţuirea lor secole în şir sub stăpîniri comune—de la monarhia lui Alexandru cel Mare pînă la imperiul cezarilor romani — a sfîrşit prin a conferi regiunii mediteraneene o unitate de civilizaţie, la naşterea căreia şi-au dat mîna Orientul şi Occidentul. Dar în interiorul acestei unităţi de civilizaţie, ce se reazemă pe unitatea politică şi economică a lumii mediteraneene, se menţin importante particularisme pe toate planurile ieşite din tradiţiile proprii comunităţilor umane din regiune. Încă de acum, aceste diferenţe conturează personalităţile distincte ale Orientului şi Occidentului, proces grăbit de mutaţiile social-economice, politice şi spirituale din lumea romană în veacul al III-lea şi de invaziile populaţiilor migratoare din secolele următoare. Forţele vitale ale acestei lumi intrate în criză s-au repliat în jurul metropoliei lui Constantin, pentru a pune bazele civilizaţiei bizantine, cu o viaţă urbană înfloritoare, cu o economie activă şi cu structuri administrative solide. În Occident, mai puţin pregătit să suporte dificultăţile crizei lumii romane, are loc procesul de ruralizare şi barbarizare a societăţii, în timp ce vechile structuri economice, administrative şi militare dispaı. Acest dezechilibru din interiorul statului roman se traduce pe plan politic în 395 prin *divisio imperii*; cele două lumi, deplin constituite, aveau să-şi urmeze de aici înainte propriile destine.

Dar idealul unităţii romane nu dispare odată cu prăbuşirea edificiului statal care fusese suportul ideii de *pax romana*. În ciuda acumulării de contraste între cele două lumi în primele secole medievale, pe plan teoretic Occidentul barbar face încă parte din *imperium Romanum*, continuat de împăraţii din Constantinopol. Prin toate mijloacele, aceştia

* Capitol din Tratatul de Istorie Universală, vol. II.

cultivă ideea menținerii vechii unități romane. Mai întîi pe teren diplomatic, unde ideea este întreținută de practica acordării de subsidii și, mai cu seamă, de titluri, demnități și insigne de inspirație romană regilor occidentali, care erau astfel încorporați ierarhiei aulice bizantine. Mai apoi, pe cale economică, prin supremația deținută de oamenii de afaceri orientali în bazinul Mediteranei și mai departe, la nord de Alpi, în Galia, unde moneda bizantină deține rolul de etalon universal. Nu mai puțin, prestigiul intelectual și artistic al Constantinopolului avea să ofere argumente hegemoniei exercitate de Bizanț asupra lumii latine. Dar cînd mijloacele materiale au îngăduit, împărații au trecut la restaurarea reală a vechiului *orbis romanus* în cadrele sale universale. Este ideea ce domină politica de recucerire a lui Iustinian în veacul al VI-lea. Numai că bilanțul acestei politici anacronice este precumpănitor negativ; ea a epuizat resursele statului bizantin și este responsabilă de agravarea crizei căreia avea să-i cadă victimă imperiul în secolul următor. Dar pentru evoluția raporturilor dintre cele două lumi, importanța politicii lui Iustinian este incontestabilă. Ea a stabilit pentru mai multe secole punți de legătură — economică, politică și intelectuală — între Occident și Orient, rol asumat de teritoriile controlate de Constantinopol la cele două extremități ale peninsulei italiene — Sicilia și Veneția. În același timp, ea a adus papalitatea sub controlul împăraților bizantini, stabilind, pentru două veacuri, o solidaritate de interese între Roma și Constantinopol datorită primejdiei longobarde, care amenința cei doi factori politici deopotrivă.

Numai că această solidaritate de interese s-a dovedit foarte grafilă în fața evoluției vieții politice din Occident. În contrast vădit cu poziția subordonată a episcopilor romani față de autoritatea imperială, în Occident prestigiul papalității este în creștere în rîndul tinerelor regalități medievale, care cristalizează și polarizează tendințele particulariste din interiorul lumii latine. De aceea pontifii romani nu pierd ocazia oferită de evenimentele desfășurate în Orient în secolele VII—VIII, legate de expansiunea islamică ce obligă pe împărații bizantini să deplaseze centrul atenției lor la hotarele răsăritene ale imperiului, de a se emancipa de sub obediența Constantinopolului. Mai ales că aceste evenimente coincid cu ascensiunea regalității france sub noua dinastie carolingiană, din care episcopul roman avea să-și facă un aliat. Cu sprijinul suveranilor franci, Roma face primul pas în emanciparea sa la mijlocul veacului al VIII-lea, prin crearea unui stat pontifical în teritoriile vechiului exarhat al Ravennei (754). O jumătate de secol mai tîrziu, încoronarea ca împărat a lui Carol cel Mare din inițiativă papală încheie procesul de emancipare a Romei și a Occidentului față de Bizanț. Indiferent de eforturile lui Carol cel Mare de a găsi o soluție de compromis în conflictul de doctrină cu suveranii din Constantinopol prin recunoașterea titlului lor de „împărați ai romanilor", el rezervîndu-și numai pe cel de „împărat al francilor" sau „împărat august", nu putea fi mascată realitatea a două imperii rivale în lumea creștină europeană, fapt ce venea în conflict cu doctrina imperială romană și creștină, în virtutea căreia nu putea exista decît un singur imperiu, cu misiunea de a apăra biserica creștină, și ea unică; de aceea, încoronarea din 800 deschide problema celor doi împărați, ce avea să constituie timp de peste patru veacuri un fapt de politică europeană și o temă de reflexie politică. În această perioadă, papalitatea a regizat toate marile momente ale înfruntării dintre cele două imperii rivale — Vasile I Macedoneanul (867—886) — Ludovic II (855—875), Nikephor II Phokas (963—969) — Otto

I (936—973), Vasile II (976—1025), — Otto II (973—983) și Otto III (983—1002), Manuel Comnenul (1143—1180) — Frederic I Barbarosa (1152—1190) — ce a avut ca obiect conflictul de doctrină, dar se hrănea și din competiția celor două imperii pentru stăpînirea sudului Italiei. Nu este lipsit de importanță faptul că marile momente ale acestei înfruntări coincid cu perioadele de tensiune dintre Roma și biserica din Constantinopol. Aceasta din urmă, mulțumită imensei forțe materiale dobîndite prin creșterea lumii slave din Europa sud-estică și orientală în rit ortodox în secolele IX—X și concursului basileilor, se emancipează definitiv de sub autoritatea pontificală, lumea creștină devenind și în plan religios bicefală. Dar contestările de doctrină ale papalității și imperiului occidental nu aveau valoare în sine cîtă vreme factorii pilitici latini nu dispuneau de forța necesară pentru a pune în pericol pozițiile bizantine. Toate întreprinderile împăraților occidentali împotriva suveranilor din Constantinopol au cunoscut eșecuri răsunătoare pe plan militar în sudul Italiei.

Cel de al treilea actor, alături de Occident și Bizanț, al scenei politice mediteraneene este lumea islamică. La prima vedere, intrarea Islamului în istorie ține de domeniul miracolului. În numai cîțiva ani, o populație seminomadă din pustiurile Arabiei, fanatizată de noua religie a lui Mahomed, reușește să și aștearnă stăpînirea peste un spațiu imens, de la Coloanele lui Hercule pînă în nordul Indiei, pe teritoriul strălucitelor civilizații mediteraneene. Regatul sasanid din Ctesiphon este spulberat de cuceritori, în timp ce împărăția din Constantinopol pierde cele mai bogate provincii din Orient și Africa. Cauzele acestor succese fulgerătoare ale războinicilor islamici trebuie căutate în primul rînd în tabăra învinșilor, a căror societate, profund ierarhizată, era dominată de puternice tensiuni sociale și religioase, etnice și culturale și epuizată de războaiele purtate între ei. După un secol de experiențe fructuoase datorate contactelor cu marile civilizații antice, Islamul reunește, grație spiritului său practic, larg deschis influențelor externe, să pună bazele unei civilizații de mare originalitate, a cărei armătură o constituie, totuși, din mai multe puncte de vedere, cultura elenă, astfel încît s-a putut afirma că civilizația arabă este o prelungire a celei antice grecești. Un rol capital în transmiterea experiențelor antice lumii arabe, pe care aceasta, la rîndu-i, avea să le transmită mai tîrziu culturii occidentale, l-au avut învățații bizantini din provinciile orientale, intrați în serviciul noilor stăpîni din Damasc și Bagdad. De aceea, Islamul nu a însemnat cîtuși de puțin numai un rival pentru ceilalți doi factori politici din Mediterana. Dimpotrivă, prin civilizația sa urbană, deschisă contactelor economice și culturale, lumea arabă a constituit un factor catalizator al culturii medievale mediteraneene.

Mai întîi, în relațiile sale cu Bizanțul. Pe plan militar, într-o primă etapă Islamul mobilizează sub steagul „războiului sfînt" *(djihad)* toate populațiile semitice din Orient, rebele creștinismului și culturii elene, în lupta pentru cucerirea teritoriilor bizantine. Dar basileii reușesc să respingă două asalturi consecutive de sub zidurile Constantinopolului și să restabilească controlul asupra Asiei Mici, ce avea să devină baza teritorială vitală a imperiului. Cu mijlocul secolului al IX-lea, cînd califatul intră într-un proces ireversibil de descompunere politică, Bizanțul declanșează o ofensivă de mari proporții pentru recucerirea căilor comerciale ale Orientului și restaurarea thalasocrației sale în Mediterana centrală

și orientală, politică încununată de un succes deplin în a doua jumătate a veacului al X-lea. Salvarea califatului avea să vină din partea hoardelor turcomane, care, trecute la islamism, se substituie în fruntea statului arab vechilor stăpîni, nu fără a modifica profund viața politică islamică. Dar această înfruntare militară reprezintă numai o față a raporturilor dintre cele două lumi. În economie și cultură s-au stabilit între Islam și Bizanț contacte intense încă din secolele VIII—IX, datorate fondului comun de cultură elenă și caracterului urban al celor două civilizații mediteraneene. În consecință, pe acest teren Islamul este pentru Bizanț — ca dealtminteri și Bizanțul pentru Islam — mai puțin un termen de înfruntare cît un teren de comunicare a experiențelor proprii. În acest climat de coexistență a putut să apară acel monument unic din evoluția celor două civilizații care este istoria bizantino-arabă, datorată egipteanului malchit Yahya către mijlocul veacului al XI-lea. Această coexistență se traduce pe plan religios în politica de toleranță practicată de o parte față de credincioșii celeilalte aflați pe teritoriul ei. Apogeul acestei politici se situează la mijlocul secolului al XI-lea, cînd califul abasid recunoaște lui Constantin IX protectoratul asupra creștinilor din lumea arabă și asupra locurilor sfinte, cu care prilej împăratul bizantin reface bisericile creștine din Ierusalim.

În schimb, între Islam și Occident contrastele sînt imense. De o parte, o civilizație urbană, cu o economie monetară irigată de aurul african și cu o cultură superioară, de cealaltă o lume săracă, esențialmente rurală cu o economie naturală și o cultură încă rudimentară. Islamul a smuls Occidentului Spania, dar ofensiva arabă s-a oprit la Pirinei. Pentru mai multe secole, Spania devine cîmpul de înfruntare dintre cele două lumi, pe care în veacul al XI-lea este experimentată de latini ideea de cruciadă, chiar dacă expedițiile latine au loc din inițiativa și sub conducerea regilor creștini din peninsulă. Dar nici aici înfruntarea militară nu a înăbușit contactele economice și culturale. Prin Spania și Sicilia aveau loc schimburi de mărfuri și idei, al căror beneficiar era în primul rînd Occidentul. Spre latini se scurgeau mărfuri de lux și cărți pentru ca, în direcție inversă, să ia drumul Islamului materii prime și scalvi, necesare marilor metropole consumatoare din lumea arabă.

Prin urmare, deși apropiate prin originile culturii lor comune grecoromane și prin credința creștină, Occidentul și Bizanțul erau în veacul al XI-lea separate de instituțiile lor social-economice și politice, de nivelul culturii și structura mentală diferite. Dimpotrivă, opuse pe teren religios și, în parte, prin origonea civilizației lor, lumea bizantină era mai apropiată de societatea islamică, prin caracterul urban al civilizației sale, prin instituțiile economice și politice. În schimb, Islamul este din toate punctele de vedere deosebit de Occidentul latin, cu structurile sale încă rudimentare. Cele trei lumi se aflau în ajunul cruciadelor în echilibru, ce găsea în avantaj pe bizantini și arabi, care domină viața economică a Mediteranei. Echilibru fragil însă, compromis de mutațiile lente din comerțul mediteranean. Căci latinii, bizuindu-se pe renașterea urbană a Occidentului aflată deja în curs, tind să se substituie oamenilor de afaceri orientali și să răstoarne într-o manieră radicală raportul de forțe din regiune. Această agresivitate occidentală în plan economic avea să fie însoțită de expansiunea militară a factorilor politici latini în cadrul mișcării cruciate.

Cruciadele. Din evul de mijloc și pînă în zilele noastre expedițiile latine spre Orient din secolele XI—XIII constituie obiectul unor nesfîrșite controverse. Contemporanii occidentali ai evenimentelor, pătrunși de ideologia bisericii și de patosul cavaleresc, au reținut latura creștin-mistică a cruciadelor, în care vedeau fapte ale divinității săvîrșite de către cavalerii latini *(Gesta Dei per Francos)*. Istoricii moderni au stăruit asupra dimensiunii epice, căreia i-au adăugat și pe cea creștină, participanți la expediții fiind la unii dintre ei „eroi și sfinți" puși în serviciul creștinătății. Cercetările veacului nostru au deplasat cauzele fenomenului pe un teren mai ferm, evidențiind funcția unor factori economici și politici în mișcarea cruciată. Unele studii au pus în lumină greutatea factorului normand, a cărui implantare în Sicilia în veacul al XI-lea a rupt echilibrul lumii mediteraneene. Altele au accentuat latura economică a cruciadelor, identificate cu începutul amplei mișcări coloniale, ce avea să introducă prin forță structurile occidentale pe cea mai mare parte a planetei. Această diversitate de opinii traduce complexitatea fenomenului cruciat, în care se înlănțuie factori materiali și spirituali, dar este și ecoul înfruntărilor de puncte de vedere și atitudini pe care, la vremea lor, cruciadele au generat-o între Occident și Orient, creștinătate și Islam, Roma și Bizanț și chiar, în interiorul lumii latine, între diferite categorii sociale ori între cronicari și canoniști.

Evoluția situației din lumea arabă și bizantină în ultimle decenii ale veacului al XI-lea, a cărei prezentare, măcar în liniile ei generale, este indispensabilă înțelegerii declanșării fenomenului cruciat, a constituit pentru Occidentul latin punct de atracție și motiv de preocupare deopotrivă. În societatea islamică, pe fondul procesului de disoluție a structurilor de stat își fac apariția noi factori politici, care și-au avut importanța lor în declanșarea ori, cel puțin, întreținerea mișcării cruciate. Este vorba de pătrunderea în lumea musulmană a două noi populații păgîne — turcomană și berberă — care aduc cu ele reînvierea sensului ofensiv față de lumea creștină al *djihad*-ului, pierdut de califat. La mijlocul secolului al XI-lea, pe latura occidentală a lumii islamice intră în scenă almoravizii, nomazi berberi de pe coasta Mauritaniei, proaspăt convertiți la religia musulmană, care la răscrucea veacurilor XI—XII pun bazele unui imperiu ce se întinde din savana africană pînă în inima Spaniei. În Spania, pătrunși în 1086 pentru a opri progreseie reconquistei iberice, ei sînt la originea unei mișcări de reacție în lumea occidentală, ce mobilizează alături de peninsulari însemnate efective ale cavalerilor francezi. La cealaltă extremitate a lumii islamice, populațiile turcomane convertite la religia musulmană dau o nouă vigoare Islamului. Selgiucizii, cea mai însemnată dintre ele, devin protectorii califilor abbasizi din Bagdad (1055) și reiau ofensiva asupra lumii creștine orientale. În 1071 ei provoacă Bizanțului o grea înfrîngere la Mantzikert, în urma căreia ocupă toate provinciile asiatice ale imperiului, inclusiv Asia Mică, încorporată pentru totdeauna domeniului Islamului. Cîțiva ani mai tîrziu cuceresc de la califii fatimizi ai Egiptului, Siria și Palestina, cu orașul Ierusalim. Dar, ca și almoravizii, selgiucizii nu au capacitatea de a da o bază instituțională solidă teritoriilor cucerite. La rîndul său, Bizanțul cunoaște pe plan extern în veacul al XI-lea eșecuri răsunătoare pentru care evoluția vieții sociale și economice poartă întreaga responsabilitate. Căci subminarea vechilor structuri social-economice, care făcuseră gloria Bizanțului împăraților isaurieni și macedoneni, a dezarticulat imperiul pe plan militar și admi-

nistrativ într-un moment cînd duşmani redutabili asaltau graniţele sale. Paralel cu provinciile orientale, Constantinopolul pierde acum şi Italia de Sud, cucerită de normanzi. Mai grav este faptul că autoritatea centrală este constrînsă să acorde însemnate concesiuni aristocraţiei funciare bizantine şi republicilor italiene, concesiuni ce au ruinat definitiv bazele seculare ale imperiului şi au compromis pe termen lung orice efort de apărare în faţa agresiunii externe.

Pe fondul acestor evoluţii din lumea islamică şi bizantină intervin cauzele mişcării cruciate ce ţin de societatea occidentală. Între acestea, cea dintîi ce se degajă din documentele timpului este sentimentul religios, care a mobilizat la prima cruciadă sute de mii de oameni — ţărani, orăşeni şi cavaleri — în speranţa mîntuirii veşnice promise de biserică. Participarea activă a clerului la expediţiile militare din Orient a întărit mulţimii credinţa în dreptatea cauzei creştine. Dar sentimentul religios maschează cauzele materiale care au deţinut un primat incontestabil în desfăşurarea fenomenului cruciat. Pe primul plan se situează condiţiile economice încă primitive ale Occidentului, care au generat o suprapopulaţie la toate nivelele societăţii latine ierarhizate, de la ţărănime pînă la principi. Colonizarea internă şi progresele dezvoltării urbane, aflate abia la început în veacul al XI-lea, nu au reuşit să absoarbă surplusul de populaţie, care provoacă mari dificultăţi sociale şi politice societăţii. Anarhia politică in Occident constituia numai unul dintre aspectele acestor dificultăţi. A fost nevoie de un singur semnal pentru a aduce mulţimile de ţărani şi cavaleri sub steagul cruciadei, care promitea nu numai mîntuirea veşnică dar şi bogăţiile fabuloase ale Orientului. Pe acelaşi plan, ca însemnătate, se situează factorul pontifical. În ultimele decenii ale secolului al XI-lea odată cu pătrunderea reformei cluniacense în biserica latină sub pontificatul lui Grigore VII (1073—1085), episcopul roman exercită autoritatea morală supremă în Occident, dar începe să intervină suveran şi în ordinea temporală, preluînd atribuţii, instituţii şi însemne ale puterii seculare. Această tendinţă se precipită sub urmaşii săi, cînd creştinătatea în expresia ei catolică se transformă într-o realitate vie, în care resursele temporale au fost puse în serviciul bisericii, al cărei şef este privit ca „suzeran suprem sau împărat spiritual". În acest proces, cruciadele au jucat un rol capital, şi faptul ne oferă cheia înţelegerii fenomenelor din lumea catolică a secolelelor XI—XIII: dimensiunea spirituală a mişcării cruciate, formarea ordinelor monaho-cavalereşti, pretenţiile papale la dreptul de demitere a împăratului, precum şi stabilirea unor raporturi feudo-vasalice între Roma şi regatele creştine. În acest chip, cruciadele constituie pe teren european o încercare a papalităţii de a supune societatea creştină unui regim teocratic.

Alte raţiuni de ordin material sînt legate de apariţia în Italia în veacul al XI-lea a unor factori locali: normanzii şi Veneţia. Cei dintîi, aduşi în sudul peninsulei de ducii locali în calitatea de mercenari pentru a-i opune arabilor şi bizantinilor, reuşesc sub conducerea lui Robert Guiscard să pună bazele, către mijlocul secolului ale unor principate proprii în vechile teritorii greceşti şi arabe, principate binecuvîntate curînd de papalitate, căreia şefii normanzi îi prestează jurămînt de vasalitate. Pentru mai bine de un veac, politica normandă va avea ca principal obiectiv crearea unui imperiu propriu mediteranean în teritoriile bizantine şi arabe şi va găsi în cruciadă forma ideală de exprimare. Expediţia lui Robert Guiscard şi a lui Bohemund, fiul său, asupra coastei

dalmate (1081—1085), a cărei țintă era cucerirea Constantinopolului, avea să dezvăluie încă de acum adevăratele mobiluri ale politicii conducătorilor normanzi din Italia și ale succesorilor lor Staufeni și Angevini și să influențeze profund evoluția raporturilor dintre Occident și Orient și chiar a fenomenului de cruciadă. Veneția, al doilea factor local peninsular, ridicată secole în șir în umbra împăraților din Constantinopol, reușește în veacul al X-lea să ducă o politică proprie în Adriatica și pe coasta dalmată sub aparența unei subordonări față de Bizanț. Expresie a activității comerciale debordante desfășurate de lumea occidentală în bazinul Mediteranei, începînd cu secolul al XI-lea, Veneția, căreia i se va alătura curînd Pisa și Genova, avea să fie principala beneficiară a expansiunii militare a latinilor în regiune în veacurile XI—XIII, măcar că legăturile economice ale republicilor urbane italiene cu lumea arabă mediteraneană, anterioare declanșării cruciadelor, le-au îndemnat la o politică prudentă la început, iar asocierea lor la cauza cavalerilor latini a avut loc după marile succese ale acestora din urmă în prima cruciadă. Chiar dacă cu mijloace diferite și deși s-au aflat aproape constant în tabere opuse datorită divergenței intereselor lor, cei doi factori locali din Italia au adus o răsturnare a raporturilor de forță în Mediterana în favoarea Occidentului, punînd capăt hegemoniei deținute, rînd pe rînd, de Bizanț și Islam în veacurile precedente.

Cînd în 1095 Urban II dădea semnalul primei cruciade la conciliul de la Clermont, nimeni nu putea să prevadă amploarea și durata mișcării al cărei inițiator era pontiful roman, făcîndu-se însă ecoul stărilor de spirit din Occident. Timp de două secole Orientul va constitui pentru latini ținta unor expediții succesive, care, deși eșuate, au lăsat urme profunde în viața și mentalitatea celor trei lumi care s-au înfruntat. Dar fenomenul cruciadei nu a rămas același pe parcursul celor două veacuri, modelîndu-se la realitățile societății europene în permanentă schimbare. Copil al secolului al XI-lea, prima cruciadă este produsul condițiilor materiale și al stărilor de spirit ale Occidentului prin masiva participare populară, ale cărei proporții au depășit așteptările inițiatorilor mișcării. Următoarele expediții reflectă deja degenerarea fenomenului, în care latura emoțională se subțiază treptat sub înrîurirea progreselor vieții materiale din Europa apuseană. În vreme ce Ierusalimul mai stăpînea încă mințile mulțimilor latine prin bogățiile lui și prin speranța mîntuirii, un nou Ierusalim se înfiripa în chiar mijlocul Occidentului: orașul medieval. Mai puțin strălucitor decît cel imaginar, acesta din urmă este însă o realitate concretă în viața societății europene din secolele XII—XIII, ce dă tot mai mult maselor de țărani și orășeni sensul destinului lor la ei acasă. Dar prin slăbirea entuziasmului mulțimilor pentru expedițiile din Orient, cruciada este lăsată exclusiv în seama calculului rece al factorilor economici și politici din Occident. Cruciada a IV-a este expresia tragică a deformării fenomenului. Această deformare se precipită în veacul al XIII-lea pe teren occidental, acolo unde, anexată definitiv de biserică, cruciada maschează interesele ei temporale și este îndreptată contra ereticilor albigensi și a adversarilor politici ai papalității. De aceea, numai din perspectiva evoluției societății occidentale și a fenomenului cruciat, poate fi înțeleasă desfășurarea expedițiilor întreprinse de latini în Orient în secolele XI—XIII.

Cea dintîi (1096—1099), proclamată solemn de papă la Clermont și predicată de legații romani, mobilizează forțe impresionante. Ea cunoaș-

te două faze, una „populară", cealaltă „a cavalerilor". Ademenite de promisiunile bisericii, masele populare din regiunile nordice și centrale ale Franței și Germaniei, acolo unde presiunea demografică devenise explozivă datorită condițiilor materiale precare, mulțimile se înrolează sub steagul cruciadei încă din 1095. Sub conducerea unor predicatori populari, în primăvarea anului următor aceste mulțimi se pun în mișcare, fără arme, fără bani și alimente, semănînd teroare în calea lor, în Ungaria și în Bizanț, unde pradă totul în jur. Neliniștite de prezența lor pe teritoriul imperiului, autoritățile bizantine le trec în Asia Mică, unde aveau să fie masacrate aproape în întregime de selgiucizi (oct. 1096). „Cruciada cavalerilor" este mult mai bine organizată. Ea cuprinde patru grupuri distincte de cavaleri din Franța și Italia meridională, în frunte cu Godefroy de Bouillon, Bohemund de Tarent, fiul lui Robert Guiscard, și alți principi latini. Reuniți la Constantinopol în primăvara anului 1097, ei sînt obligați să-i presteze jurămînt de fidelitate împăratului Alexios Comnenul și să promită restituirea tuturor teritoriilor ce aparținuseră vreodată imperiului. După ce zdrobesc forțele selgiucide și restituie imperiului orașul Niceea (mai-iun. 1097), cruciații traversează Asia Mică și ocupă după șapte luni de asediu cetatea Antiohiei (iun. 1098). Aici, Bohemund de Tarent, vechiul rival al împăratului bizantin, pune bazele unui principat propriu, refuzînd restituirea lui către imperiu. Paralel, Baudouin de Boulogne își constituie un comitat propriu la Edessa, în Mesopotamia Superioară, adîncind ruptura dintre imperiu și cruciați. Principalele forțe latine își continuă, sub conducerea lui Godefroy de Bouillon, marșul spre Ierusalim, pe care-l ocupă la 15 iul. 1099, punînd bazele regatului latin de Ierusalim. Principalul rezultat al primei cruciade este constituirea unui sistem de patru state latine în Orient, regatul Ierusalimului, avînd ca vasale principatul Antiohiei și comitatele de Edessa și Tripoli.

Cruciada a II-a (1147—1149), provoactă de căderea Edessei sub musulmani (1144) și predicată de Bernard de Clairvaux, nu mai seamnă cu prima. Dimensiunea populară, mistică, cedează locul inițiativei factorilor politici — regele Franței, Ludovic VII, și regele german Conrad III — care preiau organizarea și conducerea mișcării. Dar rezultatele expediției au fost decepționante pentru Occident, datorită incapacității șefilor ei și a indisciplinei trupelor. Forțele germane sînt înfrînte și dispersate de selgiucizi la trecerea prin Asia Mică, în timp ce cavalerii francezi, ajunși la Ierusalim pe mare, eșuează în încercarea de a cuceri orașul Damasc (1148). Următoarea expediție este declanșată la vestea cuceririi Ierusalimului și a celei mai mari părți a regatului său de către sultanul Saladin (1187). Conducerea este preluată de principalii șefi temporali ai creștinătății latine: împăratul Frederic Barbarossa, Filip II, regele Franței, și Richard Inimă de Leu, regele Angliei. Dar nici această cruciadă, cea mai bine organizată dintre toate, nu-și atinge ținta, datorită lipsei de coordonare a acțiunilor și rivalităților dintre conducătorii ei. Cavalerii germani urmează calea uscatului, traversează Bizanțul și teritoriile selgiucide din Asia Mică, dar moartea neașteptată a împăratului în Siria de Nord provoacă descompunerea armatei (iun. 1190). Ceilalți doi suverani, urmînd calea apei, debarcă cu forțele intacte pe coasta siriană; conflictele dintre ei îi împiedică însă să recucerească Ierusalimul. Singurul rezultat notabil al expediției este cucerirea cetății Saint-Jean d'Acre și mai cu seamă a insulei Cipru, care devine pentru mai multe secole o posesiune latină.

Cruciada a IV-a (1202—1204) merge mai departe pe linia degenerării fenomenului pentru a sfîrşi într-o afacere politică şi economică. Ea mobilizează forţe feudale din Franţa şi Italia nordică, puse sub conducerea marchizului Bonifaciu de Montferrat şi a altor principi latini. Neputinţa lor de a acoperi sumele cerute de veneţieni pentru transportul trupelor în Egipt îi obligă pe cruciaţi să accepte condiţiile dogelui Enrico Dandolo, care, cu multă abilitate, reuşeşte să abată expediţia spre Constantinopol. Cavalerii latini şi flota veneţiană asediază metropola bizantină, care este cucerită în aprilie 1204. Pe ruinele împărăţiei bizantine, latinii pun bazele unui imperiu şi unor principate proprii, dar principalul beneficiar al cruciadei a fost Veneţia, care dobîndeşte acum piesele de bază ale imperiului său colonial în Orient.

Ultimele patru cruciade se desfăşoară pe fundul marilor progrese ale vieţii urbane şi ale centralizării statale în Occident, care au generat atitudinea de indiferenţă aproape generală în societatea latină, după o ultimă răbufnire a misticii populare în „cruciada copiilor" (1212). Cruciada a V-a (1217—1221) schimbă concepţia strategică latină, dînd curs convingerii, formate în Europa după primele trei cruciade, potrivit căreia întreprinderile militare creştine trebuie să lovească în Egipt, forţa de şoc a lumii islamice, pentru reuşita lor. Dar expediţia, după unele succese iniţiale, între care cucerirea portului Damietta de la gurile Nilului, se încheie cu un eşec total. Următoarea — a VI-a (1228—1229) — , condusă de împăratul Frederic II, aduce latinilor stăpînirea asupra Ierusalimului, obţinută de la sultanul Egiptului pe cale diplomatică. Dar rivalităţile dintre partizanii papei şi ai împăratului au compromis curînd rezultatele expediţiei şi în 1244 Ierusalimul este definitiv piedut de către creştini. Ultimele două expediţii — cruciada a VII-a (1248—1254) şi a VIII-a (1270) — iniţiate şi conduse de Ludovic IX, regele Franţei, se încheie cu noi eşecuri. Prima dintre ele urmează acelaşi scenariu cu cruciada a V-a : cucerirea Damiettei, la început, căderea în prizonierat a regelui francez şi apoi cedarea tuturor teritoriilor cucerite. Cealaltă are ca obiectiv coasta Tunisului, unde Ludovic IX avea să-şi afle moartea împreună cu alţi fruntaşi ai expediţiei, datorită unei epidemii de ciumă.

Cu expediţiile lui Ludovic cel Sfînt se încheie seria cruciadelor. Veacurile de acţiune au fost urmate de veacuri ale teoreticienilor, oamenilor faptei le-au succedat oamenii condeiului. Dar proiectele lor au rămas fără ecou în societatea occidentală, preocupată de propriile probleme. Posesiunile latine de pe coasta siriană, lipsite de orice sprijin, sînt cucerite una după alta la sfîrşitul veacului al XIII-lea de sultanii Egiptului. Saint Jean d'Acre, ultima poziţie latină din Siria, cade în 1291.

Latini şi arabi. Pînă în veacul al XI-lea, contactele dintre Occident şi Islam erau restrînse geografic la Spania şi Italia meridională. Cruciadele aduc o dilatare a frontierei dintre cele două lumi la întreaga faţadă meridională şi orientală a Mediteranei, dominată acum de flotele latine. Dar principalul acestor contacte se concentrează pe coasta siriană, unde cruciaţii au transplantat pe sol islamic o lume „francă", cu toate instituţiile ei, în regatul Ierusalimului şi în principatele vasale.

Întemeiat după reuşita primei cruciade, regatul a cuprins, la origine, numai oraşul Ierusalim şi regiunea din jur. Cu ajutorul flotei italiene, aceste cuceriri au fost lărgite prin ocuparea cetăţilor de coastă, care puneau regatul în contact cu marea. Noile efective de cavaleri, sosite în Orient

la vestea cuceririi Ierusalimului, au extins cuceririle și în interiorul coastei siriene, unde teritoriul regatului dobîndește o relativă consistență. Dar fragilitatea construcției sale este evidentă. Mai întîi, presiunea Islamului se exercită pe toată linia frontierei sale de uscat și numai anarhia politică din lumea arabă explică primele succese ale cruciaților. Fragilitatea sa apare mai cu seamă în construcția internă a regatului și a principatelor latine care formează, în fapt, un conglomerat politic, fără legături între ele, și în care vasalii regali — principi sau cavaleri — se sustrag obligațiilor lor militare. Regalitatea latină devenea astfel prizonierul propriilor instituții feudo-vasalice implantate pe sol islamic. Dealtminteri, puțini cavaleri latini s-au stabilit definitiv în Orient; cei mai mulți, după îndeplinirea misiunii de cruciadă și dobîndirea indulgenței, reveneau în Occident.

De cealaltă parte, reacția Islamului se precizează cu o oarecare întîrziere. Abia către mijlocul veacului al XII-lea, atabegul Zengî din Mossul dă semnalul unei „contracruciade" musulmane, redescoperind sensul ofensiv al *djihad*-ului, ca replică la „războiul sfînt" al latinilor. Din acest moment, statele latine sînt în permanentă defensivă, mai ales că valurile de pelerini ce soseau din Europa începeau să devină tot mai rare, pe măsură ce entuziasmul lumii occidentale pentru cruciadă se stingea treptat. După căderea Edessei, Nuredin și, mai ales, Saladin refac unitatea politică a lumii islamice sub steagul luptei împotriva „francilor" și ofensiva lor lichidează, una după alta, principalele poziții ale latinilor. La sfîrșitul secolului al XII-lea creștinii mai păstrau principatul de Tripoli și numai cîteva cetăți de coastă din regatul Ierusalimului și din principatul Antiohiei. Acordul lui Frederic II cu sultanul egiptean Malik-al Kamil și amenințarea mongolă mai oferă posesiunilor latine un scurt răgaz, înainte de prăbușirea lor la sfîrșitul veacului al XIII-lea în mijlocul unei indiferențe aproape generale în Occident.

Conflictele militare constituie numai o latură a contactelor dintre Occident și Islam, care, e drept, pune în umbră celelalte laturi ale raporturilor dintre cele două lumi în izvoarele contemporane. În aceste laturi, cea mai însemnată este de natură economică. Îndată după primele reușite ale cruciadelor, republicile maritime italiene nu pierd ocazia de a se instala solid în cetățile de pe coasta siriană, pentru a pune în valoare bogățiile regiunii. În consecință, are loc o deplasare a căilor comerciale ale Asiei spre porturile Orientului latin, unde oamenii de afaceri italieni au pus bazele unor contoare proprii, prin care făceau comerț cu negustorii orientali. „Creștinii — scrie cu surprindere un cronicar arab din Spania, care a vizitat Palestina în ajunul cuceririi Ierusalimului de către Saladin — cer pe teritoriul lor plata unei taxe de la musulmani, și care e aplicată cu toată buna-credință. Acești negustori creștini, la rîndul lor, plătesc pe teritoriul musulman taxe pe mărfurile lor. Înțelegerea între ei e desăvîrșită și dreptatea e păzită în orice împrejurare. Războinicii își văd de războiul lor, poporul rămîne în pace". Aceste contacte înregistrează o mare intensitate și pe latura africană a lumii islamice, în Berberia, prin care se scurgea aurul african de la sud de Sahara, care alimenta piața mediteraneană cu metal galben. Aici, cele mai importante poziții erau deținute de sicilieni, genovezi și pisani, în vreme ce rivalii lor din lagune aveau centrul de greutate al activității lor în Siria și Bizanț. Dar mai însemnate încă erau profiturile oamenilor de afeceri peninsulari aduse de transportul pelerinilor și al cruciaților occidentali în Orient.

Occident și Bizanț. Complexele de inferioritate resimțite de latini în fața bizantinilor și comunitatea de credință a celor două lumi au făcut ca, în ajunul cruciadelor, Bizanțul să reprezinte pentru Occident o aspirație, pe plan cultural și ideologic, și un virtual aliat în lupta împotriva Islamului, pe plan militar și politic. La rîndu-i, Constantinopolul aștepta de la Occident mercenari în lupta pentru recucerirea Asiei Mici, invadată de valul selgiucid. Dar prima cruciadă a fost pentru ambele părți o adevărată revelație.

De partea sa, în locul mercenarilor așteptați, Bizanțul a găsit în cruciați soldați fanatici aflați în slujba crucii și gata să pună mîna pe teritoriile și bogățiile imperiului. Instituția cruciadei și spiritul ce-o anima erau de neînțeles pentru societatea greacă, iar funcția militară și războinică a clerului latin, participant la expediții, le-a provocat bizantinilor un adevărat șoc. Grosolănia, orgoliul și lăcomia cruciaților au sporit neîncrederea față de occidentali, mai ales că în rîndurile lor se afla și normandul Bohemund, vechiul adversar al imperiului. Desfășurarea ulterioară a cruciadei, culminînd cu transformarea Antiohiei și Edessei, vechi teritorii bizantine, în principate latine, a agravat ruptura. Începînd cu prima cruciadă, bizantinii au sentimentul că țelul nemărturisit al latinilor este cucerirea Constantinopolului. Obscur la început, sentimentul devine o certitudine în cursul veacului al XII-lea pe măsură ce resentimentele se acumulează de ambele părți. De cealaltă parte, cavalerii cruciați erau incapabili să înțeleagă politica bizantină care, călăuzită de interese de stat în raporturile sale cu Islamul, prefera armelor tratativele și nu era subordonată unor considerente de natură religioasă. De aceea, încă de acum latinii văd în împărat și în supușii săi niște fricoși și trădători, fățarnici și sperjuri. Aceste neînțelegeri, care aveau să conducă în veacul al XII-lea la o ruptură totală, erau rezultatul evoluției separate de aproape un mileniu, care a făcut din Bizanț și Occident două lumi cu structuri, mentalități, comportamente și aspirații divergente. Cruciadele dau celor două lumi conștiința netă a propriei identități, care avea să compromită ideea comunității de credință și a originii comune a culturii lor.

Dar diferențele dintre ele nu pot explica singure deznodămîntul tragic din 1204 al raporturilor lor. Această evoluție a fost în chip hotărîtor influențată de factorii politici și economici din Occident cu interese materiale puternice în Bizanț : papalitatea, imperiul, statul normand din Sicilia și Veneția.

Papalitatea este cel dintîi factor politic latin care aruncă mănușa Bizanțului : în 1054, cardinalul Humbert provoacă schisma religioasă între Constantinopol și Roma. Evenimentul era anunțat de evoluția de mai multe secole a raporturilor dintre cele două centre ale lumii creștine, care au cunoscut cîteva crize succesive datorate tendințelor pontifului roman de subordonare a episcopului din Constantinopol. Sub influența ideilor cluniacense pătrunse în mediul roman la mijlocul veacului al XI-lea, papalitatea devine tot mai conștientă de rolul ei în lumea creștină și afirmarea supremației scaunului apostolic este mai răspicată ca niciodată. Acest program nu are în vedere numai transformarea bisericii apusene într-un corp riguros ierarhizat și preluarea de către pontif a conducerii în lumea latină, ci și subordonarea bisericii orientale, în numele principiului restituirii unității bisericii creștine. Dar Roma a găsit în patriarhul din Constantinopol un adversar puternic, conștient de influența și prestigiul lui în imperiu și în întreaga lume ortodoxă. De aceea, oricîtă bunăvoință

au arătat împărații bizantini față de Romă, gata să sacrifice interesele bisericii proprii pentru nevoile lor politice, ei n-au reușit să facă pasul decisiv, avînd de înfruntat opoziția crescîndă a populației bizantine, grupată în jurul bisericii. Dar, deși schisma s-a produs în 1054, ea se transformă într-un fapt de conștiință europeană abia în secolul cruciadelor, iar ruptura devine efectivă numai în 1204.

Raporturile Bizanțului cu imperiul german au cunoscut o evoluție mai puțin uniformă, datorită condițiilor istorice cu care acesta din urmă își duce existența în Occidentul secolelor XI—XII. La început, ca urmare a antagonismului ce-i opuneau pontifilor romani în cursul luptei pentru investitură și principilor normanzi din Italia meridională, suveranii germani s-au apropiat, pînă la alianță politică, de împărații din Constantinopol. Cu domnia lui Frederic Barbarossa, în contact cu dreptul roman renăscut și cu modelul bizantin, imperiul occidental își afirmă însă caracterul său esențialmente roman și, implicit, pretențiile sale la hegemonie universală. În planul politicii reale, aceste pretenții loveau în monarhiile „naționale" din Occident, dar mai cu seamă în Bizanț, care este pentru monarhia Staufenilor un adversar natural pe teren ideologic și un rival redutabil pe cel al afirmării puterii politice. Henric VI, fiul lui Barbarossa, merge mai departe și încearcă să treacă de la hegemonie la dominație efectivă în Europa, prin jocul raporturilor de vasalitate, Bizanțul ocupînd un loc esențial în planurile sale.

Dar politica antibizantină a celor două călăuze ale Occidentului latin — imperiul și papalitatea — s-a dovedit a fi pentru Constantinopol o primejdie incomparabil mai mică decît cea reprezentată de factorii locali italieni — regatul normand al Siciliei și Veneția — , care, cu mijloace diferite, au compromis pentru totdeauna bazele economice și militare ca și presigiul Imperiului bizantin. Cucerirea normandă a teritoriilor bizantine din Italia și agresiunea lui Robert Guiscard în Balcani (1081—1085) nu au fost decît preludiul marilor expediții ale suveranilor sicilieni împotriva imperiului, a căror țintă era cucerirea Constantinopolului și urcarea lor pe tronul basileilor. Ceremonialul de la curtea din Palermo, care copia întocmai pe cel bizantin, arta siciliană, și ea de inspirație bizantină, și scrierile eschastologice sud-italiene contemporane, care fac din Robert Guiscard și descendenții săi succesori predestinați ai suveranilor din Constantinopol, oglindesc aspirațiile imperiale ale regilor normanzi. În practică, importantă pentru năzuințele lor politice este alianța cu papalitatea, care a făcut din principii din Palermo brațul secular al Romei. Faptul nu scapă lumii bizantine, care vede în pontiful roman complicele politicii antibizantine a normanzilor și privește atacurile acestora ca un act de trădare din partea Romei. În orice caz, cele trei expediții normande din secolul al XII-lea împotriva imperiului — 1107—1108, 1147 și 1185 — au pus în lumină vulnerabilitatea pozițiilor bizantine și au constituit tot atîtea etape în pregătirea psihologică a cruciadei a IV-a. La rîndul ei, Veneția exploatează dificultățile întîmpinate de imperiu cu ocazia primei campanii normande asupra Bizanțului pentru a obține imense privilegii comerciale în schimbul ajutorului naval. Chrysobulul din mai 1082, dat de Alexios Comnenul negustorilor din lagune, constituie un moment de răscruce în evoluția economiei bizantine și chiar a istoriei imperiului, care pierde controlul asupra piețelor proprii. Încercările bizantine de a soluționa problema venețiană în veacul următor — anularea privilegiilor de către Ioan II Comnenul, [illegible] acordate de imperiu

pisanilor (1111) şi genovezilor (1169) pentru a contrabalansa influenţa economică şi politică a Veneţiei, alungarea negustorilor veneţieni de pe pieţele bizantine de către Manuel Comnenul (1171) ori măcelărirea oamenilor de afaceri italieni de către populaţia Constantinopolului (1181) — au rămas fără rezultat pe termen lung. Mai mult, reacţiile bizantine au dezvăluit veneţienilor cît de fragile sînt poziţiile lor în imperiu şi le-au dat convingerea că numai o soluţie radicală le putea asigura viitorul comerţului lor în Romania. Pregătită de întreaga evoluţie a raporturilor bizantino-occidentale din veacul al XII-lea, cruciada a IV-a a fost, în cele din urmă, opera conjugată a cavalerilor latini şi a comunei veneţiene. Dezavuată la început de papalitate, după reuşita ei expediţia a fost binecuvîntată de Innocenţiu III, care spera să refacă unitatea bisericii creştine prin subordonarea Orientului schismatic autorităţii scaunului apostolic.

Dar bilanţul cuceririi latine a Constantinopolului nu a îndreptăţit speranţele lumii occidentale, după cum pe teren bizantin, prin consecinţele sale, evenimentul stă la originea catastrofei din 1453. Pe plan economic, cruciada a pus bazele imperiului colonial veneţian, ale cărei piese centrale au fost Creta şi cartierele din Constantinopol, care asigurau Comunei apărarea întregii reţele de porturi şi insule de pe faţada europeană şi anatoliană a fostei monarhii bizantine. Despre o cooperare economică între latini şi bizantini nici nu putea fi vorba : cucerirea a trecut în mîna oamenilor de afaceri peninsulari, puterea economică din Romania şi a limitat la maximum cîmpul de activitate al populaţiei greceşti. Mai tîrziu, după tratatul de la Nymphaion (1261), prin care Mihail VIII Paleologul acordă imense privilegii comerciale negustorilor genovezi, rivalii veneţienilor, statul bizantin devine pînă la căderea sa o simplă anexă economică a celor două republici maritime italiene, care-şi dispută supremaţia, în cursul mai multor războaie dramatice, pe ruinele unui imperiu muribund. Pe plan social, contactul dintre cele două societăţi a dus la o sinteză de instituţii, mai extinsă în Moreea francă, mai limitată în Creta veneţiană. În principatul moreot al casei de Villehardouin apropierea dintre cele două lumi a fost facilitată de similitudinea de structuri sociale, pronoia constituind un element important al caracterului durabil al sintezei bizantino-latine. Dar, deşi arhonţii greci au fost încorporaţi de cuceritori seniorilor latini, devenind astfel o aristocraţie de drept, integrarea păstrează totuşi un caracter marginal cîtă vreme restul populaţiei autohtone a fost transformat în bloc în ţărani dependenţi. Şi mai restrînsă a fost această integrare în Creta veneţiană, unde nobilimea urbană şi comercială din lagune nu s-a dovedit pregătită să găsească un limbaj comun cu populaţia greacă din insulă, motiv pentru care Comuna a practicat o politică de separare netă a celor două comunităţi. Pe plan politic, opera cuceritorilor latini nu aduce vreun element constructiv în direcţie statală în teritoriile bizantine. Expresie a marii feudalităţi rebele noii direcţii politice din Occident îndreptată spre o reconstrucţie statală, opera cavalerilor latini a precipitat disoluţia structurilor găsite în Orientul bizantin, pentru a da naştere unei construcţii politice — Imperiul latin de Constantinopol cu un sistem de principate vasale, între care cel mai important a fost principatul casei de Villehardouin din Moreea — ce avea la bază relaţiile feudo-vasalice, construcţie depăşită istoric chiar şi în lumea din care ei veneau. Nici pe teren religios, contactele dintre latini şi bizantini nu au condus la o simbioză, după ce cucerirea brutală a occidentalilor a înlăturat orice posibi-

litate de colaborare. De aceea, tratativele de unire dintre cele două biserici aveau să cunoască, pînă în ajunul evenimentelor din 1453, eșecuri răsunătoare, chiar dacă de o parte sau alta n-a lipsit bunăvoința ; în focul disputei s-a ajuns, cel mult, la o înțelegere interesată și numai la nivelul elitelor. Dimpotrivă, la nivelul populației grecești, înțelegerea sinceră și durabilă între „străini" și „schismatici" s-a dovedit a fi o imposibilitate. În sfîrșit, pe tărîm ideologic, în rîndurile populației bizantine s-a născut, pe terenul ortodoxiei militante și pe fondul unor stări de spirit antioccidentale apărute în veacul al XII-lea, un sentiment patriotic neoelenic, ce animă nu numai lumea bizantină din statele de rezistență greacă, dar și zecile de familii de greci refugiate din teritoriile stăpînite de latini în teritoriile Imperiului de Niceea. Cruciada a IV-a a transformat lumea bizantină într-o comunitate național-religioasă, mai conștientă ca niciodată de propria ei identitate, ale cărei suporturi erau ortodoxia, devenită o confesiune militantă, și valorile strălucitului ei trecut elenic în care avea să se refugieze pînă în ultimele zile ale ființei sale statale. Prin aceasta, resentimentele lumii bizantine față de Occidentul latin au crescut neîncetat și au ruinat opera cruciadei a IV-a, dar au pregătit și terenul pentru cucerirea otomană.

BIBLIOGRAFIE

AHRWEILER, H., *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris, 1975.
ALPHANDERY, A., *La chrétienté et l'idée de croisade*, texte établi par Al. Dupront, I-II, Paris, 1954.
BECK, H.—Ge., *Ideen und Realitaten in Byzanz*, London, 1972.
KINDLIMANN, S., *Die Eroberung von Konstantinopel als politischen Forderung des Westens im Hochmittelalter. Studien zur Entwicklung der Idee eines lateinischen Kaiserreiches in Byzanz*, Zürich, 1969.
LAMMA, P., *Comneni e Staufen. Richerche sui rapporti fra Bisanzio e l'Occidente nel secolo XII*, 2 vol., Roma, 1955—1957.
LE GOFF, J., *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970.
MILLER, W., *The Latins in the Levant*, London, 1908.
OHNSORGE, W., *Das Zweikaiserproblem im frühen Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim, 1947.
IDEM, *Abendland und Byzanz*, Weimar, 1958.
PRAWER, J., *Histoire du royaume latin de Jerusalem*, I. Paris, 1969.
RUNCIMAN, S., *A History of the Crusades*, 3 vol., Cambridge, 1951—1954.
THIRIET, Fr., *La Romanie vénitienne au Moyen Âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XII-e — XIII-e siècles)*, Paris, 1959.
VAN DEN BRINCKEN, A. D., *Nationes Christianorum Orientalium*, Köln-Wien, 1973.

RELATIONS OCCIDENT, BYZANCE ET MONDE ISLAMIQUE AUX XIe — XIIIe SIÈCLES. LES CROISADES.

Résumé

Le grand événement qui domine l'Histoire du moyen -age des XIe —XIIIe siècles en est la parte par le Byzance et l'Islâm de leur primauté economique, politique et culturelle en faveur de l'Occident dans le cadre du grand mouvement des croisades.

Phénoméne controversé au moyen- age de même que dans la science moderne, les Croisades sont le produit des conditions materielles et spiri-

tuelles des XI XIIIe siècles, favorisées, certes par le déclin du monde byzantine et arabe. Loin de demeurer toujours les mêmes le long de deux siècles, les croisades ont évolué au fur et a mesure de l'evolution des conditions qui les ont eogendrées. La dimension populaire, mystique de la première croisade est le résultas des contraintees d'ordre matériel et de la pression demographique du XIe siècle. Les deux croisades suivantes se distinguent de la première par la parte du caractère populaire et l'initiative décesive des facteurs d'ordre politique. Le IVe Croisade prend fin par affaire politique et économique. Les quatre dernières expeditions traduisent douloureusement la dégeneration du phénomène.

Mais au-dela de leur échec, les Croisades ont mis en contact trois sociétés ayant vecu jusqu'alors dans l'isolement. Les affrontements militaires n'ont pu étouffer les raports économiques et culturels entre trois mondes d'ou l'Occident est sorti enrichi sur tous les plans. Au contraire, par un réflexe de défensé, le Byzance et l'Islâm playent dan sl'isolement ce qui est plein de conséquences pour le Byzance.

L'amère expérience de l'année 1204 n'allait pas être oublliée à Constantinople, pas même au cours des moments tragiques précédant l'année 1453, lorsque le monde byzantin refuse la main tendre par l'Occident.

UN SIGILIU* NECUNOSCUT DE LA RADU ȘERBAN VOIEVOD

MARIA DOGARU, FILOFTEIA RÎNZIȘ

Cîteva documente datate cert între 22 iulie 1641 și 6 iunie 1665 sînt validate în calitate de emitent[1] sau martor de un personaj feminin, care de fiecare dată utiliza o titulatură în care ținea să-și prezinte succint genealogia și anume ; „Ilinca fata lui Pătrașcu Vodă" „nepoata lui Mihai Vodă".

Faptul că nu este vorba de adaptarea nerealä a unei descendențe ilustre, de revendicarea pe nedrept a unei origini domnești, cum este aceea a personajului amintit, este probat prin unele acte de cancelarie sau zapise, emise în special, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Sînt concludente din acest punct de vedere hrisovul domnesc din 1646 martie 10[2], prin care voievodul Matei Basarab dăruiește lui Constantin vel postelnic moșie în statul Mircești, moșie ce a fost a Elinei „panița boiarului nostru Jupan Eustratie al doilea vistier, nepoata răposatului Mihai voievod" și cel din 1710 martie 15 pentru moșia Mocești, din județul Buzău, în care se pomenește de „doamna Ilinca, fata lui Pătrașcu vodă, nepoata lui Mihai vodă"[3].

Pentru a înțelege sensul elementelor însumate în titulatura pe care Ilinca a utilizat-o și mai ales pentru a desprinde mai profund semnificația sigiliului folosit la autentificarea actelor la elaborarea cărora a participat, ne oprim succint asupra principalelor date genealogice[4] ale acestei jupînițe apreciată de cei care s-au aplecat asupra vieții sale drept „ una din rarele femei ale vremii sale care știa carte și poseda oarecare cultură"[5].

Așa cum reiese din iscălitura sa[6] Ilinca este descendentă din familiile domnitoare ale Țării Românești. Tatăl său, Nicolae Pătrașcu, fiul marelui Mihai, a ocupat în perioada noiembrie 1599 — septembrie 1600 tronul Valahiei. Mama Ilincăi, domna Ancuța, era una dintre cele două fiice ale domnului Radu Serban, viteazul oștean care în zilele tulburi ale anului 1601, după tragica moarte a lui Mihai Viteazul[7] a fost chemat să urce pe tronul Țării Românești pentru a-i asigura independența.

Căsătoria celor două vlăstare domnești, Ancuța și Nicolae Pătrașcu, datorită împrejurărilor acelor vremi a avut loc în Cehoslovacia, la Timavia la 10 iulie 1618[8], apoi aceștia au continuat să trăiască în Ungaria, fiind nevoiți să suporte ani grei de pribegie.

Din căsătoria acestora au rezultat trei copii : Gavril, mort de copil, o fată Ilinca[9] născută la 20 ianuarie 1624 și un alt fecior care în amintirea bunicului său, a purtat numele de Mihai.

Deși în 1620, la numai cîteva luni după moartea lui Radu Șerban, văduva acestuia și fiica sa Elena, viitoarea soție a postelnicului Constantin Cantacuzino, s-au reîntors în țară, familia lui Nicolae Pătrașcu a conti-

nuat să rămînă departe de pămîntul natal. După moartea lui Nicolae Pătrașcu, survenită în 1627[10] Ancuța avea să treacă peste multe încercări, făcînd față cu mare greutate cheltuielilor necesare întreținerii celor doi copii. Cuprinsul unor documente de epocă ne descrie ani grei de pribegie. Astfel Ilinca mărturisește într-un zapis din 1644 iunie 25 despre „multe sărăcii și nevoi și lipsa ce au tras în țări străine și în pribegie în atîta multă vreme"[11].

Abia după ce Matei Basarab a devenit domn al Țării Românești, cele două femei, Ancuța și Ilinca se pot întoarce din pribegie, nu însă și Mihai Pătrașcu[12] desemnat ca succesor la tronul Țării Românești, care a rămas în Imperiu pentru a-și continua studiile. Soarta însă nu i-a hărăzit acestui frate al Ilincăi să-și revadă țara sau să-i conducă destinele întrucît s-a stins din viață încă de tînăr[13]. După revenirea în țară Ancuța și fiica sa Ilinca, cu sprijinul Elenei Cantacuzino, sora și mătușa lor, reintră în posesia averii strămoșești. Referindu-se la acest fapt Ilinca preciza într-un document că „după ce m-a adus Dumnezeu din pribegie, din Țara Nemțească, împreună cu maica mea, doamna Anca, aici în Țara Românească, făcutu-mi-s-au judecata la Măria sa domnul nostru Io Matei Basarab voievod și de la Sfatul Măriei Sale cum să-mi iau și eu ceva de la satele și moșiile ce se trag de la răposatul moșu miu Mihai voievod" [14].

Pentru a depăși greutățile financiare și a duce la îndeplinire poruncile domenești, Ilinca a fost nevoită să îngăduie unele răscumpărări de sate. Amintim în acest sens slobozirea satelor Mircești[15] din județul Ialomița, Porumbreni[16] județul Vîlcea și Depusa[17] din județul Telcorman.

Averea provenită din domeniul lui Radu Șerban va fi stăpînită, după întoarcerea Ancuței în țară, de cele două fiice ale fostului voievod, iar după moartea Ilincăi care după propria-i mărturisire „a rămas fără feciori"[18] și a mamei sale, satele și moșiile acestora vor fi întărite de Radu Leon, prin hrisovul său din 1668[19], Elenei Cantacuzino și fiilor ei.

Ilinca s-a căsătorit cu Eustratie Leurdeanu[20], fiul vistiernicului Stroe Fierea Leurdeanu[21] (1644)[22], dar n-au avut copii și, potrivit aceluiași hrisov, al lui Radu Șerban voievod, din 7 februarie 1668 la această dată, nepoata lui Mihai Viteazul era decedată[23] .

În calitate de jupîneasă Ilinca a emis mai multe acte pe care le-a semnat precizîndu-și numele și seminția cu litere latine și le-a validat cu un sigiliu mic[24]) imprimat în tuș negru[25].

Ilinca a acordat o grijă deosebită validării actelor la emiterea cărora participa. Pe lîngă sigiliu și semnătură ea ținea să precizeze uneori : „mărturisesk și ku știrea noastră ieste această tokmeală"[26], iar alte ori atesta „pusu-mi-am pecetea și iskălitura cu mîna mea"[27]. Cercetînd documentele în care Ilinca este prezentă ca emitent sau martor se constată că pe o perioadă de două decenii aceasta a scris cu litere latine. Inclusă în lista celor care au contribuit „la reformarea scrierii românești"[28], Ilinca a avut meritul de a fi rezolvat unele din dificultățile scrierii limbii române cu litere latine. Ea a găsit soluții bune pentru transpunerea unor slove, care de regulă au creat greutăți celor care au manifestat astfel de preocupări (ш = ș, ъ = ă, k = k, ч = ci[29]). În textele ce-i aparțin se regăsește marea majoritate a literelor alfabetului actual, (18 semne), ceea ce dovedește că scria curent în acest mod.

Revenind la titulatura Ilincăi, întîlnită în documentele amintite, se constată că asocierea numelui lui Nicolae Pătrașcu și a lui Mihai voie-

vod la numele Ilincăi apare de fiecare dată în actele ce se referă la satele provenind din domeniul acestora.

Menţionăm faptul că în unele acte, contemporanii referindu-se la mama Ilincăi, Anca au denumit-o „doamnă"[30], aceeaşi calitate i-a fost atribuită uneori şi Ilincăi, după cum se precizează într-un hrisov din 15 martie 1710[31].

Sigiliul folosit de Ilinca la autentificarea actelor pe care le-a emis, sau la a căror elaborare a participat, are forma ovală, dimensiuni de 11/13 mm şi a fost realizat cu o matrice gravată în incizie spre a fi utilizată la sigilarea cu ceară. În emblema sa identificăm un scut dreptunghiular cu baza rotunjită, cuprinzînd acvila într-o poziţie mai puţin uzitată, respectiv purtînd în cioc o cruce de dimensiuni mai mari, plasată perfect vertical în centrul scutului Scutul este timbrat de o pasăre cu zborul deschis, în profil spre dreapta. Spaţiul sigilar este măginit de un cerc continuu; legenda în limba slavonă : м(и)л(о)стю б(о)жію Іw радꙋ воевода (Cu mila lui Dumnezeu, Io Radu voivod).

Sigiliul descris mai sus a fost utilizat de Ilinca de la întoarcerea sa în ţară timp de 19 ani, prima atestare fiind 1641 iulie 24[32] iar ultima 1660 februraie 23[33].

În ceea ce priveşte modul în care nepoata lui Mihai Viteazul a intrat în posesia acestui sigiliu, există două posibilităţi prima, să-l fi recuperat din mormîntul bunicului ei cu ocazia deshumării osemintelor acestuia, iar cea de a doua posibilitate ar putea fi moştenirea inelului sigilar de către Ilinca.

Indiferent de mijlocul prin care tiparul inelar amintit a parvenit Ilincăi, prezenţa sa pe actele menţionate mai sus constituie o dovadă în plus în combaterea teoriei conform căreia matricele sigilare domneşti se distrugeau o dată cu moartea posesorului [33 bis].

Constatăm deci, că sigiliul folosit de Ilinca Leurdeanu este de fapt unul dintre sigiliile mici ale bunicului, ei, Radu Şerban vodă. Înfăţişarea acestui sigiliu, diferită de compoziţia peceţilor mici folosite de voievozii români, precum şi titulatura restrînsă din care lipseşte titlul „gospodin" ne face să credem că este vorba de un inel sigilar confecţionat în perioda în care Radu Şerban se afla în exil[34].

Este de subliniat şi faptul că Ilinca, diferit de alte persoane din înalta societate a vremii sale, a folosit la validarea actelor emise un sigiliu confecţionat pentru un înaintaş al ei şi probabil utilizat şi de către acesta. Este de fapt singurul caz cunoscut de noi pînă în prezent în care o descedentă utilizează sigiliul bunicului ei, evocînd astfel şi prin însemnele din cîmp famila ilustră din care provenea.

După opinia noastră această preluare a inelului sigilar domnesc se explică prin sentimentele de veneraţie pe care acest vlăstar domnesc le-a avut faţă de înaintaşii săi. Neîndoielnic Ilinca şi-a stimat la fel de mult ambii bunici, dar din întîmplare a dispus doar de unul din inelele sigilare aparţinînd lui Radu Şerban voievod, ştiut fiind faptul că obiectele personale ale lui Mihai Viteazul, inclusiv inelele, au fost confiscate după asasinarea lui, de către imperiali. O dovadă a consideraţiei deosebite faţă de înaintaşi este faptul că „doamna" Ancuţa şi Ilinca la plecarea către ţară cu toate dificultăţile pe care le presupunea o astfel de călătorie, au solicitat şi au obţinut aprobarea împăratului să aducă osemintele lui Radu Şerban şi Nicolae Pătraşcu în pămîntul natal.

Utilizarea de către Ilinca Leurdeanu a inelului sigilar aparţinînd lui Radu Şerban, coroborată cu titulatura şi semnătura despre care am vorbit mai sus oglindeşte preocuparea acesteia de a evidenţia rangul social pe care-l avea şi considerăm că ne aflăm în situaţia de a se marca descendenţa domnească printr-un alt mijloc decît cel tradiţional, atributul teoretic „IO"[35]. În această epocă cînd se lărgeşte folosirea lui „IO". de către doamne şi domniţe, Ilinca îşi precizează descendenţa domnească prin abăugarea la propria denumire a numelui părintelui şi bunicului eî şi prin folosirea unui sigiliu a căriu compoziţie şi legendă amintea filiaţia sa pe linia lui Radu Şerban voievod.

S-a aplecat cu interes asupra acestui izvor sfragistic şi cunoscutul cercetător D. A. Sturdza[36] care a remarcat semnătura originală a Ilincăi, dar nu a descifrat legenda sigiliului şi a afirmat că pasărea care timbrează scutul este acvila bicefală a Cantacuzinilor.

Cercetarea izvorului la care ne referim cu mijloace tehnice moderne ne-a permis să descifrăm legenda sigiliului al cărui conţinut explică pe de o parte legăturile de rudenie ale Ilincăi, iar pe de altă parte ne informează asupra unui nou tip sigilar folosit de Radu Şerban de la care de altfel păstrăm o zestre sigilografiă săracă, întrucît impresiunile sigilare ce se află pe actele emise în cancelaria acestuia sînt foarte prost conservate. Practic nici unul dintre sigiliile mici şi mijlocii întîlnite pe suportul înscrisurilor de cancelarie păstrate în ţară nu se pot descifra.

Două dintre acestea sînt octogonale. Primul, imprimat pe o scrisoare a sa din 22 mai 1616[37] aflată în arhivele de la Viena, are în imagine un scut oval încărcat cu acvila cruciată, conturantă; scutul timbrat de o coroană (probabil deschisă) este sprijinit de doi lei afrontaţi. În jurul acestei compoziţii se află un text, care, însă, este reprodus într-un mod defectuos şi face aproape imposibilă citirea tuturor cuvintelor — parţial ar putea fi: . . . радѹлѣ воевода . . . (. . .Radu voievod . . .)

Al doilea tip sigilar individualizîndu-l pe Radu Şerban, autentifică o scrisoare a sa din 3 octombrie 1616[38] şi are imaginea foarte asemănătoare cu primul sigiliu menţionat (deosebirea constînd în faptul că acvila este în poziţia uzuală). Sînt prezenţi aştrii (în dreapta soarele, în stînga semiluna), iar legenda este descifrabilă. (Io Radu voiedod şi domn) їѡрадѹ воевода нг⟨о⟩сп⟨о⟩днна.

În fine, al treilea tip de sigiliu cunoscut de la Radu Şerban (1604)[39] are forma rotundă, în centrul cîmpului sigilar este reprezentată acvila conturnată însoţită de semilună la dextra, soarele la senestra; în exerga, formată din două cercuri prelate, legenda: їврадѹ воев⟨од⟩ г⟨осподн⟨н в⟨л⟩аш⟨с⟩к⟨он⟩ (Io Radu voievod şi domn al Ţării Româneşti).

Remarcăm faptul că şi Mihai[40] (fiul lui Nicolae Pătraşcu şi al Ancuţei, fratele Ilincăi, a folosit în scurta sa viaţă un sigiliu a cărui emblemă ni-l prezintă ca descendent de domn. Pe suprafaţa acestuia se află un scurt oval, cuprinzînd acvila cruciată, însoţită de soare şi semilună. Scutul timbrat de o coroană deschisă, cu fleuroane înalte şi elegante, are ca suporţi doi lei. În partea superioară în dreapta şi stînga coroanei literele „M" şi „W" (Mihai voievod). Acest sigiliu este foarte apropiat de unul[41] din sigiliile tatălui său Nicolae Pătraşcu.

Comparînd compoziţia sigiliului folosit de Ilinca Leurdeanu cu reprezentările din peceţile mici ale domnilor Ţării Româneşti, constatăm că există unele diferenţe. Sigiliul utilizat de Ilinca este unul dintre puţinele sigilii domneşti al cărui timbru este constituit dintr-o pasăre cu zborul

deschis (mai des se utiliza ca timbru coroana). De asemenea, acest sigiliu se deosebeşte de sigiliile mici utilizate de Radu Şerban în 1616, precum şi de cele aparţinînd lui Nicolae şi Mihai Pătraşcu şi prin faptul că îi lipsesc sprijinitorii scutului — cei doi lei.

În concluzie, apreciem că sigiliul utilizat de Ilinca, fiica lui Nicolae Pătraşcu vodă şi nepoata lui Mihai Viteazul este de fapt sigiliul personal al domnului Radu Şerban.

Existenţa acestui izvor sfragistic avînd în cîmpul sigilar stema Ţării Româneşti desemnînd posesorul atestă o dată în plus faptul că „acel vestit Şerban Voievod care s-a luptat de multe ori cu turcii" şi-a păstrat pînă la moarte crezul politic, lupta antiotomană, neatîrnarea ţării şi a poporului său.

NOTE

* Prin sigiliu definim impresiunea rămasă în ceară, fum sau tuş pe suportul actului ca urmare a aplicării matricei sigilare. Termenul tipar sigilar (matrice sigilară, inel sigilar) defineşte obiectul, confecţionat din material dur, cu care s-a efectuat sigilarea.

[1] Arh. St. Buc., fond M-rea Sf. Apostoli, III/1 orig., III/2 copie; colecţia Documente istorice CDXXX/41, MDLI/3, copie.

[2] Ibidem, fond M-rea Brîncoveni XVIII/2 orig.

[3] Ibidem fond M-rea Sf. Apostoli IV/2 orig.

[4] Ştefan Greceanu *Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti*, vol. II, Bucureşti. 1916, p. 597—598; Em. Kretzulescu, *Un interesant zapis de la domniţa Ilinca, fiica lui Pătraşcu Voievod, nepoata lui Mihai Viteazul, din 10 ianuarie 1642* în „Revista pentru istorie, arheologie şi filozofie" XVI(1922), p. 195—197 (reproduce documentul cu sigiliul şi semnătura Ilincăi); Ştefan Nicolaiescu, *Diata Ilincai Eustratoaia nepoata lui Mihai Viteazul (23 februarie 1660)*, în „România Nouă", I (1907) nr. 1, p. 35—43 (reproduce de asemenea documentul cu sigiliul de care ne ocupăm).

[5] Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Edit. Ştiinţifică, Buc., 1968, p. 200.

[6] Transcriind în 1782 zapisul semnat de Ilinca, din 20 noiembrie 1641, referitor la moşia Depusa, Constantin „dascăl slovenesc" menţionează „fiind iscălit latineşte am lăsat loc". Arh. St. Buc, colecţia Documente istorice, CCCCXXX/41

[7] În legătură cu împrejurările morţii acestuia vezi C. Rezachievici, *Tăbăra de lîngă Turda (de pe Cîmpia Turdei) şi sfîrşitul lui Mihai Viteazul*, în vol. „*Mihai Viteazul şi Sălajul. Guruslău 375*, Zalău, 1976, p 441—470.

[8] C. Rezachievici, *Fenomene de criză social politică în Ţara Românească*, în „Studii şi materiale de istorie medie", IX, (1978) p. 70; vezi şi A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Tării Româneşti*, vol. IV Bucureşti. 1937, p. 168

[9] C. Rezachievici, *Radu Şerban şi epoca sa*, cap. Descendenţii, manuscris; vezi şi Ştefan D. Greceanu, *op. cit.* vol. II, p. 393

[10] Ştefan D. Greceanu, ibidem.

[11] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, Bucureşti. 1902, p. 54.

[12] Idem, *Despre Cantacuzini*, Buc., 1902, p. LVIII

[13] A. Veress, *op. cit.* vol. X, Buc. 1938, p. 302 (la 17 noiembrie 1615 era decedat)

[14] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p 54

[15] Arh. St. Buc. M-rea Sf. Apostoli, III/1. orig. În legătură cu succesiunea averii lu Mihai Viteazul vezi I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. IV. 1960 p 498 şi în continuare.

[16] Ibidem, coleţia Documente istorice, MDLI/3 copie vezi şi I. Donat *op. cit*, p. 499.

[17] Ibidem, CDXXX/4 copie; vezi şi I. Donat, *op. cit.*, p. 491

[18] Arh. St. Buc. Ibidem, LI/23 orig.

[19] N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. 72—75, vezi şi C. Rezachievici, *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban* în „Studii", XXIII (1970), nr. 3, p. 484.

[20] Arh. St. Buc. colecţia Documente istorice, D/7 orig.; M-rea Brîncoveni, XVIII/18 orig 21; vezi şi Ilie Nicolescu, *Din genealogia familiei Golescu, Eustraţie vistierul*, în „Noua revistă română", 1 nov. 1901, p. 335; N. Stoicescu „*Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova sec. XIV—XVII*, Buc. 1971, p. 206—207.

[21] Ibidem, XXIX/17; orig. şi N. Stoicescu, *loc. cit.*

[22] Stoica Nicolescu, *op. cit.*, p. 2[illegible]

[23] N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. 72—75

[24] Arh. St. Buc. fond., M-rea Sf. Apostoli, III/1 orig ; M-rea Brîncoveni, XVIII/2 orig ; colecția Documente istorice, LI/23 orig

[25] Unul din documentele astfel validate a fost reprodus și de T. Cipariu în „Organul luminării" nr. LXII din 3 martie 1848.

[26] Arh. St. Buc. fond M-rea Brîncoveni, XVIII/23 orig, (actul dn 1656 martie 3).

[27] Ibidem, colecția Documente istorice LI/23 orig. (actul din 1660 febr. 23).

[28] Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 201.

[29] *Ibidem.*

[30] Arh. St. Buc. colecția Documente istorice D/7, orig. Vezi. N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 54—56 și *Despre Cantacuzini*, p. 72—75.

[31] Ștefan D. Greceanu, *op. cit.* p. 395 și 397

[32] Arh. St. Buc., fond M-rea Sf. Apostoli III/1 orig.

[33] Rm. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în Documente privind istoria României, Buc. 1956, vol. II, Introducere, p. 385—390

[33 bis] Ibidem, Colecția Documente istorice, LI/23

[34] Este știut faptul că Barbu Știrbei, voievod, în perioada în care nu a domnit efectiv datorită ocupării țării de către trupele rusești, a utilizat un tipar, sigilar în care de asemenea lipsește calitatea — termenul „domn". Vezi E. Vîrtosu, *Tipare sigilare domnești din secolul al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de numismatică", vol. I, 1952, p. 312.

[35] P. S. Năsturel, *O întrebuințare necunoscută a lui „IO" în sigilografie și diplomatică*, „Studii și cercetări de numismatică, vol. I, 1957, p. 367—371.

[36] D. A. Sturdza, *Din archivul Colecțiilor. Incercări de ortografie româno-latină rațională ale Domniției Ilinca, nepoata lui Mihai cel Viteaz*, în „Columna lui Traian", Buc., 1877, nr. 2, p. 81—82

[37] A. Vereas, *Op. cit*, vol. IX, București, 1938, p. 88.

[38] *Ibidem*, p. 123.

[39] *Ibidem*, vol. VII, Buc. 1934, p. II. Apreciem că matricele sigilare cu care s-au validat documentele din 1604 și din 3 oct. 1616, au fost gravate anterior emiterii acestor acte, în perioada cînd Radu Serban era domn efectiv al Țării Românești, reflectînd de fapt realitatea politică a epocii respective.

[40] *Ibidem*, vol. X, 1938, p. 223

[41] *Ibidem*, vol. IX, p., 138

UN PERIODIC EUROPEAN DESPRE RĂSCOALA LUI HOREA: ZIARUL PORTUGHEZ „GAZETA DE LISBOA"

CONSTANTIN ŞERBAN

În urmă cu mai bine de un deceniu, cu prilejul publicării ştirilor privind răscoala lui Horea existente în ziarul spaniol „Gazeta de Madrid" ajungeam la concluzia că aria geografică în cuprinsul căreia a fost cunoscută răscoala, se lărgea tot mai mult pe continentul nostru pe de o parte iar pe de alta această arie geografică trecea şi oceanul Atlantic în cele două Americi, deoarece ziarul respectiv ca şi cele engleze şi franceze erau distribuite şi în coloniile marilor puteri din acea vreme; mai mult ştirile din aceste ziare erau apoi preluate de presa din Statele Unite [1].

În toamna anului trecut aria geografică europeană s-a extins prin semnalarea existenţei unor asemenea ştiri despre răscoala lui Horea şi în peninsula Scandinavică prin periodicele suedeze şi daneze : Dagelica Tidningar", „Götheborgska Neoheter," „Stockholms Post Tidningar", „Kobenhavnske Tidender[2]. Continuînd cercetările privind ecoul internaţional răscoalei din Transilvania din 1784 în special în presă şi fiind convins că acest ecou a fost cunoscut în toată peninsula Iberică deci şi în Portugalia am avut plăcuta surpriză de a constata că într-un ziar portughez aflat la Biblioteca da Ajuda din Lisabona (cota B.N. — J, 2510 M) intitulat „Gazeta de Lisboa" se aflau ştiri de acest fel în numerele cuprinse între 11 ianuarie şi 17 mai 1785. Este vorba de un ziar guvernamental care a apărut săptămînal numai marţea, pe baza unui privilegiu regal, tipărit fiind în „Regia officina Typografica" cu aprobarea curţii regale „Com Privilegio de Sua Magestade" începînd din august 1715 [3]. Ziarul a avut şi un supliment care apărea cînd vinerea cînd sîmbăta, uneori chiar în aceste ambe zile în cazul în care ştirile erau mai numeroase, mai interesante şi necesitau să fie cunoscute de marele public; aşa se explică de ce erau şi două suplimente săptămînal.

Ştirile publicate în ziar se refereau la aproape toate statele europene în general şi la coloniile lor din alte continente, ele aveau un caracter politic, economic, administrativ şi cultural. Pe lîngă cele privind relaţiile diplomatice şi politice dintre state se întîlnesc unele privind reorganizarea armatei de ex. în Polonia, desfăşurarea lucrărilor din Camera Comunelor din Anglia, numirea guvernatorilor în India, situaţia forţelor armate ale statelor europene, iar altele se referă la mişcarea vaselor cu pînze în marile porturi europene de ex. Anvers, evoluţia cursului monetei portugheze la bursele din Amsterdam, Paris, Genova, Londra, Hamburg în fine numirea în funcţie a cadrelor din armata portugheză etc.

În acest ziar primele ştiri despre răscoala lui Horea au apărut în numărul din 11 ianuarie 1785; ele se referă la „dezordinile din Transilvania „provocate de circa 20000 ţărani răsculaţi împotriva nobilimii, a stă-

pînilor de pămînt (senhores territoriaes), în cursul cărora s-au dat lupte între răsculaţi şi armată încheiate cu pierderi de ambele părţi, (de ex. 19 răsculaţi şi 50—60 dragoni). Corespondentul din Presburg care relata evenimentul la 10 noiembrie 1784 indica şi numele conducătorului răscoalei anume „un ţăran român numit Horiah sau Horiak (hum camponez *Valacco* chamado Horiah ou Horiak", (Anexa 1). O săptămînă mai tîrziu la 18 ianuarie 1785 printr-o corespondenţă din Cluj se relata că răsculaţii se deplasau în cursul luptelor pe trei coloane şi că transformau totul în calea lor în sînge şi foc, fiecare coloană avînd un conducător de ex. pe Horea, celelalte două pe contele Salis şi contele Walenstein, două personage imaginare potrivit cercetărilor specialiştilor [4]; de fapt la data respectivă nu erau cunoscute numele reale ale celorlalţi conducători ai răscoalei Cloşca şi Crişan. De asemenea se mai arată că după declaraţiile unor nobili răsculaţii nu mai voiau să plătească dările pentru înregistrare ; se referă la faptul că acei dintre ţărani care se inscriseseră în regimentele de grăniceri refuzau să se mai considere iobagi şi să-şi plătească dările faţă de stăpînii de pămînt, (Anexa 2). În numărul din 1 februarie 1785 al ziarului se dau noi ştiri provenite din Sibiu din data de 8 decembrie 1784. Ele precizează că răscoala ar fi fost potolită, că ţăranii răsculaţi se împrăştiaseră, şi că nu cunoşteau prea bine arta militară, în fine că cu două săptămîni mai înainte fusese publicat un edict imperial privind măsuri pentru înăbuşirea răscoalei (Anexa 3).

Într-un supliment al ziarului din 5 februarie erau reproduse integral două documente foarte importante ; primul decretul imperial din 18 noiembrie prin care Iosif al II-lea, promitea o mare recompensă de 30 florini aceluia care ar fi prins pe conducătorii răscoalei şi iar fi predat autorităţilor, şi totodată ameninţa cu tragerea în ţeapă a oricăruia care ar fi tăinuit pe răsculaţi. (Anexa 4). Al doilea material era de fapt un articol din ziarul care apărea la Sibiu „Siebenbürger Zeitung" din 2 decembrie 1785, care cuprindea o expunere analitică a cauzelor şi izbucnirii răscoalei din Transilvania din toamna anului 1784. (Anexa 5).[5] O anexă la acest articol de ziar cuprindea amănunte asupra persoanei enigmaticului conte Salis, care se mai întîlnesc de altfel şi în alte ziare europenee din această vreme (Anexa 5), apărute în Germania, Cehia, Ungaria, Italia.

Dar dacă ştirile publicate la 8 februarie 1785 provenite din Alba Iulia (11 decembrie 1784) se referă la retragerea în munţi a răsculaţilor după lupta pe care au dat-o cu trupele imperiale conduse de maiorul Stranich (în realitate Stoianich) în urma căreia au suferit mari pierderi (este vorba de lupta de la Mihăileni), (Anexa 6), cele provenite din Sibiu la 16 decembrie 1784 cuprind amănunte despre Horea conducătorul răsculaţilor (chefe dos rebellados), care s-ar fi intitulat rege al Daciei (rei de Dacia), în fine că răsculaţii sînt români care alcătuesc o naţiune de 600 000 oameni (os Valacos compoem huma Naçao de 600 000 humens) (Anexa 7). În alt număr din ziar din 18 februarie sînt menţionate localităţile unde se desfăşurau lupte între răsculaţi şi armată de ex. la Poarta de Fier, Brad, Crişcior, Rîbiţa, şi că într-una din lupte un regiment de croaţi ar fi ucis 30 de răsculaţi (Anexa 8).

Un supliment al ziarului din 18 februarie 1785 cuprinde de asemenea ştiri privind încercările autorităţilor austriece de a înăbuşi răscoala pe cale paşnică, prin încheierea armistiţiilor, în timpul cărora urma să înceapă ancheta comisarilor imperiali pentru a se stabili cauzele izbucnirii răs-

coalei şi numele vinovaţilor. În acest sens printr-un decret imperial aceşti comisarii fuseseră numiţi în persoana contelui de Iancovici, a contelui de Fabris şi a generalului Palilla care se şi deplasaseră la Deva. Corespondentul de presă respectiv arăta apoi că regiunea Zarand arăta după mai bine de o lună de lupte ,,devastată şi ruinată". (Anexa 9), în timp ce Horea care nu renunţase la răscoală, deşi retras în munţi îşi completa efectivele oastei sale cu noi forţe. În fine în ultimul supliment din luna februarie, din 25 se da o ştire senzaţională şi anume prinderea lui Horea de către trupele de husari secui şi a lui Cloşca, considerat a fi unul din principalii tovarăşi de luptă al acestuia (Anexa 10).

Ultimele ştiri din ziarul portughez despre răscoala lui Horea provin din lunile martie, aprilie şi mai. Cele din mai arată că în Transilvania au fost trimise noi trupe de croaţi pentru pacificarea provinciei pe de o parte iar pe de alta că Imperiul otoman a impus la graniţele sale un embargo pentru împiedicarea răspîndirii răscoalei, desigur este vorba de frontiera dintre Transilvania şi cele două principate româneşti vasale Înaltei Porţi. (Anexa 11). În două articole din luna aprilie (12 şi 19) sînt relatate condiţiile prinderii lui Crişan al, treilea conducător al răscoalei, şi mai ales că acesta la interogatoriul ce i s-a luat a făcut declaraţii deosebite de ale celorlalţi doi conducători ai răscoalei. De asemenea se arată în ce condiţii a murit Crişan, spînzurîndu-se cu o curea, în închisoare, înainte de a afla sentinţa tribunalului de judecată. Totuşi se adaugă că trupul lui a suportat rigorile sentinţei şi anume cadavrul lui a fost tăiat în bucăţi şi expus în mai multe locuri din Transilvania la Alba Iulia, Deva, Hunedoara (Anexa 12 şi 13). În ultimul număr al ziarului din luna aprilie (26) se prezintă pe larg executarea celor doi conducători ai răscoalei în faţa unei mulţimi de ţărani (cîte 6 aduşi din comunele învecinate Albei Iulia), care au fost ucişi prin tragerea pe roată de vii. Cu acest prilej se fac unele caracterizări asupra personalităţii lor în sensul că Horea se dovedise pînă la sfîrşit a fi ,,mai hotărît şi mai îndîrjit" iar Cloşca a fi ,,mai violent. (Anexa 14). În fine ultima ştire din ziar (17 mai 1785) priveşte prinderea unui al patrulea conducător al răscoalei numit Inezar probabil Ion fiul lui Horea şi amănuntul că executarea lui Horea şi Cloşca ar fi fost grăbită din cauza unei epidemii izbucnite în acea vreme precum şi recompensarea celor care au contribuit la prinderea conducătorilor răscoalei (Anexa 15).

În încheiere se cuvin unele aprecieri asupra acestor materiale de presă ; mai întîi semnalăm faptul că terminologia folosită pentru răscoală şi răsculaţi se apropie de cea existentă în alte materiale documentare de ex. pentru răscoală se folosesc termenii : *rebeliao*, *amotinacao*, *levantada*, *sedicao*, *motim* iar pentru răsculaţi : *rebellados*, *sediciosas* ; de asmenea *Horeh*, *Hore*, *Horia*, *Nikola Ursz*, pentru Cloşca : *Kloschka Juan*, pentru Crişan : *Krischan Gyosg*, *Jorge Krisan*. Remarcăm apoi informaţia potrivit căreia atunci în Transilvania trăiau 600 000 români care formau o naţiune, desigur numărul românilor era mult mai mare, apoi faptul că declaraţiile lui Crişan nu se potriveau cu cele făcute de Horea şi Cloşca etc. Ca şi în cazul ziarului spaniol ,,Gazeta de Madrid" şi ziarul portughez ,,Gazeta de Lisboa" trebuie considerat un mesager european care a răspîndit nu numai în Lumea nouă astfel de ştiri dar şi în celelalte continente unde Spania şi Portugalia deţineau colonii deci şi în Africa şi Asia de vreme ce ştim de ex. că primele periodice portugheze din colonii apar abia în al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea de ex. Maçao 1834, Timor 1837, Capul Verde 1842, Angola 1845, Mozambic 1854, Guineea 1878 [7].

NOTE

[1] Vezi „Revista de istorie", 10/1974, p. 1523

[2] E. Glück, *Răscoala în documente europene inedite*, în „Magazin istoric 11/1984, p. 19—25.

[3] Formatul ziarului 20,5 X 15 cm. pînă în 1820, numărul de pagini aproximativ 12, în cursul vremii însă a variat, mai mult sau mai puțin. După 1820 ziarul și-a schimbat numele în „Diario do Governo" pînă tîrziu.

[4] M. Auner, *Participarea lui Salis în răscoala din Ardeal*, în „Revista istorică, 1937, p. 13—25; C Göllner, *Existența și activitatea lui Salis*, în „Revista istorică, 1934, p. 44—49.

[5] vezi *Izvoarele răscoalei lui Horea, seria B. Izvoare narative*, vol. 3, *Presa, broșuri 1784—1785*, București, 1984, p. 5—6

[6] Depistat personal la Biblioteca de Ajuda din Lisabona materialul documentar al articolului ne-a fost procurat prin bunăvoința prof. Luis E. Lindley Cintra de la Universitatea din Lisabona și dr. Marius Sala de la Institutul de Lingvistică din București, cărora le aducem țumirile noastre pe această cale.

[7] B. Arania, *Mouvement de la presse periodoque en Portugal de 1894 à 1899*, Lisabonne, 1900, 55 p.

ANEXELE

cuprinzînd fragmente din ziarul „Gazeta de Lisaboa" relativ la răscoala țăranilor din Transilvania de la 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

1

Presburgo, Na Hungaria 10 de Novembro 1784

As desordens da *Transylvania* tem chagado a hum ponto, que causa bem desassocego. Os quatro Regimentos, enviados contra os rebellados, nao sendo sufficientes para os subjugar, ha ordem oara hum maior numero de Tropas se por em marcha. O Tenente Feld Marechal Conde de *Fabris*, natural de *Veneza*, foi tomar o commando em chefe a *Hermanstadt*, em lugar do General Barao de *Preiss*, demittido do serviço por causa dos seus crescidos annos. Os amotinados tem ja crescido ao numero de 20 milos homens, e achao-se entrincheirados sobre altas montanhas, a aue se nao pode chegar, sem a maior difficuldade. Queixando-se dos seus Senhores territoriaes, elles vao devastando e destruindo tudo o que a estes pertence, enao ha especie de crueldade, que nao ponhao em execuçao contra os Nobles, suas mulheres e fillios, que cahem em seu poder. Os exemplos de furor e barbaridade, que se contao a este respeito, sao demaziadamente horriveis para se descreverem. Desde que esta levantada gente se abalançou a saquear varios Palacios, e outras Cassas senhoriaes, ella se tem seito mais terrivel pelas armas, que ahi tem achada. Ha algum tempo que hum dos seus Corpos de 8 milos *Valacos* foi rechaçado or 200 Dragoes do Regimento de *Savoya*, os quaes 1 hes matarao 19 homens, e fizerao 50 prizioneiros. Agro dizem que'elles acabao de matar 50 a 60 destes, mesmos Dragoes. Tem-se promettido hum premio de mil ducados aquelle, que entregar a cabeça da sediçao. Este he, segundo se diz hoje, hum camponez *Valaco* chamado *Horiah*, ou *Horiak*. Precedentemente havia-se fallado, que elle era hum certo Conde de *Salins*, o qual sendo Major de *Hussares*, foi expulso do serviço em 1774 por causa da sua ma conducta. Em geral se deve assentar, que pelas precauçoes que o Governo toma para encubrir o verdadeiro estado das cousas, como igualmente pela distancia dos lugares, e a difficuldade das commnicaçoes, reina muita incerteza em tudo o que se annuncia a respeito dos negocios do interior da *Hungaria* e da *Transylvania*.

Gazeta de Lisboa, nr. 2 din 11 ianuarie 1785

2

Coloswar, Em Transylvania 15 de Novembro (1784)

Os *Valacos* rebellados, em numero de 20 milos homens, marchao em tres columnas, e vão pondo tudo a fogo e sangue, havendo inteiramente destruido o Condado de *Huniad*. O Chefe d'huma destas columnas he hum certo Conde de *Salins*, que foi Major nas Tropas Imperiaes, e o qual o Imperador mandou enfurcar em estatua por se retirar do seu serviço sem obter a sua demissão. O Chefe do segundo Corpo he hum certo Conde de *Wallenstein*, que deixou o serviço Imperial por mitivos quasi similhantes. Finalmente o terceiro Corpo he capitaneado por hum *Valaco* chamado *Horek* ou *Horiak*. Havendo-se juntado na *Transylvania* os amotinados, tem dalli ido fazer incursoes ao Condado d'*Arad* na *Hungaria*. O seu objecto, segundo declarãos

seus Chefes, he vongar se dos Nobres, e por-se fora da dependencia dos seus Senhores territoriaes recusando pagar-ihes tributos por assentarem, que so o devem fazer immediatamente ao Imperador. Ellea vao queimando e estragando todas as quintas, casas e terras dos Fidalgos e Nobres; mas não offendem os edificios publicos, nem tocão no que pertence ao Imperador. Ao contrario elles, segundo mostrao, professao a maior affeição ao Monarca; e hum dos seus Corpos leva sempre na frente a imagem do Imperador pintada ao natural em huma das suas bandeiras. Com tudo parace que elles se oppoem as Tropas, a fer verdade como se falla, que rechaçarao tres Regimentos, que se mandarão contra elles; que neste encontro o General d'*Alvinzi* perdeo a vida. Mas este facto carace ainda d'authenticidade para se dar por certo. Os Nobres se tem retirado pela maior parte das suas terras, e vao-se acolhendo as cidades, onde lhes custa achar habitaçoes. Dizem que os rebellandos se achão em marcha para esta icidade, e para *Hermanstadt.* A'manha toda a Nobreza fahira ao seu encontro; e todos aquelles, qe puderem pegar em armas, devem achar-se promptos, antes do fim da semana, a marchear contra esta, alvada gente.
Gazeta de Lisbon, nr. 3 din 18 ianuarie 1785

3

Hermanstadt, Em Transylvania 8 de Dezembro (1784)

A sedição dos *Valacos* e d'alguns districts *Hungaros* não esta ainda de todo apaziguada. Os rebellados tem fido dispersos em diversos lugares; mas immediatamente sao substituidos em numero ainda mais consideravel. Posto que esta malvada gente nao tenha em geral disciplina alguma, e ignore inteiramente a Arte militar, para se oppor as Tropas mandads ara a subjugar, ella todavia tem tido nesta parte a vantagem de se lhe unirem muitos Officiaes inferiores e soldados, que se achavão com licença, e que se aproveitarao da occasiao para se eximir do serviço, a que tem repugnancia, os que para elle sao allistados. A 29 do mez passado se publicou em todas as Igrejas hum Edicto do nosso Governo, que assas mostra estar a rebelliao ainda longe de se apaziguar; e a Gazeta, que se imprime nesta cidade, contem na folha de 28 do passado hum Artigo a respeito da primeira origem destas desordens e do seu progresso. *A extensao destas Pecas, alias interessantes, nos obriga a deixallas para o segundo Supplemento.*

Gazeta de Lisboa, nr. 5 din 1 februarie 1785

4

Edicto do Governo de Transylvania contra os seductores e amotinadores.

Nos, formando da parte de S.M. Imp. e R. JOSE II. Imperador dos *Romanos*, Rei de *Hungria*, Arquidaque d'*Austria*, Grao-Principe de *Transylvania*, o Governo Real, a todos aquelles, que as presentes virem, SAUDE. Durante a rebelliao actual de plebe *Vallaca*, que se abalança a toda a casta d'excessos, tem-se observado que o bando inquieto dos sediciosos espalha diariamente o mal de hum lugar a outro, enviando por entre o povo ignorante de villa em villa seductores, que procurão attrahillo a sua companhia audaz, representando-lhe cousas absolutamente falsas e mentires perniciosas para huns e outros. Por tanto, para impedir que esteveneno mortal da rebelliao se espalhe mais e inficione tambem aquelles, que nestas infaustas circumstancias tem permanecido fieis ao seu Principe e a Patria, se notifica por este Edicto, a todos em geral, e a cada hum em particular, em nome do Governo Real, que todo aquelle, que apprehender algum destes seductores e o entregar ãos Magistrados do Condado mais proximo, recebera por este acto de fidelidade para com o seu Soberano e a Patria huma recompensa de 30 florins por cabeça, logo que depois do interrogatorio do prezo e das proveas produzidas se fizer certo, que elle he realmente hum seductor ou alliciador desta qualidade. Se ao contrario alguma Corporaçao, chegar a tal ponto de inquidade, que de asylo a hum tal seductor e allicidor, ou se se deixar levar dos seus embustes, o Juis de simihantelugar e dous Jurados serão empalados, sem merce, nem misericordia, conformemente de Leis do Paiz.

Feito pelo Governo do Principado de TRANSYLVANIA a 18 de Novembro 1784.

Segundo supplemento a Gazeta de Lisboa numero V din 5 februarie 1785.

5

Artigo da Gazeta de Hermanstadt *em* Transylvania, a *respeito da primeira origem, e pro gressos dos desordens susciatdas naquella Provincia.*

A 28 d'Outurbo ainda se nao tratava de movimentos alguns na *Transylvania*. Mas nesse dia *Hore* ou *Horia* (nome singido, por quanto o Verdadeiro nome deste Chefe dos rebellados se ignora) veio a *Brud* a feira, que ahi se faz todas as semanas. Elle induzio os *Vallacos*, quecon correrão a dita feira em grande numero, a ajuntarem-se na villa de *Mosstaken*, onde tinha consas importantes que communicar-lhes de parte do Imperador. O *Vallacos* apparecerao nos tres dias seguintes no lugar indicado, achando-se cada *Pope* (ou Cura) na frente dos seus paroquianos

Alli *Horia* lhes mostrou huma fingida Ordem ou Carta Imperial, pela qual se lhes determinava que exterminassem todos os Nobres a Cavalheiros, e que se livrassem do jugo da escravidão. Esta Carta se achava escrita em letras d'ouro : e em virtide do seu supposto theor, *Horia* fez jurar aos *Popcs*, pondo as mãos sobre huma Cruz d'ouro, ou pelo menos d'hum metal amarello (que elle traz ao pessoço) que verteriao ate a ultima gotta do seu sangue pela execuçao do projecti, que elle acabava de lhes propor.

Apenas o Vicegespana (ou segundo Intendente) di Comidado de *Zarand* teve noticia desta conjuraçao, elle mandou dous Vice-Juizes e 5 soldados, para lançarem mao do abeça de motim *Horia*. Elles effectivemente o prenderao, e estavao a ounto de o conduizir comfigo, quando, por effeito dos gritos horriveis que elle, dava, acudio hum tropel dos *Vallacos* para o libertarem. Os dous Vice-Juizes forao assassinados, e os soldados apedrejados. Isto aconteceo a 31 d'Outubro. No dia seguinte os rebelados destruirao tres villas, que se achavao cheias de Cavalheiro ; e destes Nobres apenas finco puderao evitar, fugindo, huma morte cruel. O furor chegou a tal ponto, que nem se quer a tenra criança escapou no ventre de sua mai ; os Sarcedotes forao assassinados nas Igrejas ; e entre as demais crueldades, que estes desamados commetterao, elles cortaroa as maos, pes, e peitos a huma donzella d'esclarecido nascimento. Todos os moveis dos Nobres forao saqueados, destruidos e queimados e o seu gado mort. Esta furiosa gente exerceo particularmente o seu rancor contra todos os livros e papel, tanto impresso, eomo escrito, e ainda mesmo em branco, que lhe cahio nas maos, rasgando-o em migalhas. Assim o Condado de *Zarand*, o de *Hunyad*, e huma parte do d'*Albe*, onde os *Huns*, conduzidos por *Attila*, soltarão antigamente o seu furor, forao ainda huma vez a scena das mais horriveis atrocidades. Desde estes primeiros excessos diariamente vão apparecendo novos bandos, que como cabeças de Hydra *Lerneanna*, substituem huns aos outros, a medida que sao destruidos. Sabbado passado passou por aqui hum Destacamento dos *Hussares Siculos* para reforçar o cordão da milicia fronteira, que marchou contra estes rebellados. *Horia* se trasportou, segundo dizem. para sa partes de *Coleswar* (ou *Clausemburg*). Aquelles, que se tem retirado para as montanhas, fazem a miudo correires para faquer ; e não he ja so contra os Senhores territoriaes, que elles se tornão, por quanto estao tambem descontentes do Governo. O imperador mandou dar huma recompensa de 400 ducados a dos Recebedures das suas Alfandegas, os quaes falvarao os respectivos cofers com oerigo da sua vida.

Annexo ao referido se le o seguinte

Não se trata neste Artigo do Conde de *Salins*, que ao principio se dusse fer chefe dos rebellados, e que depois se representou, como seu motor secreto, de quo *Horia* nao era mais que o instrumento. Hoje se assegura que elle desappareceo a suagente, e que se retorou para os Estado *Ottomanos* com o despojo que pode juntar. Quanto ao nascimento e ao estado deste Conde de Salins, conta-se que elle he d'huma familia de *Lorena* ; que seu pai commandou as Tropas do falecido Imperador con quantu Grao-Duque de *Toscana* ; que sua mai era da antiga familia nobre dos *Andrazzi* de *Hungria* ; que na guerra de 1756 elle servio como Tenento no Regimento d'Infanteria d'*Esterhazy*, e que nesse serviço elle ficou alcijado da mao esquerda ; que ao mesmo tempo da creaçao dos quatro Regimentos de milicia fronteira, ellefoi momeado Capitão em hum destes, particularmente em attençao ao seu merecimento durante a guerra : que sendo adiantado depois an posto de Sergento Mor, a sua vida devassa e as suas libertinagens o induzirao a gastar em seu proprio uso huma somma de 4 milas florins, que recebera aqui na Caixa Militar ; por cujo crime foi expulso do serviço. Dizem que elle tem quasi 62 annos d'idade, e que he baixo a grosso d'estatura, summamente valeroso e resoluto ; mas homem dado a boa vida e dissipador no mais alto grao. Os seus filhos sao Officiaes muito estimados nao Tropas imperiaes.

Segundo supplemento a Gazeta de Lisboa numero V din 5 februarie 1785

6

Carlsburg, Em Transylvania 11 de Dezembro (1784)

A tranquillidade ainda esta longe de se restabelecer nestas partes, e o Edicto de 18 de Novembro, nenhum terror tem causado aos rebellados ; por quanto o numero destes parece ir crescendo cada vez mais ; e elles nao fahitao das planicies, senao para se retirarem a montanhas inaccessiveis. achando nas villas deses arredores refugio, mantimentos, e ate meimo individuo, que seguem o seu partido. Esta terrivel gente nao so maltrata aõs Nobres, que se oppoem as, suas iniquas emprezas, mas ainda aos Militares.

Neste momento coega a nova, que o Major *Stranich*, depois d'haver retrocedido para buscar reforços, atacou os rebellados com vigor, e constrangeo 5 milos destes malignos individuos, a depor as armas, debaixo da condiçao dq que serao comprehendidos no perdão geral. Com todo o numero de 5 milos parece muito exaggerado. Nos arredores de *Thorda* e de *Therezko* permanece ainda hum bando de 9 milos rebellados

Gazeta de Lisboa nr. 6 din 8 februarie 1785

7

Hermanstadt, Em Transylvania, 16 de Dezembro (1784)

A nossa infeliz Provinvia nao cessa de fer o thetro das mais horriveis crucldades, e da desoluçao mais afflictiva. Todo o paiz, que *Horia* (Chefe dos rebellados) corre com milhares dos seus adherentes, tem experimentado successivamente o excesso da sua barbaridade; e feja qual fer a justiça das queixas desta gente, nada pode desculpar os horrores, que ella commette. Agora se assegura que o principal cabeça da sediçao ousou intitular-se Rei da *Dacia*, de cuja Provincia intenta senhorear-se, ou morrer eom as armas na mão; e quasi 30 milos revellados se vão entrincheirando em montanhas inaccessiveis, donde fazem correrias pelos Paizes vizinhos. Os *Valacos* compoem huma Naçao de 600 milos humens, d'ordinario multo ignorantes e ferozes.

Gazeta de Lisboa nr. 6 din 8 februarie 1785

8

Alemanha, Erlang no Circulo de Franconia 1 de Janciro.

Hum dos principaes Cabeças do motim de Transylvania chamado *Salins*, se ausentou, levando comfigo 300 milos florins da caixa, ou arrecadaçao das minas de *Zalashna*, que faqucou, havendo igualmente causado grande perjuizo as d'ouro desse lugar. Os outros dous Chefes dos rebelladossao *Horiah*, *Valaco* tao rico, como astuto, e *Soffrori*, clerigo d'hum caracter sedicioso e turbul nto. Assegura-se que esta concidada gente se senhoreou ja da passagem chamada a *porta de ferro*, por meio da qual ella se pode communicar com a Hungaria; e de outra, que Ihe facilita a correspondencia com a Provincia de *Temeswar*; e que em hum destes encontros cahirao em seu poder 8 peças d'artilheria.

As cartas de *Groswaradin* estao cheias dos horrores commettidos pelos *Valacos*. No 1 de Novembro hum bando destes malvados assassinou 4 officiaes de Justiça, que queriao prender hum dos seus Chefes. A 2 elles tirarao cruelmente a vida a 25 Nobers, como tambem ao Balio *Brad*, o qual havia fugido para a villa de *Krister*. O Pastor desse lugar e sua mulher forao degollados com hum machado. A 3 os inhumanos rebellados incendiarão as casas do Recebedor da Alfandega na villa e *Rabitze*, ae Madama *Bulogh* sei lançada do ultimo andar das suas casas sobre agudos ferros espetados para cima na rua por estes barbaros. Mr. *Balogh*, e hum consideravel numero d'outros Cavalheiros e suas mulheres forao igualmente assassinados. Depois de pegarem fogo as casas de *Geo Kolona*, pregador reformado, os desalmados lançarão dous filhos seus nas chammas. Mr. *Crisgar* foi enforcado, e depois cortado em pedaços; e sua mulher e filhos nao puderao escapar a morte. Ao tempo que estas atrocidades se continuavao, chegou huma Partida do Regmento de *Crossi*, a qual matou a 30 dos rebellados, e faz fugir aõs outros.

Supplemento a Gazeta de Lisboa numero VII din 18 februarie 1785

9

Vienna, 8 de Janeiro (1785)

... Consta pelus ultimas cartas da *Transylvania*, que o Tenente Fed Marechal Conde de *Fabris*, CommandanteGeral das Tropas naquelle Principada, chegou a *Hermanstadt* a 13 de Dezembro. O Conde de *Jankovicz*, c o Maior General Papilla, que se achao encarregados pelo Imperador d'averiguae a causa e as circumstancias da rebellião, chegarao quasi ao mesmo tempo a *Deva*. Os Edicatos publicados pelo Governo, e as exhortaçoes do Clero *Grego* fizerao tornar ao seu dever a huma parte dos *Valacos* rebellados, faceis de se seduzir pela suna ignorancia e estupidez quasi incrivel. Havendo diversos Corpos marchado contra os que nao quizerao submetterse, esta terrivel gente se retirou para as montanhas da *Transylvania*; e para tornar maiores as difficuldades quasi insuperaveis, que havera para a subjugar, *Horiah*, seu Chefe, não so proseguia nas suas atrocda des, mas ate mesmo havia conseguido augmentar as suas forças com novos partidistas. Todoo Condado de *Zaranad* ja não he maios que huma scena continua de devastação e ruina. Tods os Nobres a Magistrados, que ahi residiao, forao assassinados, ou postos na necessidade de oivar c sua vida fugindo.

Supplemento a Gazeta deLisboa numero VII din 18 februarie 1785

10

Vienna, 15 de Janeiro

. . . Segundo as noticias da *Transylvania* publicadas em huma des ultimas Gazetas desta cidade, os *Valacos* rebellados, que se juntarao nos Condados unidos de *Hunyad* e *Zarand*, se tinhão separado por effeito das acertadas providencias militares, que se derão; pelo

feliz successo das exhortaçaes, que os seus Bispos Ihes tem feito; e pelo procedimento do Governo para os affastar das mas ideas, que se Ihes haviao excitado; que elles se tinhao submettido, sem que se usaffe de meios violentos, ou houvesse effusao de sangue; que elles tinhao voltado cada hum a sua respectiva habitaçao, depois d'entregarem as poucas armas que tinhão; que elles se mostravao summamente arrependidos do seu iniquo procedimento; eprocuravao descrubrir, e ate mesmo pr'cder o seu seductor. o infame *Horiah* e seua companheiros, que se ausentarao, e se achavao errantes pelos bosques e montes.

Noticias posteriores nos dao agora fundamento para nos lisongearmos de vers as desordens da *Transylvania* inteiramente apaziguadas e a tranquillidade restabelecida. Hum dos dias passados o Imperador recebeo por hum Proprio a agradavel noticia, que a famoso *Horiah*, Chefe dos rebellados, fora prezo com hum dos seus principaes adherentes pelos *Husares Siculos*. S. M. mandou immediatamente communicar esta noticia a Chancellaria Aulica de *Hungaria*; e esperamos com toda a brevidade saber as particularidades deste desejado successo.

Supplemento a Gazeta de Lisboa numero VIII din 25 februarie 1785

11

Alemanha, Vienna 30 de Janeiro

. . . Quanto a paz, o haver se feito voltar huma parte aos *Croatos* nada prova em seu favor. Esta determinaçaõ he motivada pela necessidade, em que agora se ve o Governo, de conservar hum Corpo de Tropas mais numeroso, do que anteriormente na *Transylvania*, tanto por causa da desconfiança, em que se esta a respeito dos *Ottomanos*, como em razão das desordens e sediçoes, que ainda se receao, sem embargo de tudo se mostrar applacado naquelle desgraçado paiz . . .

Supplemento a Gazeta de Lisboa numero X din 11 martie 1785

Carlsburg, Em Transylvania 8 de Fevereiro (1785)

O 1° deste mez chegou aqui prezo hum terceiro Chefe dos rebellados, chamado *Krischan Gyosg*, com sua mulher e filhos. Este Chefe era o principal emisario de *Horiah*, que Ihe havia feito as mais vantajosas promessas, se sahisse bem dos seus projectos, assegurando-Ihe nesse caso as terras de *Korosch* com o titulo de Principe, etc. Este he hum facto que elle, segundo dizem, depoz an seu primeiro interrogatorio. *Krischan Gyosg* revelando voluntariamente tudo quanto sabe, se distingue dos outrss dous Chefes *Horiah* e *Kloschka*, que continuão a estaprezos com todo o aperto. Quanto aos outros rebellados, que forao ao principio apprehendidosr a Junta da Averiguaçao mandou soltar a 250, sem Ihes impor castigo algum; o que faz pres, umir, que a sua culpa não foi tao grave, como se havia representado. Alguns dos mais delinquentes tem passado pelo ultimo supplicio, ão qual elles se tem submettido com a maior resoluçao; resuoluçao que se attribue em grande parte aõs Discursos dos seus *Popes* ou Clerigos, o quaes não tem cessado de os corroborar nos principios da revolta. Como agora a tranquil lidade se acha inteiramente restablecida nestes paizes, a maior parte dos Nobres e Senhores territoriaes, que desampararao as suas terras e habitaçoes, vai voltando a ellas.

Gazeta de Lisboa nr. 15 din 12 aprilie 1785

13

Carlsburg, Em Transylvania 17 de Fevereiro

O terceiro Chefe dos *Valacos* rebellados, chamado *Krischan Giosg*, ou Jorge Krisan, que foi prezo por hum effeito das acertadas providencias do Conde de *Puckler*, poz elle mesmo termo aos seus dias, enforcando-se hontem ne cadeia por meio d'huma cinta que trazia. O seu cadaver foi esquartejado hoje sobre hum cadafalso, que se formou nesta cidade. Hum dos quartos se pora junto d'huma das nossas portas; e os outros tres feraõ enviados respectivamente a *Deva*, *Hunyad*, e ao lugar do seu nasciamento, para ahi igualmente se exporem ão publico.

Gazeta de Lisboa nr. 16 din 19 aprilie 1785

14

Carlsburg, Em Transylvania 28 de Fevereiro (1785)

Depois de varias semanas, gastas no exame mais rigoroso, os dous Authores e principaes Chefes da rebelliao dos *Valacos*, *Nikola Ursz*, por appellido *Horiah*, e *Ivan Klotschka*, soffrerao hoje, diante das portas desta cidade, a pena devida as suas atrocodades. A Junta Imperial havia precedentamente expedido ordem aõs Juizes, ou Sentssaes de todos os Condados da *Transylvania*, para que de cada hum dos seus respectivos districtos enviassem aqui 6 homens, a fim de presenciarem a execução destes reos. Sete dias antes da epoca aprazada, *Klotschka* adoeceo perigosamente; e havia pouca apparencia de que elle escapasse da molestia, que os dous scelerados forão coduzidos ão supplicio. Este se principiou em *Kotschaka*; e *Horiah* foi

testemunha dos tormentos do seu companheiro que elle mesmo hia logo padecer. *Horiah* mostrou ate aofim a maior resoluçao ou a indifferença mais obstinada. *Klotschka* deo os mais violentos gritos. Elles ambos foraõ rodados vivos e esquartejados; as suas cabeças se enviarão logo ãos lugares da sua respectiva habitaçao para se porem ahi em altos postes, e os quatros dos seus corpos ãos districtos, onde commetterao os seus maiores excessos, para estarem expostos a vista dos seus compatriotas. Foi necessario accelerar a execuçao dos ditos reos por causa da epidemia, que continua a fazer aqui os maiores estragos.

Gazeta de Lisboa, nr. 17 din 26 aprilie 1785

15

Hermanstadt, Em Transylvania 20 de Março

Apenas os tres principaes Chefes da rebelliao dos *Valacos* acabarao a sua vida, dous sobre a roda, e terceiro pelas suas proprias mãos na cadeia, se lançou mao d'hum quarto por appellido Inezar. Alguns Popes ou Curas o haviao denunciado ao Governo. Depois que hum destes foi gratificado com huma cadeia d'ouro, em recompensa sa sua fidelidade, os outros fervorosamente procurão dar mostra do feu zelo.

Gazeta de Lisboa nr. 20 din 17 mai 1785.

ALEXANDRU CANDIANO-POPESCU — MARTOR ȘI CRONICAR AL TIMPULUI SĂU (II)

După ce în numărul trecut am prezentat paginile din capitolul I — *Războiul de independență* — al volumului al III-lea din memoriile lui Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi*, care înfățișau preliminariile războiului și rolul major jucat de șefii liberali în angajarea țării alături de Rusia pentru obținerea neatîrnării, de data aceasta oferim însemnările asupra desfășurării luptelor de la reduta Grivița, din ziua de 30 august 1877.

Cum Candiano, în fruntea renumitului său batalion 2 de vînători, s-a acoperit de glorie în această bătălie, considerăm că nu este lipsit de interes să facem publice și însemnările personale ale „eroului de la Grivița".

Parcurgînd aceste pagini nu se poate să nu fi impresionat de căldura cu care Al. Candiano-Popescu ni-l înfățișează pe adevăratul făuritor al României independente, *soldatul român* care a stîrnit admirația întregii lumi prin eroismul său ieșit din comun. Lui, acestui soldat care a plătit cu sîngele său scuturarea lanțurilor robiei seculare, îi închină Candiano un adevărat imn de slavă „Lauri, onoruri, statui, răsplătiri naționale, nouă, ofițerilor. Soldatul ce murea alături cu mine, suindu-mă la înălțimea inimii sale, nu-l știa nimeni. Murea și tăcea". Murea însă încredințat că nu face altceva decît să-și împlinească datoria față de neam și țară, așa cum o mărturisea : „— D-le maior, eu mor, dar priviți românii cum înaintează spre Grivița. Grivița e lucru mare". Lucru ce-l făcea, pe bună dreptate, pe Candiano să noteze : „Cînd ai fost martor la atîta iubire de țară și de datorie, cum să nu te pironești pe cîmpul de bătae, cum să nu ataci cu aceeași oameni de trei ori la redută? Cum poți să nu izbîndești?"

Impresionantă este și descrierea aducerii steagului turcesc în Capitală, entuziasmul ce cuprinsese întreaga populație : „Unii plîngeau de bucurie, alții rîdeau, dar toți admirau vitejia armatei . . . Bucureștii, călcat de atîtea ori de copitele cailor invaziilor străine, fuse chemat să guste fericirea de a vedea reîntorcîndu-se vechile vremuri strălucite și cu dînsele puterea și fala națională". Ca și multe alte notații de pe cîmpul de luptă sau din „culisele zeilor".

Radu-Dan Vlad

E drept că războiul a fost condus cu noroc și cu iscusință, dar că de urmările lui n-am știut că beneficiem în destul și mai cu seamă chestiunea Basarabiei n-am mînuit-o astfel ca să tragem dintr-însa toate foloasele. E drept, prin urmare, că s-au făcut multe și mari greșeli. Dar cine din noi s-ar fi aflat în fruntea guvernului și ar fi avut să se strecoare sau să înfrunte asemenea evenimente, venite peste noi prin surprindere, și nu ar fi săvîrșit greșeli și mai numeroase și cu mult mai mari? După bătălie mulți viteji se scoală, zice proverbul.

După ce evenimentele s-au desfășurat, după ce chestiunile au fost tratate și deslegate mulți vin de își formulează părerile de critică greșelile, de își arată soluțiile, aceasta spre a dovedi că una este lumea vorbelor și alta lumea faptelor, iar critica este de domeniul vorbelor.

Barbu Catargiu, fala partidului conservator, un luptător aprig în vremea redeșteptării noastre naționale, orator însemnat, președinte al consiliului sub Vodă Cuza, murind, lasă executor testamentar al său pe consulul rusesc, atît nu avea încredere în țara sa, atît vorbele nu-i semănau cu faptele, atît era de înrăurit și de stăpînit de atmosfera regulamentului organic în care trăise.

Ion Brătianu își petrecuse copilăria tot sub regulamentul organic, ce otrăvise viața nenorocitei Valahiei și nenorocitei Moldovei cu ciumata-i duhoare. El luase parte la revoluția de la 1848, înăbușită sub intrigi boierești și zdrobită apoi sub călcîiul moscovit. Rătăcise ca pribeag prin Europa, înfruntînd toate greutățile și luptînd cu credință nestrămutată pentru menținerea patriei. Intrase în țară și urmase fără preget lupta pentru propagarea opiniilor sale, fiind adeseori crîncen prigonit de potrivnicii săi politici. Ajungînd însă președinte de con-

siliu sub principele Carol, războiul veni peste dînsul și în mijlocul acestor mari evenimente el se înalță cît și evenimentele, sprijini cu popularitatea sa tronul domnitorului străin, de curînd înființat și așezat încă pe slabe temelii, conduse țara prin peripeții furtunoase, dete încredere și mijloace oastei române să se arunce în război și să biruiască, îndrumă ani întregi peste cinci milioane de oameni, exercită o dictatură morală fără seamăn în istorie. Prin ce minune săvîrșise acestea? Prin încrederea nemărginită ce aveau în națiunea română și pentru că viața sa fusese călăuzită totdeauna de un mîndru ideal.

Iată cine a fost Barbu Catargiu, iată cine a fost Ion Brătianu. Laudele interesate să piară, maiestatea faptelor să stea în picioare și după fapte judecăm bărbații noștri de stat.

O altă pildă.

C. A. Rosetti se afla în exil. Locuia în Paris unde sta și Gheorghe Costaforu, ce studia dreptul. Rosetti și Costaforu fiind prieteni, se duseră într-un stabiliment să ia băi calde. Aleseră o cameră cu două băi. Băile erau așezate cap la cap. Intrînd fiecare în cîte o baie, începură a vorbi politică, privitoare la țară. Era în anul 1855.

C. A. Rosetti :

— Mult a fost, puțin a rămas. Acum cînd ne desgroapă împăratul Napoleon al III-lea din mormîntul regulamentului organic și cînd România este chemată la o viață nouă prin convenția de la Paris, avem să ne punem pe lucru cu multă bărbăție și stăruință. Trebuie, pe lîngă alte reforme, să punem la regulă pe Poartă și să pregătim Unirea Munteniei și a Moldovei.

Gheorghe Costaforu, nervos din fire, ascultă cu neastîmpăr cuvintele lui Rosetti. Cînd îl auzi însă că vorbește cu atîta siguranță să pună la regulă pe Poartă și să pregătească și Unirea, Costaforu sări din bae, în pielea goală, și ducîndu-se la Rosetti, îi zise :

— Ce, ești nebun, Costache, de vorbești asemenea lucruri peste cîmp, cu o siguranță de o soartă mai bună?

— Intră în bae, ascultă și potoleștete :

Costaforu atunci, băgînd de seamă că a eșit din bae, se întoarce repede și reintră în bae, iar Rosetti urmă :

— Pe Rusia am biruit-o căci convenția din Paris este o biruință, a noastră, a celor de la 1848, în contra împărăției moscovite. După aceasta, noi proscrișii, ne vom întoarce în țară și dacă boierii ne vor face greutăți, îi vom birui și pe dînșii, deoarece avem poporul și dreptul de partea noastră.

Costaforu, cuprins de neastîmpăr, iar sare din bae, iar se duce la Rosetti, despuiat, iar îl face nebun.

Rosetti :

— Bagă de seamă, Iorgule, că ai să răcești. Intră în bae, potolește-te și ascultă, că ce-ți vorbesc sînt lucruri serioase și înțelepte.

Apoi urmă :

— Ca să realizăm Unirea, vom viola chiar convenția de la Paris, vom alege un singur domn român peste amîndouă țările surori și mai tîrziu vom da jos chiar pe acest domn pămîntean spre a-l înlocui cu un principe dintr-o dinastie străină, ca să ne aducem astfel programul național la îndeplinire chiar în contra voinței Europei.

Costaforu, exasperat, din nou sare din bae despuiat, se duce la Rosetti și furios îl apostrofează :

— Dar, Costache, ești nebun de legat cînd susții cu atîta convingere asemenea absurdități.

— Bagă de seamă, Iorgule, să nu răcești. Intră în bae, potolește-te și ascultă, că n-am sfîrșit încă.

Costaforu constatînd că iarăși eșise din bae și că nervii săi nu-i dădeau voe să asculte cu sînge rece spusele lui Rosetti, revenindu-și în sine și văzîndu-se în așa situație caraghioasă, se puse pe rîs cu hohote, declarînd că nu mai face bae, deoarece o astfel de bae în loc să-i întărească sănătatea, îl înebunește. Costaforu se îmbrăcă, Rosetti se îmbrăcă și dînsul și plecară împreună.

Că scena aceasta într-adevăr se petrecuse astfel, ne-o mărturisea Costaforu pe la 1868, în Cameră, la un grup de deputați, printre care mă aflam și eu, fiind față și Rosetti.

Toate spusele lui Rosetti, socotite de Costaforu, cu toată deșteptăciunea sa, ca alucinațiile unui creer dezordonat se însărcinară să se îndeplinească. Și Costaforu era un membru însemnat al partidului conservator, un ministru distins, un orator de frunte, un om de duh, un avocat iscusit. Ce-l făcea, prin urmare, să fie așa de miop și să nu înțeleagă nimic din ceea ce-i spunea fruntașul liberal? Gheorghe Costaforu era un sceptic inteligent, fără adevărat patriotism și fără ideal, de aceea nu înțelegea și nu prevedea nimic. C. A. Rosetti era un mare patriot, cu o înflăcărată credință și avînd un ideal, de aceea ghicea și prevedea viitorul țării sale.

Politica nu se face numai cu inteligență, ci cu inteligență luminată și întărită de credință.

Iată cauza pentru care partidul conservator a fost inferior partidului liberal: conservatorii, cu toată pretenția lor de a fi mai capabili decît liberalii, au purtat în sînul lor o mare infirmitate, lipsa de adevărat patriotism.

Fără patriotism nu este încredere în țară, fără încredere în țară n-ai avînt nici îndrăzneală, fără avînt și îndrăzneală nu săvîrșești fapte mari.

Ca om privat și ca om public nu datorez nimic nici lui Rosetti nici lui Brătianu. Nu m-au ajutat nici să mă ridic politicește, nici să fac stare.

Eram căpitan și luasem o parte serioasă la revoluția de la 11 Februarie, cînd i-am cunoscut. Aș avea dreptul chiar să mă plîng de Brătianu și chiar să-l acuz. Dînsul m-a împins cu precugetare, după 1877, să reintru în armată temîndu-se de caracterul meu independent și de greutățile ce-i le-aș putea ridica în urma succeselor ce dobîndisem în război. Mi-a zdrobit deci cariera politică, cu toate că-l alesesem deputat la Craiova și la Ploiești, înfruntînd cele mai crîncene amenințări din partea conservatorilor. Dînsul a lucrat pe sub mînă, prin Teodor Văcărescu, ca să mă ia domnitorul adjutant, cu scopul de a-mi neutraliza acțiunea politică.

Către apusul puterii sale ministeriale[1], spunîndu-i la palat că Radu Mihai e pișicher, că este o măciucă prin care opoziția va sparge capul și lui Brătianu și partidului liberal, dînsul se sui furios la rege și se plînse că eu sînt primejdiosul și dușmanul palatului, la care acuzare regele mi-a spus că îi răspunsese:

— Să dea Dumnezeu, d-le Brătianu, să am eu un prieten statornic și deștept cum ai d-ta pe Candiano.

Regele mi-a spus aceasta plimbîndu-se în trăsură pe cheiul Dîmboviții, în dreptul institutului Babeș, în ajunul căderii lui Brătianu de la guvern.

M-am plîns lui Brătianu și nu a contestat exactitatea necalificabilei sale urșurinți.

Am pus însă faptul pe socoteala sclerozii ce începuse să-i ruineze și trupul și inteligența și voința. Tot pe seama sclerozii trebuie pusă și fraza de la Senat că „am tolerat asasinatele" etc.

Brătianu m-a băgat în mișcarea de la 8 august 1870 și, cînd n-am izbutit, a lăsat să mă maltrateze „Românul", numindu-mă nebunul de la Ploiești.

Cu toate acestea nu mă plîng împotriva-i și îmi este scumpă memoria lui, pentru că a fost creatorul României de astăzi.

Cît a fost Brătianu de încropit prieten, atît Rosetti fuse sclavul prieteșugului. Împingea slăbiciunea pînă acolo încît un Grigore Eliad, un Corneliu Lapatti îi exploatau nobilele simțiminte. Bun, generos, îndatoritor, afabil, în ziaristică un luptător fără pereche, fără pereche în a organiza opoziția, patriot, adorîndu-și nevasta și copiii, fermecător, era însă exagerat și înclina spre demagogie, cu toate că foarte bine crescut. Avea politețea buzelor și politețea inimii.

Rosetti a fost contra adiutanției mele și contra reintrării mele în oaste.

Întorcîndu-se din străinătate, unde lipsise fiind bolnav, și văzîndu-mă îmbrăcat în uniformă de adiutant, se mîhni:

— Cine și-a bătut joc de tine astfel?

— D-l Brătianu, îi răspunsei.

— Îi seamănă, îmi replică dînsul. Eu totdeauna am împărtășit părerea să eși din oaste, ca în 1867, cînd ți-ai dat demisia, pentru că ai calități de om politic, dar Brătianu era de părere să fii ostaș. Nu știu cine din doi ți-a dovedit adevărat prieteșug.

Rosetti a fost un om politic rar, și piedestalul pe care i l-au ridicat meritele sale va fi trainic, că servicii nepieritoare adus-a țării. El a creat burghezia noastră și „Românul" fuse la început educatorul politic al națiunii. Înțeleg ca Rosetti și Brătianu uniți au schimbat fața și fondul lucrurilor în România. Brătianu a însemnat mai mult decît Rosetti în guvern. Rosetti a însemnat mai mult decît Brătianu în opoziție.

De la 11 Februarie am început să mă leg cu Rosetti și cu Ion Brătianu. În toate serile mă duceam la Rosetti, care avea casă deschisă. Prînzeam des la dînsul, precum și la Brătianu. D-na Rosetti îmi arăta multă simpatie. Era o femee superioară, cu toate că fără ordine în menaj.

Îndată ce mi-am dat demisia din armată (1867), fundai ziarul „Perseverența". Rosetti mă rugă să intru la „Românul" ca să lucrez împreună cu dînsul și sub direcția lui. Eu, prezumțios, nu am vroit să-l ascult. Îmi ziceam: Cum, eu care am fost căpitan de artilerie și am luat parte la răsturnarea Domnului Cuza să mă pun acum sub ordinele altuia?

Greșită socoteală. Dacă ascultam pe Rosetti, pe care îl răni cu refuzul meu, astăzi aș fi fost de sigur șeful partidului liberal. Fondînd „Perseverența", deși mă prenumăram în partidul

liberal, mă impusei prin gazetă din cînd în cînd cu „Românul". Sămînța unei oarecare desbidere se împlîntă în inima lui Rosetti și a lui Brătianu față de mine. Mă bănuiau că țin mai mult la Ion Ghica decît la dînșii. Lingușitorii care îi înconjurau făcură din țînțar armăsar.

Îmi era drag Ion Ghica ca om, căci era foarte plăcut, nu aprobam însă sistemul său prin care vroia să împace și varza și capra și lupul.

Am avut totdeauna un defect: m-am bizuit prea mult pe mine însumi. Nu mi-am format alianțe sau, mai exact vorbind, legături cu oamenii spre a merge ajutat și de alții. Avînd adînc săpat în suflet simțămîntul patriotismului, fiind dezinteresat și lipsit de o meschină ambiție nu am căutat să alcătuiesc o societate de sprijin reciproc, politicește vorbind. Mi se părea că aș fi constituit o gașcă și am avut groază și scîrbă de gașcă și de intrigi. Am avut totdeauna aparența unui om practic și, în realitate, am fost omul cel mai nepractic și cel mai visător din România.

Cînd scriam în „Perseverența" și în „Democrația" eram așa de convins și de mișcat încît adeseori scăldam în lacrimi foaia de hîrtie pe care scriam articolele ce trebuie să le public a doua zi.

Chiar cînd eram adiutant al regelui mulți mă taxau un neîntrecut șiret ambițios. De rege nu m-a apropiat decît tactul meu din parlament și purtarea mea în război. Nu m-a menținut pe lîngă dînsul atîta timp decît lealitatea cu care l-am slujit și puținul preț ce am pus totdeauna pe favoarea de a fi adiutant.

Am făcut un sacrificiu de a intra la palat și cei doisprezece ani, cît am stat acolo, i-am presărat tot cu sacrificii.

A avea în mînă libertatea, mijlocul de a face în chip cinstit avere, a avea o situație strălucită și un viitor și mai strălucit, și a le schimba toate acestea pe situația neînsemnată de adiutant și a vegeta într-o asemenea situație zecimi (sic!) de ani, dezbrăcat de orice acțiune, dacă o asemenea combinație se chiamă ambiție și șiretlic, mă proclam cel dintîi șiret și cel dintîi ambițios din lume.

Am o singură mîngîiere: această falsă poziție nu mi-am făcut-o, singur, ci mi-a fost creată de Ion Brătianu în unire cu regele. Eu n-am avut decît slăbiciunea că, prins într-o asemenea pînză de păianjen, să nu o rup ca să ies dintr-însa cu orice preț. Cîte odată a fi slab și delicat este mai a te sinucide.

Las amintirile mele privitoare la Rosetti și Brătianu și trec iarăși la armată. La Calișovăț divizia 4-a stătu puțin. Am plecat spre Breslenița și apoi la Verbița. De la Verbița, ca să ne punem în fața redutei de la Grivița, am făcut un marș de flanc noaptea, în condiții foarte rele. Dacă ne-ar fi atacat zece bașibuzuci în acea noapte, întreaga divizie ar fi desființat-o.

Țăranul român este bun de multe. Este deștept și milos. Dar mai bun decît orice, este soldat. Este vesel și brav. N-are trebuință să-l ducă ofițerul la foc, căci merge alături cu ofițerul și adese ori înaintea lui, nu ca să-i dea curaj, ci ca să-i facă pavăză din pieptul lui. Este cel mai generos soldat din lume. Apoi este și ostaș-cetățean. De cîte ori n-am auzit pe dorobanți, cînd împresurau Plevna:

— Domnule, ce ne pierdem vremea pe aici degeaba, că ne mor copiii de foame acasă. Să dăm piept cu vrășmașul mai iute. Cine o fi să moară, să moară, cine o fi să scape, să scape, ca să mergem acasă mai timpuriu. Într-altfel mi se prăpădește porumbul pe cîmp și n'avem ce mînca de iarnă.

Nu pentru un blid de linte ca Esau, ci pentru un știuleț de porumb românul își jertfește viața bucuros. Cînd vine la corp, are pe jumătate educația militară formată. Este disciplinat și puțin pretențios. Se mulțumește cu ce-i dai.

Cîți dorobanți răniți grav căutau pe caporal pe cîmpul de bătae să-i dea pușca în primire să nu intre în belea cu stăpînirea. Într-un cîmp acoperit cu răniți, muscali și români, pe român nu știai că este acolo, decît cînd dădeai peste el, că nu se văita. E un filosof stoic.

Ștefan Bleău, un negustor mic din Tîrgoviște, mă întovărășă adesea la vînătoarea cu copoii. Avea o energie de speriat și un glas asemenea. Îmi făceam socoteală în gîndul meu că din asemenea aluat trebuie să fi fost plămădiți ofițerii lui Napoleon I. Șezînd cu dînsul de vorbă în pădure, pe cînd goneau copoii, și întrebîndu-l cu ce s-a mai îndeletnicit, afară de negustorie, îmi răspunse:

— Am fost, d-le, și sergent în garda națională. Dar am făcut o slujbă de s-a dus pomina, căci totdeauna mi-a plăcut miliția. Cînd era cîte unul al dracului de nu venea la gardă, pe mine mă trimitea căpitanul să-l aduc. Plecam însă cu un gardist și îmi luam și o bucățică de sfoară în buzunar. Îmi era mult pînă dam mîna cu el. Apucîndu-l de mînă, îi trînteam piedica și-i aruncam sfoara de gît ca să-l mai moi. Apoi mi-l legam fedeleș, îl puneam legat pe un par, îl luam la spinare eu și cu tovarășul meu, și-l duceam plocon domnului căpitan care îmi mulțumea, zicîndu-mi: bravo, Ștefane. Maică-maică. Duminica viitoare, cînd suna

trîmbiţa, cine venea cel dintîi la slujbă, tocmai de la marginea orașului? Negustorul cel pe care îl adusesem în par.

Colonelul Lăzărescu, comandant de brigadă, căpitanul Negoescu și Georgescu, cu care mă aflam la vînătoare, au auzit povestea.

Îmi pare rău că n-a auzit-o și Rosetti, înfocat partizan al gărzii naţionale. Păcat că a murit Rosetti și nu a văzut cum se aplica această liberală și democratică instituţie sub domnia constituţională a domnitorului Carol I, în orașul Tîrgoviște, pe timpul guvernului liberal, fără ca nimeni să se revolte.

Într'atît nu numai milităria, ci chiar abuzul milităriei este încarnat în poporul nostru. Cine ca gardist naţional face asemenea acte de autoritate, ca sergent de linie, face minuni.

La august, în 30, anul 1877, s-a luat Griviţa. Solicitasem onoarea de a comanda batalionul al 2-lea de vînători de asalt. Colonelul Alexandru Anghelescu, comandantul diviziei a 4-a, mi-o încredinţase.

La cartierul general de la Poradim, Văcărescu, Bărcănescu, Blaremberg n-au știut, căci ar fi lucrat de sigur pe lîngă Domn și mi s-ar fi retras comanda.

Bine au calculat, dar cînd am plecat de la Poiana, mi-au pierdut urma. Pîndind prilejul ca să pun mîna pe un batalion, cînd prilejul mi s-a ivit, m'am aruncat pe el și nu l'am scăpat.

La unii toate le vin chilipir: avere, favoruri, glorie. Alţii chiar pentru a merge la moarte trebuie să întrebuinţeze discreţie, stăruinţă, prevedere.

În multe am isbutit, dar toate le-am dobîndit cu multă greutate. O ghicitoare ţigancă, uitîndu-se la trăsăturile palmei mele, mi-a prezis astă soartă, fiind copil.

. . . .

30 august 1877 (ziua luării Griviţei):

Încă de la ceasul 5 de dimineaţă, trupele diviziei a 4-a se adunaseră într-o vale, aflate pe dreapta redutei Griviţa. Se așezaseră acolo spre a nu deștepta pe vrășmaș asupra mișcărilor noastre și pentru ca soldaţii să nu fie atinși de foc pînă la începerea luptei.

La orele 12, colonelul Grigore Borănescu mă prezintă batalionului 2 de vînători [2]. Batalionul neavînd șef, solicitasem încă din ajuni favoarea de a comanda această trupă (cu toate că eram ofiţer de cavalerie), favoare ce mi se aprobase în ziua asaltului, la ora 8 dimineaţa.

Îndată după prezentare, ţinui soldaţilor cuvîntarea ce urmează [3], trecută în istoricul batalionului 2 de vînătoari.

„Ofiţeri, subofiţeri, caporali și soldaţi.

Într-o zi mare, dar zi de primejdie, am fost numit comandantul vostru. Sînt mîndru de această încredere a șefilor mei, încrederea lor însă în mine este întemeiată pe încrederea mea în voi.

Sînt veacuri de cînd românii n'au văzut o zi mai frumoasă decît cea de astăzi. În faţa noastră e dușmanul păgîn, alături de noi avem aliaţi ce cred în cruce ca și noi, avem pe ruși.

Să ne batem vitejește pentru ca lumea să vadă că sîntem vrednici de strămoșii noștri, sîntem adevăraţi oșteni a unei ţări ce luptă pentru apărarea căminelor patriei și neatîrnarea sa.

De moarte să nu vă sfiiţi, soldaţi. Pentru mine e o fericire de a muri astăzi, căci mă bat pentru ţară, pentru lege și pentru iubitul nostru Domnitor, ce este înalta și eroica noastră căpetenie. Să nu vă sfiiţi de moarte, soldaţi, căci ursita a scris pe fiecare glonţ un nume. Oriunde te vei ascunde, dacă îţi este hotărît să mori de glonţ, el te găsește, și te poţi plimba printre o ploaie de gloanţe, niciunul nu te va atinge, dacă nu-ţi va fi scris să mori de glonţ.

Voi, soldaţi ai batalionului 2 de vînători, aţi fost cei dintîi în timp de pace. Să fiţi cei dintîi în timp de război.

Nu uitaţi că mulţi din voi, pe lîngă aceea că sunt români, sunt și ploieșteni. Atîrnă dar de voi a da încă un titlu de mîndrie acestui mîndu oraș.

Cu încredere în Dumnezeu și în soarta noastră, cu voinţă de fier și cu inima bărbătească să ne facem datoria pe acest vitejesc cîmp de luptă.

Murind, vom trăi în aducerea aminte a neamului nostru, căruia îi vom asigura viaţa prin sîngele ce vom vărsa. Trăind vom fi răsplătiţi și cinstiţi de ţară".

Dîndu-se semnalul atacului, căpitanul Grozea, de la statul major al diviziei a IV-a active, avea însărcinarea să arate drumul, pe care urmează să meargă trupele din această divizie, pînă ce vor ieși deasupra dealului de unde se și vedea reduta.

Eu eram călare. Ajunși aci, Groza îmi zise:

— Iată reduta. Pe dînsa și cu Dumnezeu în ajutor.

Ne aflam la o mie de metri departe de Griviţa. Vreme rea, posomorîtă, picura de ploaie. Pămîntul aluneca sub picioarele noastre.

Pornisem spre redută cu pas bărbătesc. Urcam la deal, fiind cu totul descoperiţi. Mersul era greu și din cauza tărîmului și din pricina focului, revărsat asupra-ne, în faţa din redută iar în coaste dintr-o baterie turcească așezată pe șosea. Ordin primisem ca nici un soldat din batalion să nu descarce o pușcă, pînă ce nu vom ajunge la șanţul întăririi, unde trebuia să începem focul. Ordinul s-a împlinit întocmai.

La cîțiva pași departe de redută, stegarul batalionului, sergentul Șavopol, acum maior în regimentul Vlașca, căzu, rănit grav. Locotenentul Filip Georgescu se repezi îndată și îi luă steagul.

Ciudată învîrtire și schimbare a lucrurilor omenești ! Dacă acest viteaz ofițer, acum căpitan în retragere, n-ar fi avut prevederea și avîntul să ia steagul, cum turcii respingîndu-ne, ne-au urmărit mai multe sute de metri, desigur că ar fi găsit steagul vînătorilor și atunci, la apusul acestei sîngeroase zile, în loc să ne mîndrim noi că am cucerit un steag de la dușman, dușmanul s-ar fi mîndrit cu un trofeu românesc.

Ajunsesem în sfîrșit pe marginea șanțului redutei, dar moartea secerase o însemnată parte din batalion. Șanțul era înțesat de turci care trăgeau fără ostenire. Hafuz-bei, comandantul Griviței, sta în picioare pe parapet, încurajînd pe ai săi.

Ne aflam față în față și ne amenințam unul pe altul. Cum a scăpat și dînsul și eu de moarte nu pricep.

Turcii apărau întărirea cu o îndrăzneală și îndărătnicie nemaipomenită.

Cu toate că Grivița fusese bombardată de artileria noastră necontenit în timp de trei zile, apropiindu-ne de dînsa constatarăm că nici nu era pișcată de ghiulele. Ea sta impunătoare și trufașă, aruncînd ca un vulcan foc din pîntecele ei, ceea ce aprindea și mai mult energia aprigilor săi apărători.

Credință și vitejie erau în turci, credință și vitejie erau în români.

Dar turcul era adăpostit de întăriri de pămînt, pe cînd românul avea drept scut pieptul său.

Vînătorii înaintară cu o disciplină și cu un dispreț de moarte neîntrecute, dar pînă să sosească la șanțurile redutei, rîndurile lor se răriră mult, astfel că, deși atacul se făcuse cu hotărîre, totuși dușmanul ne respinse.

Cea mai mare parte în trupele noastre se retrăseseră către stînga, unde se afla o movilă, adăpost firesc și prețios, ce ne ferea de împușcăturile vrăjmașului.

Numai atunci știurăm că se află în apropierea redutei o asemenea movilă.

Mult sînge s-ar fi scutit, dacă am fi fost încunoștințați de așa ceva înainte de a da asaltul.

Trupele au mers la atac descoperite, iată un adevăr ce nimeni nu-l poate tăgădui.

Mare a fost avîntul și îndrăsneala cu care batalionul de vînătoare porni la acest asalt.

Locotenentul Filip Georgescu, pe linia tiraliorilor, un chipeș ofițer, ce îndemna cu glas bărbătesc compania sa, îmi va rămîne totdeauna în amintire, ca modelul ofițerului viteaz, nu numai pentru sine, dar și pentru cei care îl priveau.

Voi ați murit, locotenent Niculescu și sublocotenent Mihăescu, voi, neaoși moștenitori ai eroismului străbun, îndeplinindu-vă cu osîrdie datoria.

Nu te voi uita nici pe tine, căpitan Cocoș, nici pe tine căpitan Maican, vrednici căpitani, prin semeața pildă ce ați dat-o soldaților voștri, fiind răniți în învălmășeala luptei.

Dar sublocotenentul Albu, ce copil și ce viteaz ! Venise la războį după băncile școalii militare ca elev, venise la moarte ca la petrecere. Avea 17 ani !

Văzîndu-l mai înainte de a începe bătălia, voios și voinic, rîzînd de primejdie, părea că aveam înaintea mea îngerul biruinții.

Dar un fior rece îmi străpunse inima, uitîndu-mă la acest tînăr.

— Păcat de dînsul, dacă va muri, îmi ziceam în mine.

Și deodată desmeticindu-mă, îmi schimbai cugetul :

— Mare zi este cea de astăzi. După două veacuri românul și turcul se întîlnesc iarăși pe cîmpul de luptă, cu sabia în mînă. Turcul a fost. Grivița va fi sfîrșitul stăpînirii sale. Românul va fi. Grivița are să fie pragul viitorului său.

Un epizod :

Mergeam la întîiul atac. Mă găseam pe linia tiraliorilor. Zării un soldat care se retrăgea. Alergai la dînsul. N-avea arma. Unde ți-e pușca? Unde mergi?

— Nu mi-e frică, d-le maior, îmi zise soldatul liniștit, dar sunt rănit, de aceea am rămas înapoi.

— Nu-i adevărat, îi răspunsei cu asprime.

— Nu mă crezi? Privește...

Cînd își desfăcu tunica, îi era coșul pieptului sburat de o spărtură de obuz. Măruntaiele se băteau în el. Cum mergea acest om? Cum avea atîta liniște? Cum nu murise încă? Numai voința mai trăia într'însul.

Desigur că aceasta era un vlăstar al filosofiei stoice, transplantat de pe marginele Tibrului pe marginile Dunării.

Mare poate fi puterea intrigii. Mai mare însă este puterea omului cu inima încălzită de nobilele simțăminte.

Multe pierderi pricinuise batalionului de vînători bateria turcească așezată pe șosea. Am văzut o ghiulea luînd în coastă un pluton întreg și douăzeci de oameni — poate — într-o clipă dobiriți la pămînt ca spicele tăiate de o coasă.

Pe cînd războiul ne bătea cu biciul primejdiei, Dumnezeu ne trimese sublima mîngîiere şi netărmurita putere de suflet: un soldat mergînd la asalt, a fost rănit tot de o spărtură de obuz, alături de mine. Maţele îi atîrnau afară, dar dînsul nebăgînd în seamă moartea, strîngîndu-şi maţele în mînă cum ai strînge o basma, arătîndu-mi Griviţa, îmi zise:

— D-le maior, eu mor, dar priviţi românii cum înaintează spre Griviţa. Griviţa e lucrul mare.

Cînd ai fost martor la atîta iubire de ţară şi de datorie, cum să nu te pironeşti pe cîmpul de bătae, cum să nu ataci cu aceeaşi oameni de trei ori reduta? Cum poţi să nu isbîndeşti?

Acest erou a mai făcut cîţiva paşi şi a murit. Cine era omul acesta? Din ce sat era? Cum îl chema? N-am putut să aflu. În groaznicul vîrtej ce ne ducea spre redută cine băga în seamă un mort într'atîţia morţi, un viteaz într'atîţia viteji?

Lauri, onoruri, statui, răsplătiri naţionale, nouă, ofiţerilor. Soldatul ce murea alături cu mine, suindu-mă la înălţimea inimii sale, nu-l ştia nimeni. Murea şi tăcea.

Întîiul atac al coloanei de asalt, deşi respins, sufletul oştenilor tot din oţel rămăsese. După un ceas de aşteptare, neprimind nici un ordin, adunarăm din nou trupele şi ne pregătirăm pentru al doilea asalt.

Una din companiile batalionului al 2-lea de vînători, însărcinată a duce gabioanele, nu avusese pierderi mari. Ordonai acestei companii să lase gabioanele, o formai pentru atac, grupînd împrejuru-i sfărîmăturile batalionului, cum şi alte sfărîmături de trupe din restul coloanei de asalt a diviziei a IV-a, şi la ceasurile 4,30 ne aruncarăm din nou asupra redutei.

Puterile turcilor sporiseră. Cei din Griviţa Nr. 2 au alergat în ajutorul celor din Griviţa Nr. 1, astfel că nu ne-am putut apropia, de rîndul acesta, decît pînă la 100 de metri de redută şi am fost respinşi spre movilă cu pierderi însemnate.

De la movilă, românii schimbară necontenit pînă seara focuri cu vrăşmaşul.

Către cesul 6, viteazul nostru domnitor a inspectat cîmpul de bătae, îmbărbătînd pe luptători cu cuvinte înflăcărate. Şeful de stat major al diviziei a IV-a, locotenent colonelul Serghie Voinescu îi raportă despre mersul nenorocit al luptei. Noi însă, încrezători în steaua neamului nostru, n-am vroit să părăsim cîmpul de luptă, nădăjduind în sprijinul neprevăzutului şi ştiind că în bătălii, cel cu stăruinţă îndărătnică izbuteşte adesea. Pe cînd trupele se retrăgeau către movilă, eu mă aşezai pe un bolovan de piatră, descoperit chiar în faţa Griviţii. Pe de o parte speram, pe de alta mă încinsese durerea şi descurajarea. Cîte idei negre nu-mi sunau prin creerii mei.

După sute de ani ne ridicasem contra turcilor, ca să zdrobim lanţurile umilinţii şi eram biruiţi: Turcii biruitori vor trece Dunărea şi sărmana ţară va fi pradă jafurilor şi cruzimilor lor. Ce va fi de cei ce au împins oastea în război? Vor fi copleşiţi de blestemele celor ce aveau copii morţi şi răniţi în Bulgaria şi li se va arunca piatra de toţi acei care osîndesc fără milă de cei care n'au isbutit.

M-aş fi împuşcat chiar pe piatra pe care am stat două ceasuri, dacă n-aş fi scăpat din mînă revolverul în luptă, fiind atins de un glonţ, chiar la încheietura mînei drepte.

Pe cînd frămîntat şi umilit de aceste gînduri, doriam moartea ca o mîntuire, deodată mă trezii şi speranţa renăscu în inima mea: două companii de ruşi, avînd în frunte pe colonelul Schlitter, cavaler al ordinului Sf. Gheorghe, se îndreptau către movila unde se aflau adăpostite trupele române. Pe cînd ruşii se apropiau de movilă, eu părăsii piatra pe care stam şi pornii spre dînşii. Apropiindu-mă, zisei colonelului rus, în franţuzeşte, care îmi răspunse tot în franţuzeşte:

— Colonele, sunt comandantul trupei româneşti.

— Sunt colonelul Schlitter, comandantul regimentului Arhanghel Gorod. Ţineam cu camarazii mei un mic sfat de război.

— Fiindcă e vorba de sfat de război, îi răspunsei, acela nu-l poţi ţine decît cu mine. Şi părerea mea este că niciodată n-a fost prilejul mai nemerit pentru atacul redutei ca cel de faţă.

— Tot aşa gîndesc şi eu, îmi replică colonelul.

— Să atacăm dar cît mai degrabă.

Şi îndată noi, ofiţerii români, ne zvîrlirăm în mijlocul soldaţilor noştri, strigînd:

— Înainte copii! Dumnezeul creştinilor e mai puternic decît Dumnezeul păgînului. Rîd muscalii de noi şi ne iau reduta din mînă. Nu vă lăsaţi, copii.

Vînătorii, dorobanţii, soldaţii din regimentul al V-lea de linie, pătrunşi de cuvintele şefilor, se amestecau cu puţinii soldaţi ruşi şi formează din nou uu zid de piepturi oţelite. Cu o îndîrjire ce nu se poate descrie, ne repezim către groaznica redută, care mai mult decît totdeauna varsă foc împotrivă-ne.

Distanţa dintre movilă şi redută fiind mult mai scurtă decît cea de o mie de metri ce o străbătusem descoperiţi, la întîiul atac, avîntul nostru nu a putut fi împiedicat, oricît de crîncenă a fost îndărătnicia vrăşmaşului.

Morţii şi răniţii au presărat cîmpia de la movilă pînă la redută.

Cînd, în strigătele înflăcărate de ura pornirăm la al treilea asalt, un ofiţer rus era lîngă mine. L-am înhăţat de braţ, zicîndu-i în franţuzeşte:

— Să mergem la asalt braț la braț, ca aliați ce suntem.
Azvirlindu-ne în șanț, am dat cartea mea de vizită acestui ofițer, adăugîndu-i ;
— Fiindcă nu știți, domnule, cu cine ai fost la asalt, iată cartea mea de vizită.
Și ne despărțirăm.
Deși coborîsem în șanț, nu puteam să mă urc pe parapet, fiind de felul meu cam greoi. Atunci un soldat de vînătoare înfipse baioneta în redută, pusei un picior pe pușca sa, iar un alt vînător mă ajută să mă ridic și îmi făcu vînt pe parapet.
În momentul acela s-a suit pe parapet și colonelul Schlitter, comandantul regimentului Arhanghel Gorod.
Schlitter strigă în rusește ;
— Să trăiască țarul !
Eu strigai în românește :
— Să trăiască România, să trăiască domnitorul Carol !
Ne-am îmbrățișat.
Pe cînd eram îmbrățișați, un glonț trecu prin creierii lui Schlitter. Cînd ne despărțirăm, căzu mort alături de mine. Nici nu-mi puteam închipui că Schlitter murise pe cînd ne îmbrățișam.
Soarta dete voie acestui erou, ca și generalului Desaix la Marengo, să zărească biruința, nu-i îngădui însă să se bucure de ea.
Maiorul rus Quidka, încălecînd în redută pe un tun, fuse greu rănit, tocmai în minutul cînd mă poftea să încalec și eu pe alt tun.
Colonelul Schlitter era al treilea comandant pe care regimentul Arhanghel Gorod îl pierdea la Grivița, atacată încă în două rînduri de armatele țarului în zilele de 8/20 și de 18/30 iulie.
Oastea româno-rusă pătrunzînd în redută, Grigore Ion, soldat din batalionul 2 de vînători, ajutat de sergentul Stan Gheorghe și de caporalul Nica Vasile, smulse un steag de la vrăjmaș.
Grigore Ion avu pălăria străpunsă de trei gloanțe și chiar pomponul pălăriei rupt de un glonț.
Trupele năvălitoare urmăriră pe turci afară de redută și numai focul înfricoșat ce ei asvîrleau asupra noastră din Grivița Nr. 2 și din celelalte întăriri, precum și întunericul nopții ce sosise, fură piedicile ce ne-au oprit de a mai înainta, silindu-ne a ne retrage în Grivița Nr. 1, peste care puseserăm stăpînire.
Moralul nostru fusese mai puternic decît moralul lor și moralul este regele bătăliilor.
Pentru ce nu s-a isbutit atacul Rahovei și nici atacul Griviței Nr. 2 de la 6 septembrie și 6 octombrie ? Și acolo au fost români și acolo au fost morți și răniți și acolo a fost bravură.
Dar a lipsit ceva. A lipsit credința în isbîndă. A lipsit dorința de a birui.
Cu această întărire, pe care soldații lui Osman pașa o apăraseră cu atîta înverșunare, ei pierdură cinci tunuri, dintre care trei au fost împărțite românilor și două rușilor, ținîndu-se socoteală de numărul trupelor noastre și de jertfele cele mari făcute de noi în ziua de 30 august.
Din unul din aceste trei tunuri s-a făurit coroana de oțel a regelui.
Pierderile suferite de amîndouă diviziile românești, în această zi, se urcă la 1333 morți și 1176 răniți. Morții au fost mai numeroși decît rănitii, ceea ce dovedește înverșunarea luptei.
Printre morți erau :
Căpitani Bușilă și Romano, locotenentul Mihăescu, sublocotenenții Hristodorescu, Botescu, Niculescu.
Printre răniți :
Căpitanii Maican, Cocoș, Popovici, Costin, Samurcaș, Codrescu, Dimitrescu, locotenenții Pastia, Mateescu, Georgescu Filip, sublocotenenții Nenițescu, Macarescu, Dimitriu, Marcu, Aurelian, Handoca, Mănescu, Georgescu, Ionescu, Fotache, Dimitrie Constantin, Bălteanu, elevul Albu.
Batalionul al 2-lea de vînători a avut 112 morți și 118 răniți dintr-un număr de 500 oameni. Doi ofițeri morți, 3 răniți, 2 contuzionați din 9 aflați în luptă.
Eu fusei atins de un glonț și avui cizma tăiată de o spărtură de obuz. Numai căpitanul Gussi și sublocotenentul Iordan Constantinescu au scăpat teferi.
Această întărire, cuib de vitejie a închinătorilor coranului, cu adevărat a fost scăldată în sîngele creștinilor.
Îndată ce puserăm stăpînire pe redută, cercarăm să facem puțină ordine în confuzia legitimă ce domnea în batalioanele decimate de atîtea pierderi și căutarăm să organizăm apărarea Griviții contra vreunui atac probabil din partea turcilor. Ne gîndeam la înfruntarea unei noi primejdii, iar nu să ne așezăm cu veselie la banchetul învingătorilor. Grijă, iar nu bucurie fierbea în sufletele noastre. Grivița nu începuse să fie pentru noi o sărbătoare, ci loc de primejdie era.

În umbra acestei fioroase nopți, afundați în sînul acelei negre întărituri de pămînt, părea că ne aflăm duși pe o altă lume. Toți însă luaserăm hotărîrea să apărăm reduta pînă la cea din urmă ipicătură de sînge.

Pentru acest scop vestirăm îndată pe colonelul A. Anghelescu, comandantul diviziei a 4-a active, că întărirea fiind căzută, să trimeată, fără întîrziere, puteri proaspete ca să înlocuiască pe cele care luptaseră în ziua de 30 August. D-sa dete ordin ca regimentul 13 dorobanți, un batalion din al 14-lea de dorobanți și al 7-lea de liniei să intre în redută și să ne schimbe.

Noile trupe sosind pe la ceasurile 11 noaptea, cele vechi se retrăseseră în cea mai desăvrșită tăcere, pentru a nu deștepta băgarea de seamă a turcilor.

Dispozițiile, luate cu grabă de comandantul diviziei a 4-a, fură nemerite. În zorii zilei de 31 August, turcii încercară să reia reduta. Atacul lor, deși, furios, n-a isbutit.

Luarea Griviții. Episod.

Trupele române atacase reduta Grivița de mai multe ori. Viteazul batalion al 2-lea de vînători era decimat. Către seară sosește și un batalion din regimentul Arhanghel Gorod din armata rusă.

Maiorul Candiano-Popescu luă brațul unui căpitan rus și repezindu-se departe înaintea trupelor, ce în mare majoritate erau române, mergînd la atac, zise ofițerului:

Pentrucă suntem aliați, să mergem la asalt braț sub braț și coastă lîngă coastă.

Iar coborîndu-se în șanțul redutei, sub ploaia infernală de fier și de foc, se întoarse către ofițerul străin și, punînd mîna în buzunar, scoase o carte de vizită pe care o dete căpitanului rus, zicîndu-i:

— Căpitane, pentru că nu știi cui ai dat brațul în această ocazie și fiindcă este probabil că am să mor aci, permite-mi să-ți dau cartea mea de vizită.

Căpitanul surprins de locul și de ocazia în care se aducea acest tribut etichetii, luă cartea de vizită și o băgă, cu o mișcare nervoasă, în buzunar.

După luarea redutei, acest ofițer, ce din întîmplare era adiutantul generalului Krudner, comandantul corpului al V-lea, din care făcea parte și batalionul rus ce participase la asalt, sbură la generalul său spre a-i da fericita nuvelă. Generalul Krudner pornește imediat pe acest adiutant la marele duce Nicolae spre a-i anunța luarea Griviții. Marele duce sta la Bogot, la 8 chilometri, cel puțin, departe de generalul Krudner.

Prezentîndu-se înaintea fratelui țarului, căpitanul rus, după ce îi mărturisi despre vitejia cu care se purtase armata română în această zi, îi adăugă că el însuși a fost în capul coloanei de asalt la braț cu un maior român, care coborîndu-se în șanțul redutei i-a dat cartea sa de vizită. Marele duce făcînd un semn de îndoință, replică, zîmbind cu familiaritate:

— După cu se vede, căpitane, vînătorii și biruitorii sunt mai totdeauna lăudăroși.

— Cer iertare Alteței Voastre Imperiale, dar îi afirm încă odată că faptul s-a petrecut astfel, răspunse căpitanul.

— Atunci aș fi curios să văd și eu acea carte de vizită ca să știu și eu numele acelui om care ți-a dat-o, zise fratele împăratului rușilor.

— Iat-o Monsignore, răspunse căpitanul, prezentîndu-i cu mare respect cartea de vizită.

Marele duce luă cartea, o citi și zîmbind zise, cu o asprime glumeață, ofițerului:

— Dar pe această carte scrie: Alexandre Candiano Popesco docteur en droit. Prezenta carte trebuie să fie, căpitane, a vre unui domn, ce ai cunoscut prin Paris sau pe aiurea. Trebuie să fie vre un profesor sau vre un avocat domnul acesta, dar nu poate fi maiorul, cu care te lauzi că ai fost braț sub braț la asaltue Griviții.

Căpitanul palid și zăpăcit murmură:

— Aceasta pentru mine este o mistificare, Monsignore. Cu toate acestea cutez a afirma înaintea Alteței Voastre Imperiale că prezenta carte îmi a fost dată în șanțul redutei de către maiorul român.

Colonelul Gaillard, așa mi s-a afirmat, ce era de față la această scenă, văzînd falsa și compromițătoarea situațiune a sărmanului, își permise să zică marelui duce Nicolae:

— Monsignore, dacă ați binevoi să ordonați a veni generalul Zefcari, ce este atașat pe lîngă Alteța Voastră Imperială. Poate că dînsul ar fi în stare să dea oarecare explicațiuni asupra acestei cărți de vizită.

— Să vie generalul Zefcari, ordonă comandantul trupelor din Bulgaria.

Generalul Zefcari venind îndată, marele duce îi arată cartea și îi zise:

— Cunoști acest nume, generale?

— Da, Monsignore, răspunse generalul. Acesta e un deputat român, un avocat. E doctor în drept și actualmente e maior.

— Generale, ciudată țară e a D-voastră, în care ministrul de război este un civil* și doctorii in drept iau redute, replică Alteța Sa Imperială. Acest doctor în drept merită crucea lui Sfîntul Gheorghe, adause marele duce, cerînd șampanie spre a bea în onoarea eroilor de la Grivița și in sănătatea mesagerului ce se chema Kwastoff.

Bivuacul dinnaintea redutei Nr. 1 432, Septembrie 1877.

Domnule General,

Maiorul Candiano-Popescu, atașat la statul major div. 4-a activă, a solicitat onoarea de a conduce batalionul de vînători Nr. 2 la asaltul redutei Grivița, și cum acest batalion se arătase în două rînduri slab în foc, din cauză puținei energii a comandatului său, am prezentat pe numitul ofițer batalionului, în ziua asaltului.

Acest batalion a fost pus în capul de asalt și, sub comanda maiorului Candiano-Popescu, a înaintat viguros în contra redutei. Deși primele atacuri au fost respînse, cum era natural să fie, totuși maiorul Candiano a readus de mai multe ori batalionul la atac și a arborat, în fine, în redută, drapelul român.

Din partea unui om care avea o poziție însemnată în țară și care nu era nevoit să fie în armată**, această conduită este mai mult decît meritorie. Maiorul Candiano a dat dar probe de o abnegație și de un devotament fără margini.

Cred că e de un bun exemplu pentru armată de a se recompensa imediat actele de eroism. Acestea sunt chiar prescripțiunile D-voastră, domnule general.

În consecință, vă rog să binevoiți a înainta la gradul de locotenent-colonel pe maiorul Candiano-Popescu.

Cu această ocazie, îmi permit să vă aduc la cunoștință că batalionul al 2-lea de vînători, care era corpul pe care contam mai puțin pînă aci, din cauza a două greșeli consecutive, a recîștigat stima întregii divizii și îi poate servi chiar de exemplu.

Com. Div. a 4-a Col. A. Anghelescu

Locotenent-colonelul Voinescu, șeful de stat major al diviziei a 4-a activă, a scris oficial că d-l Candiano-Popescu, știind că batalionul al 2-lea de vînători e în capul coloanei de asalt, știind că merge la moarte aproape sigură, a solicitat onoarea de a comanda acel batalion în ziua atacului.

Prea Înălțate Doamne,

Maiorul Candiano-Popescu, din miliție, a fost [citat] la ordinea de zi a armatei pentru eroica conduită ce a avut conducînd batalionul al 2-lea de vînători la asaltul redutei Grivița., în două rînduri consecutive, și intrînd, în fine, în redută cu oamenii ce-i mai rămăsese din batalionul ce comnada, odată cu celelalte trupe ce au luat reduta, și în capul lor.

Pentru a recompensa asemenea fapte, săvîrșite mai cu seamă de un ofițer, de milițieni, care, singur, de bună voe, s-a oferit a conduce acel batalion la luptă nefiind chemat la comandă activă, ci numai ca ofițer de ordonanță, pentru aceste cuvinte, rog pe Măria Voastră să binevoiască a-l înainta la gradul de locotenent-colonel în miliție, ca ajutor al comandantului milițienilor din divizia a IV-a Teritorială.

Nr. 15755

Sunt cu cel mai profund respect,
Prea Înălțate Doamne,
Al Măriei Voastre
Prea plecat și prea supus servitor
Ministru secretar de stat la departamentul de rezbel
Ad-interim. I. C. Brătianu

Ostași,

În bătălia de la 30 august ca în luptele care au precedat și urmat această memorabilă zi, voi ați dovedit că virtuțile străbune n-au pierit din rîndurile oștașilor români.

* Ion Brătianu
** Fiind deputat

Sub focul cel mai viu al inamicului, ați înfruntat moartea cu bărbăție, ați luat o redută, un drapel și trei tunuri.

Țara vă va fi recunoscătoare de devotamentul, de abnegația voastră. Iar Eu, Domnul și Comandantul vostru sînt mîndru de voi și vă mulțumesc.

Deși am avut simțitoare pierderi, deși deplîng împrenă cu voi pe vitejii camarazi căzuți pe cîmpul de onoare, dar sîngele vărsat nu va fi în zadar. Dintr-însul va rodi mărirea și independența Patriei.

Dat în Domnescul nostru Cuartier General al armatei de Vest.

Poradim, în 5 septembrie 1877.

Carol

Dintr-un discurs al domnitorului:

Seara bravii vînători au luat în reduta de la Grivița steagul turcesc, aducîndu-l la picioarele mele drept semn de biruință.

Îndată după luarea Griviții, un client, Odissea Vasalopoulos, grînar din Bechet, mi-a trimis cinci zeci de lire, chiar la Grivița, cu următoarea scrisoare:

„Domnule Candianó,

Fiindcă te ai bătut-o și mi ai plăcut-o ți trimițo tinți zeți lire.

Odissea Vasalopoulos"

Singura răsplată materială ce am primit-o, în urma luării Griviții. Se vede că acest inimos și generos grec avea ceva din sufletul vechilor noștri stăpînitori, care împărțeau pămînturi la cei ce se deosibeau în lupte.

Fratele meu, locotenent-colonelul Serghie Candiano, pe vremea aceea, era comandantul etapelor cu reședința la Turnu-Măgurele. Se răspîndise svonul că murisem la Grivița. Pornind răniții la Turnu, Serghie le eși înainte la Muselim-Selo. Află că n-am murit și se bucură. Răniții batalionului al 2-lea de vînătoare erau numeroși. Fratele meu îi întrebă:

— Cine v-a comandat băieți?

— A eșit, d-le, în ziua asaltului, răspunse un rănit, nu știu de unde pe un cal alb, unul Candiano. Ne-a vorbit de ne-a smintit, asigurîndu-ne că el nu moare, că Dumnezeul românilor e mai puternic decît Dumnezeul turcului. Noi l-am ascultat,ne-am luat după dînsul și am ajuns cum ne vezi.

— Ați luat reduta? Ați luat-o. Mare cinste.

— Foarte mulțumesc de așa cinste, răspunse tot acel rănit. Ne-a omorît și ne-a rănit mai pe toți. N-au scăpat decît dînsul și cu cîțiva, căci el era „dres".

Serghie se puse pe rîs și-mi spuse astă convorbire, întîlnindu-mă la Turnu-Măgurele peste cîteva zile.

Steagul cucerit de la vrășmaș de batalionul al 2-lea de vînători, comandantul diviziei a 4-a îmi ordonă să-l înfățișez M. S. domnitorului, însoțit de soldatul Grigore Ion, din comuna Mălăești, județul Prahova, viteazul ce-l cucerise, de sergentul Stan Gheorghe și caporalul Nica Vasile ce îi daseră ajutor pentru a săvîrși această vitejie. Am înfățișat steagul domnitorului și i l-am aruncat la picioare, drept semn de biruință, fiind față și marele duce Nicolae.

Domnitorul mișcat mi-a zis în franțuzește:

— Acest steag e o punte pe care treci nu în stima mea, deoarece ai avut-o întotdeauna, dar în inima mea. De astăzi înainte nu vroi să mă mai despart de d-ta.

Cuvintele din urmă nu le-am înțeles, atunci, le-am înțeles tocmai în 1880, noiembrie 1, cînd m-a luat ca adjutant.

Înalta Căpetenie a oastei decoră pe soldați și pe mine cu Virtutea Militară.

A doua zi am înfățișat steagul și împăratului Alexandru. Eram însoțit de aceeași trei soldați vînători.

Un episod:

Acești trei soldați trebuiau să doarmă noaptea, în ajunul mergerii noastre la împărat, în lagărul rusesc de la Poradim.

Grigore Ion, auzind că a doua zi vom prezenta steagul împăratului, peste noapte, plecă din tabăra rusească la bivuacul de lîngă Grivița, unde era tăbărît batalionul de vînători, și rugă pe un soldat să-i împrumute o pălărie mai nouă.

Din norocire pe a lui n-a lăsat-o acolo, ci a luat-o cu dînsul.

A doua zi mai înainte de a ne înfățișa împăratului, pun cei trei soldați la front ca să-i inspectez. La Grigore Ion văd o pălărie nouă, în loc de a sa, cea ciuruită de gloanțe.

— Ce ai făcut, Grigore, pălăria? îl întrebai cu mirare.

— Mi-a fost rușine să mă arăt împăratului cu zdreanța aceea în cap și astă noapte m-am dus la bivuac și mi-am ales una mai curată și mai bună.

— Bine, Grigore, nu pricepi că pălăria ta ruptă de gloanțe este podoaba ta și a batalionului întreg? îi strigai supărat.

— Nu vă supărați, d-le maior, am și zdreanța cealaltă cu mine. Dacă îmi ordonați o schimb îndată, numai să nu dăm de vre un pocinog la inspecția împăratului.

Auzind aceasta, mă înseninai și îi porunci ca îndată să-și ia pălăria lui cea ruptă.

Trupe rusești fură scoase în front ca să dea solemnității o mai mare pompă.

Pe cînd prezentam steagul țarului, întovărășit și de cei trei soldați, dînsul aruncîndu-și ochii spre Grigore Ion și văzînd plăria sa pătrunsă de trei gloanțe, se apropie de vînător și, luîndu-i-o din cap, cuprins de adîncă simțire, zise A. S. Principelui Carol

— Monseigneur, le chapeau vaut le drapeau. (Monsignore, această pălărie prețuește cît și steagul).

Apoi cerînd voie supremei căpetenii a oastei române, decoră pe acești trei viteji cu crucea Sf. Gheorghe, iar mie strîngîndu-mi mîna, îmi spuse :

— Ai comandat un batalion, nu de carne, ci de oțel. L-am privit cum înainta spre redută, fără a da un singur foc. Îți string mîna gîndindu-mă la viteaza armată română.

Aici îmi vine în minte o convorbire. După ce am prezentat steagul turcesc M. S. Împăratului, am fost poftit la masa imperială. Suita țarului m-a primit cu multă cordialitate. Bătrînul conte Adlersberg, ministrul curții imperiale și prietenul Împăratului, a fost cel mai afectuos cu mine.

Vorbind cu dînsul despre ale războiului, între altele îmi spuse :

— Scumpe maiorule, mă înspăimînt cînd mă gîndesc cîtă ticăloșie poate să încapă într-un suflet omenesc. Nu-ți poți închipui ce infamii sînt silit să aud în toate zilele, atît în privința armatei române, cît și a celei rusești. Cîte manopere n-au fost întrebuințate de ai D-voastră, ca să nu ți se dea d-tale crucea Sf. Gheorghe. Unii spuneau marelui duce Nicolae că ar fi să se insulte Principele Carol în fruntea armatei sale, D-ta revoluționarul de la Ploiești. Alții că ar fi să se nesocotească armata permanentă, dacă s-ar da această înaltă distincție unui milițian, unui gardist național, cum ești D-ta. Eu, un străin, mă miram cum unii români puteau să fie așa de nedrepți cu un alt român, numai pentrucă bătuse și reușise. De cîte negre calomnii și de cîte nedemne manopere este înconjurată și gloria soldatului.

— Am mulți dușmani politici, răspunsei bătrînului conte, căci sînt soldat, dar sînt și deputat în parlament.

— Prefer dușmanii pe cîmpul de război, decît pe tărîmul politic. Cei dintîi mi se par mai leali.

Lunga sa experiență nu-i slujise la nimic. Se înșela prietenul împăratului, iar cuvintele sale rostite cu multă bunătate, dar și pline de o legitimă revoltă, le ascultai cu o desăvîrșită filosofie.

După ce prezentarăm steagul împăratului, Domnitorul mă chemă la cartierul său general și îmi ordonă să plec îndată la București, însoțit de cei trei soldați vînători, ca să înfățișez trofeul M. S. Doamnei și capitalei. Dulce mîngîiere, ce vitejia războinică trimitea. Aceleia care îngrijea de răniți ca de copiii ei și tuturor acelora care aveau ființe scumpe pe cîmpul de luptă, chemate de glasul țării pentru a-și îndeplini o primejdioasă, dar mare datorie.

Pornind de la Grivița cu steagul turcesc la București, în dimineața zilei de 4 septembrie, și oprindu-mă cîteva ceasuri în Turnu-Măgurele, m-am dus îndată să văd răniții batalionului.

Cu ce bătaie de inimă intrai în camera unde zăceau căpitanii Maican și Cocoș, pe care îi îmbrățișai cu adîncă emoție. Dar dintr-un pat vecin zării o figură energică și surîzătoare.

— Sînt și eu aici, d-le maior, copil de ani, dar am băgat pe dracu în turci.

Era tînărul Albu rănit. Mă apropiai de dînsul cu lacrimile în ochi și îl sărutai ca pe un frate.

Apoi mersei în camerele soldaților răniți din batalionul 2 vînători. Ce bucurie pe dînșii, cînd mă văzură. Mă sorbeau cu privirile lor de șoimi și zîmbirile le împodobeau fețele. Mă simțeam așa de mîndru și de fericit că sînt român și că Dumnezeu îmi dase zile să fiu martor la așa de neașteptate evenimente.

La sosirea steagului turcesc, Bucureștii se ridicară în picioare ca un singur om, și o singură inimă înflăcărată de cel mai curat entusiasm bătea în toate piepturile. Pe strade furnicar de lume. Balcoanele pe unde treceam împodobite cu flori și coroane. Cei trei vînători fură sărbătoriți de populația întreagă. Unii plîngeau de bucurie, alții rîdeau, dar toți admirau vitejia armatei. Primăria capitalei dărui cîte un ceasornic la cei trei soldați, întru amintirea acestei memorabile zile.

24 Ianuarie 1859, Unirea. 10 Mai 1866, sosirea Domnului Carol în țară. 7 Septembrie 1877, înfățișarea drapelului turcesc capitalei, sînt poate zilele cele mai scumpe ale redeșteptării noastre naționale.

Trecînd în fața statuei lui Mihai Viteazul, ne-am oprit și i-am închinat steagul turcesc Un fior de mîndrie și de respect pătruns-a mulțimea.

Bucureștii, călcat de atîtea ori de copitele cailor invaziilor străine, fuse chemat să guste fericirea de a vedea reîntorcîndu-se vechile vremuri strălucite și cu dînsele puterea și fala națională.

Cu așa alai triumfal am înfățișat trofeul Doamnei românilor care felicită delegația oastei, cu cuvinte rostite din fierbintea sa inimă.

Apoi am purces la aresenal unde am depus steagul, în mijlocul celui mai înflăcărat entuziasm al unui popor îmbătat de isbîndă.

Cu acest prilej grațioasa Suverană mă mișcă cu următoarea povestire :

Un biet soldat încins, în jurul Plevnii, de dorul familiei, ispita îl puse la cale să se rănească singur la un deget. Transportat la București, rana se agravează și dă în tetanos. Principesa era aceea care-l îngrijea. Agonia începe. Suferințele soldatului erau strașnice, dar nu putea să moară. Atunci rănitul chiamă pe suverană lîngă patul său.

— Măria Ta, dă pe toată lumea afară, zise dînsul. Am o spovedanie să-ți fac. Am făcut un mare păcat și fără astă spovedanie nu pot să mor.

Doamna îl ascultă și rămase singură cu el.

— Măria Ta, urmă soldatul, am pe suflet un mare păcat. Crezînd că mă voi întoarce acasă la nevastă și la copii mai de grabă, necuratul m-a îndemnat să mă împușc singur la mînă. De atunci nu mai găsesc liniște pe lume. Mă muncesc fel de fel de vedenii. Păcatul îngrozitor mă urmărește și mă chinuește. Mi-e spaimă de mine și mi-e rușine. Sînt un mare vinovat. Nimeni însă, Măria Ta, să nu știe de crima ce am săvîrșit decît Dumnezeu, pușca și Măria Ta. Și acum că m-am mărturist, Dumnezeu, Măria Sa Vodă și frații mei să mă ierte.

A mai trecut puțin și a murit.

Cum se vede că nu de frică a fugit de pe cîmpul de bătae acest sărman sătean, ci atras de magnetul puternic al dorului de familie.

Un fricos nu s-ar fi chinuit astfel.

Vitejia, puterea sufletului său nu-l lăsau să moară.

Să te simți viteaz și să știi că ai săvîrșit o lașitate ! Ce chin cumplit ! Ce luptă !

Cu prilejul ducerii la București a steagului l-am cunoscut pe generalul Skobeleff al 2-lea. Mergînd la Broft* ca să mănînc, acest tînăr și vestit general veni înaintea mea, mă felicită de felul cum m-am purtat la Grivița și desprinzîndu-și de la butonieră crucea Sfîntului Gheorghe, mi-o puse la piept, afirmîndu-mi că împăratul m-a decorat cu acest ordin. Îi mulțumii cu recunoștință, fără a pricepe însemnătatea decorației, cu toate că dînsul îmi dete explicații amănunțite asupra-i.

A doua zi generalul căzu greu bolnav de niște friguri îngrozitoare. Locuia în hotelul Broft. Alergai la doctorul Marcovici. Îl adusei. Găsi starea bolnavului foarte gravă. Veghiai lîngă patul său tot timpul cît a ținut criza. Avea niște friguri pe care doctorul la numea frigurile sîngelui. Accesul l-a muncit treizeci și șase de ore. Un înspăimîntător delir îl cuprinse, ce a durat cît și accesul. Nu vedea înaintea sa decît scene din lupta de la Grivița. ,,Sînge, sînge" era fiorosul său cuvînt și vroia să se năpustească din pat, ca și cum ar fi dorit să se arunce în luptă.

Mizerabilii, zicea adesea eroul în accesele frigurilor, m-au acuzat că am fost călăul diviziei mele. Eu să fiu călăul soldatului rus pe care îl iubesc ca pe un frate? Divizia mea, sărmana mea divizie, striga dînsul cu deznădejde. Am intrat în Plevna și nu mi s-au trimis ajutoare la vreme ca să păstrez redutele ce cucerisem. Ah ! mzerabilii, au vroit mai bine să nu cadă Plevna, dar să cad eu.

Apoi se liniști o clipă pentru a se lăsa delirului cu mai multă furie.

Doctorul era peste măsură de îngrijat. Din norocire, starea bolnavului se îmbunătăți și astfel celebrul general fuse scăpat de orice primejdie. Admirabil și de o frumusețe marțială chiar în boală, căldura frigurilor îl aprindea atît încît îl transfigura, și atît era de impunătoare agitația sufletului său, căci sufletul îi era mai bolnav decît trupul, încît, dacă l-au fi văzut detractorii săi în acele momente s-ar fi pus în genunchi înaintea-i și i-ar fi cerut iertare.

NOTE

[1] la 1888

[2] care era capul coloanei de atac.

[3] Colonelul Borănescu și maiorul Candiano veniseră călări. Candiano a ținut cuvîntarea călare.

[4] Teribila împușcătură a armatelor superioare din Grivița îi decimă pe români în valea ce erau nevoiți să străbată. Românii au atacat pe turci la Grivița crezînd că au în față o singură redută, pe cînd ele erau două. Această necunoaștere ce a costat pe țară atîția morți degeaba provenea de acolo că statul major nu făcuse recunoașteri conștiincioase.

* Actualul Hotel Bulevard

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA"

În zilele de 7—8 iulie 1987 a avut loc la Institutul de istorie „Nicolae Iorga" tradiționala sesiune științifică anuală a Institutului.

Sesiunea din acest an — a arătat în deschiderea lucrărilor prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul institutului — are o însemnătate deosebită, Institutul împlinind în acest an o jumătate de secol de existență pusă în slujba științei istorice.

În 1987 se împlinesc de asemenea 70 de ani de la marile bătălii din vara anului 1917 de la Mărăști, Mărășești și Oituz în care—a subliniat în continuare vorbitorul s-a forjat oțelul care dă tărie unității noastre.

Marcînd acest moment de seamă al istoriei poporului român comunicările din prima zi au adus noi contribuții științifice despre marea încleștare militară din iulie-august 1917 din sudul Moldovei.

Primele două comunicări *Mărăști, Mărășești, Oituz în contextul evenimentelor militare din vara anului 1917* de Paul Oprescu cercetător științific principal și *Franța și situația de pe frontul românesc în vara anului 1917* de Nicolae Dascălu, cercetător științific și Daniela Bușă, istoric au evidențiat importanța confruntări româno-germane din 1917 în evoluția operațiunilor militare din primul război mondial. Ambele s-au tipărit într-o formă mai amplă în numerele (7—8) 1987 din „Revista de istorie".

Folosind presa vremii și lucrările memorialistice Radu-Dan Vlad istoric principal, în intervenția sa *Nicolae Iorga și marile bătălii din vara anului 1917*, a evidențiat marea contribuție a ilustrului istoric la refacerea moralului armatei și populației civile după insuccesele militare din anul precedent, factor de maximă importantă în obținerea străluceitei victorii de la Mărăști, Mărășești și Oituz. În comunicare s-a schițat un interesant portret din acei ani al controversatului om politic care a fost Nicolae Iorga.

Nicolae Liu, cercetător științific principal a prezentat în continuare comunicarea *Oameni de cultură români și rezistența împotriva cotropitorilor în 1917* arătînd că deși rolul principal în rezistența națională revine maselor o însemnată contribuție au avut-o și intelectualii patrioți în frunte cu prestigioși oameni de cultură.

În viața politică, în guvern și în parlament, în presă și propagandă, cu mijloacele specifice ale literaturii și artei, în activitatea sanitară și de ocrotire socială, oamenii de cultură au dovedit marele lor patriotism încadrîndu-se în uriașul efort național al rezistenței împotriva cotropitorilor germani. În final s-a insistat asupra prezenței unor oameni de știință și cultură în marile bătălii de pe frontul românesc precum și a contribuției la lupta de rezistență a intelectualilor din legunile de voluntari transilvăneni și bucovineni și asupra activității intelectualilor patrioți peste hotare în sprijinirea cauzei românești.

Comunicările din ziua de 8 iulie 1987 au pus în circuitul științific o serie de noutăți, rezultat al investigațiilor întreprinse de autori în arhive relevînd auditoriului diverse laturi ale bogatei activități de cercetare din Institutul „Nicolae Iorga": epigrafia medievală, heraldică, istoria naționalităților conlocuitoare.

Pornind de la informațiile oferite de surse contemporane care arată că în anii 1412 și 1415, Chilia se afla în stăpînirea Moldovei, Virgil Ciocîltan, cercetăror științific în comunicarea *Semnificația geografică a expresiei „către părțile tătărești" din titlul lui Mircea cel Mare* consideră că titulatura lui Mircea nu a acoperit o realitate politică teritorială pe care ea o implică (stăpînirea pe ambele maluri ale Dunării pînă la vărsarea în Marea Neagră) „Părțile tătărești" corespunzînd părții de sud-teritoriul dintre sud și Nistru (Bugeac).

În comunicarea *Contribuții la cercetarea instituțiilor feudale. Adunarea generală a secuilor* prezentată de Kinga Tudos istoric, și L. Demeny cercetător științific principal s-a făcut o primă încercare de a înfățișa evoluția adunării generale a secuilor în sec. XIV—XVII. Bazîndu-se și pe izvoarele selectate pentru volumele III și IV din noua serie a colecției Diplomatariu secuesc *(Szekely Oklevеltar)* autorii demonstrează că adunarea din expresia autonomiei secuiești s-a transformat într-o instituție feudală încadrată sistemului de instituții constituite pe bază de privilegii. Corespunzător acestei transformări au evoluat și funcțiile ei care spre sfîrșitul existenței ei

s-au limitat la atribuții judecătorești. Dacă pînă la începutul secolului al XVII-lea, cînd avem un ultim ecou al adunării generale a bărbaților purtători de arme instituția avea încă o bază socială largă (cu toate că adunările se întruneau doar incidental) după aceea s-a transformat într-o adunare a privilegiaților sau mai restrîns, a dregătorilor scaunelor secuiești.

Ileana Căzan-Neagu în comunicarea *Realități ideologice și socio-culturale reflectate în simbol heraldic. Abordări specifice spațiului românesc* demonstrează strînsa corelație între heraldică și ideologia medievală studiind raportul simbol-simbol heraldic. Ideia centrală se axează pe aportul conceptual al omului medieval a cărui gîndire simbolică este o treaptă care face legătura între gîndirea mitică și naționalismul de tip modern. Oprindu-se asupra simbolului calului și bourului comunicarea a relevat originile mitice ale unor însemne haraldice, funcția lor de semn distinctiv dar și de ce conferă, proclamă și consolidează virtuți morale și asigură invincibilitatea pe cîmpul de luptă.

În comunicarea *Repere istorice și realități sociale în ținutul Muscelului. Considerații pe marginea surselor epigrafice locale din sec. XVI—XVIII*, Constantin Bălan, cercetător științific principal a arătat că la o cercetare globală inscripțiile muscelene fac posibilă nu numai cunoașterea unor aspecte importante din istoria locală, ci și evidențierea acelor date trebuitoare lărgirii cadrului informațional, corelarea acestora la problematica existenței zbuciumate a poporului nostru în Evul mediu.

Pe acest culoar de legături trainice cu Transilvania și de-a lungul cursurilor de apă — Rîul Doamnei și pînă la acela al Dîmboviței, care au favorizat evoluția neîntreruptă a numeroase așezări, vestigii și monumente dau expresia procesului complex al viețuirii populației de aici, structurările produse în sînul diferitelor clase și pături sociale—de la afirmarea din sec. al XVI-lea a puternicilor stăpînitori locali (de la Piscani, *Hîrtești*, Bucșenești-Lotași, Suslănești, *Siliște*, Retevoiești ș.a.) și pînă la ascensiunea tot mai vizibilă din ultimele decenii ale veacului al XVII-lea a locuitorilor din straturile active ale lumii orașelor și satelor Muscelului.

Slovele dăltuite odinioară în piatra de Albești constituie o mărturie de preț și pentru domnia lui Mihai Viteazul, figura marcantă a voievodului Unirii politice a românilor oferind urmașilor un valoros model.

Pe baza jurnalului lui Sir Henry Chaman, diplomat engez, jurnal recent publicat Andrei Busuioceanu, istoric, în comunicarea *Incidentul Tiles, o nouă ipoteză* arată că la baza acestui faimos incident diplomatic s-a aflat o comunicare a lui Armand Călinescu către Martha Bibescu care a transmis știrea despre „presiunile" germane subsecretarului de stat de la Ministerul Sănătății R. Bernays care la informat la rîndul său pe lordul Halifax care știa deci despre presiunile Reichului înainte de venirea lui Tilea la Foreign Office. Vansittard — arată autorul — a folosit știrea în acțiunile lui de torpilare a politicii de conciliere a guvernului britanic.

În ambele zile pe marginea comunicărlor susținute s-au purtat substanțiale discuții în cadrul cărora au luat cuvîntul: Dan Berindei, Florin Constantiniu, Nadia Manea, studentă, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Paul Oprescu, Stan Apostol, Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici, Gheorghe Buzatu, Carol Vekov, Emil Lazea, Ileana Neagu.

Luînd cuvîntul în încheierea lucrărilor sesiunii prof. univ. Ștefan Ștefănescu a subliniat valoarea comunicărilor prezentate fapt ce demonstrează calitatea muncii de cercetare desfășurate în Institut. În istorie — s-a arătat în continuare — orice amănunt este impotant, activitatea în arhive și biblioteci aduce permanent în circuitul științific noi informații de valoare, aspect pus în evidență și de lucrările sesiunii științifice din acest an.

Mihai Oprițescu

A XIV-A EDIȚIE A SIMPOZIONULUI ANUAL AL MUZEULUI JUDEȚEAN IALOMIȚA DEDICAT ANIVERSĂRII A 110 ANI DE LA CUCERIREA INDEPENDENȚEI DE STAT A ROMÂNIEI

În zilele de 30—31 mai 1987, sub egida generoasă, de largă respirație patriotică a festivalului național „Cîntarea României" s-au desfășurat lucrările simpozionului anual al Muzeului județean Ialomița, ajuns la a XIV-a ediție.

Manifestarea, care a grupat activiști de partid și de stat, cadre didactice din învățămîntul superior și mediu, cadre de specialitate din institutele de cercetări științifice și rețeaua

muzeală, un numeros public, a fost dedicată aniversării a 110 ani de la cucerirea independenței de stat a României, 80 de ani de la marea răscoală a țăranilor din 1907 si a unui sfert de veac de la încheierea cooperativizării agriculturii.

Ședința plenară de deschidere a lucrărilor s-a desfășurat în amfiteatrul Direcției generale pentru agricultură, unde au prezentat cuvinte de salut din partea organelor locale de partid și de stat Dumitru Laurențiu, directorul cabinetului județean de partid, a organelor culturale locale (prof. Gheorghe Antonescu, președinte al Comitetului județean de cultură și educație socialistă), a instituției organizatoare (dr. Răzvan Ciucă, directorul Muzeului județean).

În continuare în ședința plenară au fost susținute comunicările: *Dava getică de la Piscu Crăsani — noi descoperiri arheologice, argumente ale devenirii noastre* de Niculae Conovici, Institutul de arheologie București, Gheorghe Matei, Elena Rența, Virgil Nițulescu. Muzeul județean Ialomița; *Argumentul etnic în cultura populară (spiritualitatea Cîmpiei Bărăganului)* de Vasile Vetișanu, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, București; *Terminologia agrară — argument al unității limbii române* de Nicolae Saramandu, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, București; *Cercetări științifice și realizări practice privind rolul și tehnica perdelelor de protecție a cîmpului în Bărăgan* de Ioan Lupe, membru al Academiei de științe agricole și silvice; *Războiul pentru cucerirea independenței de stat a României în contextul european* de conf. univ. dr. Nicolae Ciachir, Facultatea de istorie-filozofie, Universitatea din București.

Cele peste 60 de comunicări prezentate în cadrul simpozionului au abordat o variată gamă de aspecte privind relația agricultură-silvicultură (secția I), probleme diverse referitoare la terminologia agrară (secția II-a), istoria agriculturii; relații instituții și ideologii agrare; etnologie rurală (secția a III-a).

În secția a IV-a, consacrată problemelor de arheologie-istorie, au fost prezentate următoarele comunicări: *Probleme ale paleoliticului din Cîmpia Română și Dobrogea* de Emilian Alexandrescu, Muzeul județean Giurgiu; *Unele date cu privire la uneltele agricole în epoca neolitică în sudul României* de Eugen Comșa, Institutul de arheologie, București; *Ceramica bolintineană de la Piscu Crăsani* de Marian Neagu, Muzeul județean Călărași: *Cercetările arheologice din așezarea eponimă a culturii Coslogeni* de Marian Neagu, Muzeul județean Călărași Dan Nanu Basarab, Muzeul județean Galați; *Așezarea getică din secolele IV—III î.e.n. de la Grădiștea-Stelnica (jud. Ialomița)* de Matei Gheorghe, Muzeul județean Ialomița, Ion Munteanu, depoul CFR Fetești; *Podoabele descoperite la Orașul de Floci (jud. Ialomița)* de Anca Păunescu, Muzeul de istorie al R.S.R. București, *Cîteva piese inedite de la Orașul de Floci* (jud. Ialomița) de Tudor Papasima, Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța (secția Medgidia); *Colecția de monede „Gherontian"* de Virgil Nițulescu, Elena Rența, Muzeul județean Ialomița; *Broșteni. File de cronică* de Mioara Ordeanu (Com. de cultură și ed. socialistă Alba); *Noi mărturii externe despre revoluția condusă de Tudor Vladimirescu* de Marian Stroia, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", București.

În cadrul aceleiași manifestări, în ziua de 30 mai 1987 numeroși participanți la simpozion au luat parte la simpozioane desfășurate sub genericul „Memoria pămîntului românesc". Ținute în cîteva din localitățile județului (Fetești, Urziceni, Țăndărei, Vlădeni, Munteni-Buzău, Căzănești, Scînteia, Gh. Doja) ele s-au constituit într-o fecundă și rodnică întîlnire cu oamenii muncii din localitățile amintite, în spiritul cultivării respectului și prețuirii pentru valorile perene ale trecutului patriei — așa cum ne recomandă cu căldură în cuvîntările sale secretarul general al Partidului Comunist Român tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Marian Stroia

EXPOZIȚIE OMAGIALĂ CONSACRATĂ ROLULUI ȚĂRĂNIMII ÎN ISTORIE

Cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la încheierea cooperativizării agriculturii și a 80 de ani de la marea răscoală a țăranilor din 1907, la Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România a fost deschisă o interesantă Expoziție foto-documentară *„Țărănimea forță socială revoluționară în lupta poporului român pentru libertate, unitate națională și progres social, pentru edificarea socialismului în România; „Epoca Nicolae Ceaușescu"— epoca celor mai grandioase împliniri socialiste din munca și viața țărănimii, a întregului popor"*, în care, prin intermediul documentelor. al imaginilor fotografice, al unor obiecte tridimensionale avem posibilitatea să cunoaștem importante aspecte din viața și lupta țărănimii române de-a lungul veacurilor pînă în prezent. În primele imagini grupate sub titlul „Țărănimea făuritoare a bunurilor materiale și

pirituale'' se atestă vechimea şi existenţa în spaţiul carapto-danubiano-pontic a unei puternice civilizaţii, a materiilor prime necesare realizării uneltelor, armelor, podoabelor, fiind expuse fotografii înfăţişînd vase de ceramică, reproduceri după monumentul de la Adamclisi, iar într-o vitrină unelte agricole de la Bratei, judeţul Sibiu, din secolele XII—XIII. Cercetările arheologice efectuate în complexul daco-roman de la Bratei (sec. IV—V e. n.) ne demonstrează continuitatea populaţiei autohtone pe aceste meleaguri. Într-o vastă secvenţă ,,Ţărănimea forţă socială revoluţionară în lupta poporului român pentru libertate, unitate naţională şi progres social" sînt marcate evenimente legate de principalele aspecte ale dezvoltării ţărănimii în evul mediu şi epoca modernă cu imagini concludente, sugestive despre rolul ţărănimii ca forţă socială de bază a luptei pentru libertate socială şi naţională, pentru neatîrnare şi unitate naţională. Sînt evocate marile revolte şi răscoale ţărăneşti, puternica revoluţie ţărănească de sub conducerea lui Horea, Cloşca şi Crişan de la 1784. Un spaţiu amplu dedicat exponatelor ce reflectă ,,Marea răscoală ţărănească din 1907", a întinderii acesteia şi ecoul ei în lumea timpului. În continuare sub titlurile: ,,Lupta ţărănimii pentru apărarea pămîntului strămoşesc 1916—1918", ,,Contribuţia ţărănimii la făurirea statului naţional unitar român" şi ,,Ţărănimea în condiţiile consolidării statului naţional unitar român" sînt prezentate documente, imagini, materiale despre participarea României la primul război mondial în 1916 — 1918, eroismul românilor în apărarea patriei în marile bătălii de la Mărăşeşti şi Mărăşti, uriaşele manifestări organizate de masele populare din toate provinciile româneşti ce au culminat cu MareaAdunare Populară de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918 care a consfinţit făurirea statului naţional unitar român, reformele înfăptuite după 1918 dintre care semnalăm Legea pentru reforma agrară adoptată în anul 1921, în baza căreia au fost expropiate peste 6 milioane hectare de pămînt, Constituţia României din anul 1923 care prevedea egalitate în drepturi a tuturor cetăţenilor ţării în faţa legii, fără deosebire de naţionalitate, de limbă sau religie. Alte exponate se referă la ilustrarea temelor ,,Problema agrară în teoria şi practica P.C.R. în perioada interbelică", ,,Ţărănimea în lupta contra fascismului", ,,23 August 1944. Revoluţia de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă", În subcapitolul ,,Consolidarea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti" sînt expuse documente de epocă privitoare la înfăptuirea Reformei agrare din anul 1945, o interesantă lozincă a P. C. R. cu textul: ,,Muncitori! ajutînd pe ţărani, ajutaţi întreg poporul!" prin care muncitorii erau mobilizaţi să sprijine noile eforturi ale ţărănimii în organizarea vieţii sale, în repararea uneltelor agricole, sub semnul închegării tot mai puternice a alianţei muncitoreşti-ţărăneşti. În secvenţa ,,Organizarea socialistă a agriculturii — necesitatea istorică a făuririi socialismului" sînt expuse fotografii şi documente de la constituirea primelor cooperative agricole de producţie în ţara noastră. Deosebit de realizat este momentul referitor la ,,Încheierea cooperativizării agriculturii — 1962" care cuprinde interesante imagini fotografice, documente, grafice privind realizarea şi însemnătatea înfăptuirii revoluţiei în agricultură românească.

Sub genericul ,,Epoca Nicolae Ceauşescu" — epoca de aur a României socialiste, înfăptuirea noii revoluţii agrare", sînt cuprinse documente, fotografii, grafice de sinteză despre lucrările Congresului al IX-lea al P. C. R. — eveniment crucial în istoria ţării, despre făurirea unei puternice baze tehnico-materiale a agriculturii, structura ei, tabele cu principalii indicatori ai dezvoltării economice a României în perioada anilor 1950—1965—1985. De o mare atenţie se bucură şi temele ,,Ştiinţa factor determinant al progresului societăţii". ,,Sporirea producţiei de cereale — obiectiv prioritar al agriculturii româneşti". În vitrine sînt expuse brevete de ,,Erou al Noii Revoluţii Agrare", ale ordinului ,,Meritul Agricol", Decretul privind instituirea titlului de ,,Erou al Noii Revoluţii Agrare" din Republica Socialistă România, tabele cu unităţile agricole cooperatiste distinse cu titlul de ,,Erou al Noii Revoluţii Agrare" medalii şi plachete. În secvenţa ,,Construim socialismul cu poporul pentru popor", în care sînt sintetizate principalele realizări ale societăţii socialiste multilateral dezvoltate, întîlniri ale conducătorilor de partid şi de stat cu oamenii muncii, vizite de lucru în unităţi industriale, agricole, de ştiinţă şi învăţămînt, este inclusă tema ,,Înflorirea şi dezvoltarea multilaterală a satului românesc în ,,Epoca Nicolae Ceauşescu", cu imagini elocvente ale dezvoltării satului românesc contemporan, ale noi civilizaţii, participări la marile manifestări din cadrul Festivalului muncii şi creaţiei ,,Cîntarea României", la concursurile organizate în cadrul ,,Daciadei", la acţiuni social-obşteşti. Ultima secvenţă a expoziţiei ,,Perspectivele dezvoltării agriculturii în cincinalul 1986—1990", subliniază principatele sarcini şi obiective ale noi revoluţii agrare în România, tranformările calitative din agricultură, contribuţia acesteia la amplul proces de dezvoltare a unei economii naţionale moderne. Expunerea unor vitrine cu opere ale tovarăşului Nicolae Ceauşescu şi lucrări ale tovarăşei Elena Ceauşescu, ale unor machete, obiecte, utilaje agricole, întregeşte suita de exponate, bogatul conţinut de idei al acestei interesante expoziţii omagiale, dedicată unor evenimente de maximă însemnătate în evoluţia materială, socială şi spirituală a ţărănimi române.

Gelcu Maksutovici

CRONICĂ

A intrat în tradiția institutelor de cercetare cu profil istoric ca, paralel cu studiile analitice asupra unor teme tratate tot mai detaliat, să treacă și la elaborarea unor sinteze menite a înmănunchia strădanii ce s-au desfășurat, nu o dată, de-a lungul mai multor ani.

Istoriografia noastră este azi în măsură să dea marile sinteze, atît de necesare, care să ofere imaginea deplină a capacităților ei creatoare.

Sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, a Academiei de Științe Agricole și Silvice și a Institutului de istorie „N. Iorga" urmează să se realizeze o amplă sinteză consacrată agriculturii. *Este prima mare lucrare din istoriografia românească* ce-și propune să reconstituie fresca amplă a acestei străvechi îndeletniciri.

Cercetători de la Institutul de Arheologie din București, Academia de Științe Agricole și Silvice, Institutul de Economie Agrară, Institutul Central de Economie și Facultatea de istorie alături de colegii lor de la institutul „N. Iorga", vor colabora la intocmirea lucrării ce se dorește nu numai o primă sinteză dar, în același timp, și o deschidere spre un întreg program de noi direcții de investigare în domeniul istoriei agrare.

La 15 iunie 1987, la sediul Institutului „N. Iorga" a avut loc o masă rotundă la care au participat specialiști din institutele menționate. În cursul discuțiilor s-a arătat că această lucrare va fi realizată în două volume. Un prim volum cuprinde perioada de la începutul societății omenești pînă în mijlocul veacului al XIX-lea. Volumul următor tratează profundele transformări care au avut loc în agricultura românească de la mijlocul secolului al XIX-lea și pînă în zilele noastre.

Totodată, pornindu-se de la un proiect de sumar s-a stăruit asupra problemelor ce trebuie abordate, ca și a terminologiei ce urmează a fi folosită. S-a relevat că se va pune accentul pe cadrul geografic, climă și sol, culturi, tehnici agricole, ameliorarea soiurilor și a raselor, instruirea și calificare producătorilor, dar, nu mai puțin, și pe relațiile de producție, structurile sociale, teoriile și reformele agrare, etc. Se are în vedere în primul rînd, alcătuirea unei lucrări unitare, la nivelul întregii țări. De asemenea, se preconizează o tratare comparatistă cu situațiile existente în alte țări europene.

În cursul schimbului de păreri au fost apreciate simpozioanele de istorie agrară, devenite tradiționale, și care se bucură de o largă audiență în rîndul specialiștilor. S-a propus ca orientarea tematică a acestor simpozioane să fie în concordanță cu tematica lucrării avută în vedere,

S-a desprins concluzia că numai conjugarea și coordonarea perfectă a eforturiolor depuse de arheologi, istorici, agronomi și economiști vor putea duce la împlinirea deplină și într-o formă de aleasă ținută științifică a sintezei propuse.

Iolanda Țighiliu

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

CONSTANTIN PREDA, Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprîncenata, Edit. Academiei, București, 1986, 200 p.

Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani în bazinul inferior al Oltului, au pus în valoare numeroase vestigii, deosebit de interesante ale geto-dacilor. Un loc central revine davei getice de la Sprîncenata, județul Olt, care constituie obiectul principal al lucrării *Geto-dacii din bazinul inferior Dava de la Sprîncenata*" aparținînd arheologului Constantin Preda în colaborare cu Mihai Butoi.

Lucrarea este structurată pe patru capitole mari. Primul capitol îl constituie ,,Dava getică de la Sprîncenata". În scurtul istoric sînt prezentate datele pedoclimatice ce au favorizat dezvoltarea vieții omenești în zona comunei Sprîncenata situată la 50 km spre sud de Slatina, pe partea stîngă a văii Oltului. Din antichitate și pînă astăzi acest teren a fost unul dintre cele mai propice pentru agricultură și creșterea vitelor, pentru practicarea vînătorii, procurarea și prelucrarea lemnului. Toate satele comunei Sprîncenata se înșiră continuu, pe o distanță de circa 2 km., de-a lungul terasei Oltului. În dreptul fostului sat ,,Gîlmee" în partea lui de sud, impresionează un pinten de teren care s-a desprins din terasă printr-o viroagă naturală. Are o formă ovală și este înconjurat, pe toate laturile, cu excepția părții de este, de pereți foarte înclinați, greu accesibili. Din acest punct, vizibilitatea văii Oltului permitea o supraveghere aproape perfectă. O asemenea poziție oferă condițiile ideale ca loc de stabilire a unei așezări antice în general și a unei dave geto-dacice în special.

În continuarea capitolului ne este prezentată dava geto-dacică de la Sprîncenata. Așa cum se specifică la începutul monografiei în partea de est, unde se făcea legătura cu restul terasei, s-a creat o viroagă naturală, cu o deschidere la suprafață, variind între 40—50 m. Aceasta a fost apoi adîncită de locuitorii așezării, transformînd-o în șanț de apărare pe o înălțime care măsoară astăzi 1,90 m. Între fundul șanțului și culmea valului este o diferență de nivel de aproape 9 m. Cu un asemenea sistem de apărare și cu pantele înalte și foarte înclinate așezarea se prezintă ca una dintre cele mai bine apărate dave. Aceasta se înscrie, fără nici o îndoială, printre așezările geto-dacice cu cea mai sigură poziție defensivă. La condițiile prielnice de apărare se adaugă poziția dominantă a acesteia. Suprafața relativ mică de locuit a promotoriului a fost supliuită de condițiile cu totul speciale de apărare.

Săpăturile efectuate în perioada 1976—1983 s-au soldat cu săparea a 20 de secțiuni. S-a ajuns la concluzia că suprafața așezării este oarecum redusă, 1.110m. lungime și 20—30 m. lățime, dar cu o locuire foarte intensă. Așa se explică de ce depunerile de cultură ajung să măsoare pînă la 2 m. grosime. Urmele de locuire încep de la poala interioară a valului de pămînt (a doua jumătate a sec. al II-lea), iar pe măsură ce depunerile de cultură sporesc, ajung în ultima fază de locuire (nivelul IV aparținînd mijlocului sec. I e. n. n.) la nivelul superior al valului, încît astăzi nu se mai observă nici o diferență de nivel în interiorul așezării.

În cursul săpăturilor efectuate au fost sesizate urme de locuințe care permit stabilirea tipului lor și doar în unele cazuri oferă date asupra formei și dimensiunilor acestora. S-a putut astfel stabili că geto-dacii de la Sprîncenata au utilizat deopotrivă atît locuințele de suprafață, cît și bordeiele. Pe baza cercetărilor întreprinse s-a stabilit că *locuințele de suprafață* de la Sprîncenata erau construite în genul tipului, tradițional binecunoscut, dintr-un schelet din pari și cu împletituri de nuiele peste care s-a aplicat o lipitură de chirpici. Dată fiind lipsa de indicii mai complete nu a fost posibilă o estimare asupra frecvenței și numărului de locuințe de suprafața. Ceea ce ar constitui indicii, oarecum demne de luat în considerație, în această direcție ar fi vetrele descoperite. Pornind de la legătura ce trebuie să existe între vetre și locuințe și faptul că locuințele de suprafața apar în toate nivelurile de locuire, autorul face precizarea că nu trebuie să se considere ca reală o identitate numerică între vetre (25) și locuințele de suprafață.

Al doilea tip de locuințe este reprezentat de *bordeie*. Ca și în cazul locuințelor, nici despre bordeie nu s-a dispus de suficiente date și observații menite să ofere detalii asupra dimensiunilor, formei etc.

În așezarea getică de la Sprîncenata, ca și în celelalte dave de același tip, cunoscute și cercetate, s-au descoperit numeroase gropi, care se deosebesc total prin forma, dimensiunile și destinația lor de cele care sînt considerate bordeie. În privința destinației, dacă nu în toate ca-

zurile, în majoritatea lor, sînt considerate gropi de provizii (cereale), care, după folosire au fost umplute cu tot felul de reziduri. Cercetătorul este de părere că nu se poate vorbi despre gropi rituale, deși unele, în care s-au găsit vase întregi, unele așezate cu oarecare grijă ar fi putut avea și o astfel de destinație.

O descoperire cu totul inedită o constituie un mormînt de înhumație apărut în plin centru al așezării. Aceasta constă mai întîi dintr-o groapă surprinsă la adîncimea de 1,90 m. de formă rectangulară neregulată, extinsă în semicerc, spre vest, pînă la adîncimea de 3 m. În pămîntul din interiorul gropii s-au găsit cîteva fragmente ceramice dacice, iar către fundul gropii un radius și cîteva falange dintr-un schelet uman de adolescent. Partea de jos a gropii, respectiv de la prag, a fost special amenajată ca o cameră funerară, fiind prevăzută ca un acoperiș de lemn. Aceasta constă în patru pari fixați aproape de cele patru colțuri ale gropii, pe care se sprijineau grinzi laterale și transversale, acestora revenindu-le probabil, rolul de susținători ai întregului acoperiș. Pe fundul gropii s-a descoperit, păstrîndu-și încă forma inițială, un coșciug constînd din scobirea unei jumătăți de trunchi de copac, asemănător unei albii mari, mai înguste către sud, acolo unde se aflau picioarele (0,25 m) și mai lată către nord, în regiunea trupului și a capului (0,50 m). Deși mormîntul este lipsit de inventar, descoperirea ca atare se dovedește a fi unică pînă în prezent în toată lumea geto-dacică. Ineditul acestei descoperiri constă în primul rînd în tipul de mormînt, cu groapă în trepte și cu amenajarea ei specială cu acoperiș de lemn a camerei funerare, precum și în tipul de coșciug, constînd din trunchi de copac scobit. În al doilea rînd apare ca nou faptul că un asemenea mormînt s-a săpat chiar în centrul așezării. Cercetătorul este de părere că ar aparține unui cetățean de vază a așezării. Rămîne greu de explicat dispariția inventariului și a scheletului. Constantin Preda nu este de acord cu ipoteza unei eventuale prădări a acestuia. În acest caz — se afirmă — ar fi fost firesc să rămînă pe loc scheletul răvășit. Ca și în celelalte așezări geto-dacice cercetate pînă în prezent și în dava de la Sprîncenata s-au descoperit o mare varietate de materiale arheologice. Locul principal în rîndul acestuia îl ocupă *ceramica*. Aceasta se evidențiază prin numărul, varietatea și frecvența ei destul de mare atît în cadrul general al așezării, cît și în cuprinsul fiecărui strat de cultură în parte. Sînt prezente cele două mari categorii și principalele tipuri ceramice locale specifice epocii ,,clasice" ale civilizației geto-dacice, la care se adaugă și unele tipuri de vase de import din epoca elenistică tîrzie. Din prima categorie aceea a ceramicii lucrate cu mîna, se întîlnesc toate tipurile reprezentative : vase mari de tip ,,sac" sau ,,borcan", ceașca ,,dacică" (cățuia), cană, castron, strachină, fructieră, capace de vase. În ceea ce privește ceașca deoarece autorul monografiei nu împărtășește recenta ipoteză emisă cum că asemenea tipuri de cești, care se aseamnă cu țestul actual, ar fi fost utilizate la coptul pîinii în scop ritual. Printre produsele ceramice lucrate cu mîna se numără și o cupă de tip ,,megarian". Aceasta se remarcă prin decorul în relief cu măști umane, volute, rozete. Piesa este unică prin motivele decorative și combinația acestora, ca și prin tehnica de lucru. A doua mare categorie ceramică din dava de la Sprîncenata o formează, vasele lucrate la roată. Tipul de vas cel mai frecvent, dar și cel mai caracteristic îl reprezintă fructiera cu picior înalt. Găsim însă alături de aceasta : cănile și ulcioarele, străchinele, castroanele, vasele de tip ,,bol", vasele de provizii, cîteva exemplare de tip Kautharos, creuzete etc. Alături de ceramică, uneltele și obiectele de metal, piatră, os și lut reprezintă o doua mare categorie de descoperiri din așezarea de la Sprîncenta. Se pot enumera : topoare de fier, cosoare de tip sica, cuțite, fier de plug, pinteni, de fier, zale, cuie, aplici. Fibulele ocupă un loc aparte. Cele mai multe sînt fibule de argint și de bronz de tip" linguriță". Un al doilea tip de fibulă este reprezentat de un exemplar încadrat în tipul ,,puternic profilat". S-au mai descoperit o variantă a tipului ,,Aucissa" o fibulă de tip ,,omega". În pofida numărului lor relativ restrîns, în raport cu amploarea săpăturilor, fibulele sînt revelatoare pentru cronologie. Cu excepția fibulei de tip ,,linguriță", databilă către sfîrșitul sec. I i. e. n. și la începutul secolului următor, celelalte exemplare ating aproximativ mijlocul sec. I e. n. Obiectele de prodoabă sînt reprezentate doar de 2 piese : inele și brățări. Ambele sînt din argint și fac parte din seria binecunoscută a podoabelor geto-dacice, de la începutul sec. I e. n.

Din rîndul uneltelor și obiectelor de piatră, os și lut putem menționa pietre de rîșniță fusaiole, greutăți de lut, greutăți pentru plase de pescuit, clopoțel, sule din os de pasăre, spatule din os etc. O ultimă categorie, în cadrul descoperirilor făcute la Sprîncenata, o constituie monedele. Ele se prezintă în felul următor : o monedă de bronz, emisă de orașul Histria (sec. II î.e.n.) o monedă getică de argint de tip Ipotești-Răcoasa (începutul sec. I î.e.n.), un mic tezaur compus din 16 denari romani republicani și doi imperiali (110—16 î.e.n.) și un as al lui Augustus contramarcat în timpul lui Claudius. Rezultatele săpăturilor indică că ocupația principală a locuitorilor din dava de la Sprîncenata a fost agricultura, urmată de creșterea animalelor și de vînătoare, alături de olărit, tors, țesut, prelucrarea metalelor. Dovezile referitoare la prelucrarea metalelor sînt deocamdată neconcludente. Indicii sînt doar în direcția prelucrării fierului. În sprijinul acestei ipoteze venind o serie de bucăți de zgură și cîteva creuzete descoperite în cadrul așezării, respectiv în straturile de cultură.

Cel de a-l III capitol al lucrării tratează „*Cetatea*" *getică de la Mărgăritești*. La o depărtare de 7 km. spre sud de Balș, pe teritoriul comunei Mărgăritești, terasa dreaptă a Olteţului domină prin înălţimea sa întreaga vale a rîului. Datorită poziţiei şi condiţiilor strategice cu totul deosebit pe care le prezintă pintenul de terasă, aici își va fi găsit adăpost o importantă comunitate getică de pe valea Olteţului inferior. Pentru ca terenul ales să prezinte o securitate sporită, membrii comunităţii aflate în împrejurimi au desprins complet acest pinten de restul terasei, prin săparea, în partea de V şi N—V, a unui şanţ, dublat de un val de pămînt. Săpăturile efectuate au stabilit că promotoriul întărit de la Mărgăritești n-a fost locuit. Urmele de cultură de pe panta valului, în raport cu suprafaţa foarte mare a promotoriului nu indică o locuire propriu-zisă, organizată, ci doar o prezenţă umană şi o anumită întrebuinţare dată acestui bot de terasă întărit şi bine apărat. Se trage concluzia că aici a fost amenajat un important centru de refugiu în cazuri de primejdie. Judecînd după întinderea mare a suprafeţei situate în spatele fortificaţiei, aici trebuie să-şi fi găsit adăpost nu numai populaţia din împrejurimi, ci şi turmele şi cirezile acesteia. Întrebuinţarea în acest scop a unui astfel de centru pare să fi fost destul de îndelungată, ea se poate cifra, după cum arată urmele de cultură de pe panta valului, la aproximativ trei secole. „Cetatea" de la Mărgăritești nu este o apariţie singulară şi izolată. Asemenea centre întărite, care servesc ca locuri de refugiu, se întîlnesc relativ frecvent în lumea geto-dacică şi în mod special în Oltenia. Dintre descoperirile arheologice se pot aminti : vase lucrate cu mîna, chiar ceramică de provenienţă grecească, obiecte de metal, sticlă, o monedă getică de argint de tip Aninoasa şi cîteva de bronz emisiuni ale regelui mecedonean Filip al II-lea. Tot în cursul cercetărilor s-a descoperit și un mormînt de incineraţie constînd dintr-o urnă cu oase calcinate în interior.

În ultima parte a lucrării sînt prezentate în ordine alfabetică alte așezări, situate de asemenea în bazinul inferior al Oltului, dar care nu au devenit încă obiectul unor săpături sistematice. Ele au identificate pe baza unor cercetări de suprafaţă sau a unor descoperiri întîmplătoare. Din datele existente reiese să aproape toate aceste aşezări nu au fost prevăzute cu întărituri tipice davae-lor geto-dacice, constînd din şanţ şi val de pămînt. În ultimul capitol, sînt formulate concluzii de ordin general, pe plan arheologic și istoric. Ca urmare a cercetărilor întreprinse la Sprîncenata și Mărgăritești, iar mai recent la Milcov și Pleașov, bazinul Oltului inferior se dovedește tot atît de intens locuit de geto-daci, ca și celelalte văi ale principalelor rîuri din Dacia. Terasa stîngă a Oltului, ca și valea principalului său afluent, Olteţul, au constituit locuri dintre cele mai prielnice, sub toate aspectele pentru stabilirea de așezări omenești și de dezvoltare a comunităţilor geto-dacice. Promotoriile cu pante mult înclinate și înalte au fost preferate cu predilecţie. Amenajarea și întărirea lor cu şanţuri şi valuri de apărare au dat un plus de valoare strategică acestor puncte, care au devenit treptat adevărate centre politice şi economice, în jurul cărora gravita o densă populaţie organizată în triburi şi uniuni de triburi. Elementele comune ale tuturor acestor „cetăţi" indică un anumit stadiu de dezvoltare a societăţii geto-dacice şi o extrem de importantă dovadă a caracterului unitar al principalelor trăsături ale culturii geto-dace. Sistemul de apărare, cu şanţ şi val de pămînt, alegerea unui bot de terasă ca punct de stabilire a unui astfel de centru și intensitatea locuirii plasează așezarea de la Sprîncenata în rîndul principalelor dave din Dacia, preromană. Dava de la Sprîncenata a fost, aşa cum rezultă din prezentarea descoperirilor şi a rezultatelor săpăturilor în general, centrul economic, politic și probabil și religios al geţilor de pe stînga Oltului inferior. Chiar dacă aceasta nu are o prea mare întindere, a cunoscut în schimb o intensă locuire, dovedită de depunerile materiale, care ajung aici pînă la înălţimea de 2 m. Acest gen de aglomerare este tipic devae-lor geto-dacice, considerate de regulă centre unional tribale sub raport economic, politic și religios. Aici trebuie să-şi fi avut reşedinţa şeful unei mari comunităţi getice, poate conducătorul unei uniuni de triburi.

Nu sînt încă dovezi concrete în ceea ce privește și caracterul de centru religios pentru dava de la Sprîncenata, dar el este de presupus. În legătură cu funcţiile multiple și caracterul unor astfel de așezări întărite şi bogat locuite, trebuie reamintit că termenul de dava apare în izvoarele antice în rîndul centrelor evoluate cu un pronunţat caracter cvasiurban. Cercetătorul Constantin Preda îmbrăţişează această viziune nouă asupra aşezărilor geto-dace.

Comunitatea getică de la Sprîncenata a stabilit și întreţinut relaţii de schimb nu numai cu formaţiunile politice vecine, ci și cu lumea greco-romană din regiunea Dunării de jos. Pe seama acestor raporturi trebuie puse resturile ceramice elenistice tîrzii și romane, monedele histriene, republicane romane și imperiale.

Aşezarea de la Sprîncenata își încetează existenţa în prima jumătate a secolului I e.n. După cîte se pare dispariţia ei nu are nici o legătură cu acţiunea lui Aelius Catus. Se pare că instalarea puterii romane la Dunăre, începînd cu Augustus și ameninţările acestuia ar fi putut ă determine pe locuitorii de la Sprîncenata să fi părăsit așezarea și să se fi retras spre nord spre zona colinară și chiar dincolo de Carpaţi. Cînd poate fi plasat acest moment este greu de fixat exact.

Descoperirile făcute pînă în prezent pe cursul inferior al Oltului — Mărgăritești, Morunglav, Milcov, Sprîncenata, Pleașov etc. se înscriu, în totalitatea lor, ca o contribuție la lărgirea sferei și la adîncirea cunoștințelor noastre despre istoria și civilizația geto-dacilor dinainte de cucerirea romană.

Gabriela Vasilescu

*** *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. V *(1640—1644)*, București, 1985, 866 p., întocmit de Marcel Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu și Silvia Vătafu-Găitan.

Volumul, pe care îl prezentăm aci, cuprinde așadar, o perioadă de cinci ani din domnia lui Matei Basarab și ne apare ca o secțiune transversală nu numai în evoluția Cancelariei domnești, dar și a prefacerilor din sfera relațiilor agrare. Ne interesează în primul rînd situația limbii române. Care este raportul numeric dintre actele redactate în limba română și cele în slavonă, considerată multă vreme limbă oficială a cancelarilor domnești? În realitate, s-a desfășurat o luptă surdă, din care româna a ieșit, cum era și firesc, învingătoare. Ne aflăm spre sfîrșitul primei jumătăți a sec. al XVII-lea. O simplă comparație cu situația din perioada anterioară (1633—1639), care face obiectul vol. IV, confirmă faptul că româna cucerește poziții noi și începe să cîștige in cursivitate. Dacă între 1633 și 1639 s-au redactat 885 acte[1] românești și 286 slavone[2]; în cursul celor 5 ani următori, numărul celor dintîi s-a ridicat la 930. Adăugînd la aceste cifre, sub beneficiu de inventar, și copiile care, în majoritatea lor, sînt scoase după originale românești, obținem, pentru perioada precedentă de 7 ani, 1. 147 acte; iar în cursul celor cinci ani (1640—1644) numărul lor a sporit pînă la 1.176 (930 + 246), În schimb, actele slavone se împuținează între aceste două perioade în mod simțitor, de la 286 la 169. Sporul e, în mod evident, în favoarea limbii noastre.

Pentru progresul limbii române, pe noi ne interesează în aceeași măsură, atît actele redactate în limba română în afară, cît și cele dinăuntrul Cancelariei domnești. Volumul de față cuprinde numeroase acte încheiate pe marginea unor litigii dezbătute în fața divanului. Așadar limba română concurează cu slavona în condiții egale. În această situație sîntem îndreptățiți să căutăm explicația faptului, că limba noastră își sporește continuu volumul, prejudiciind astfel situația slavonei. Aici intervine o suită de factori, despre care ne vom ocupa pe larg în altă parte[3]. Deocamdată, consemnăm fenomenul social, a cărui semnificație nu scapă nimănui. Datorită prefacerilor din sînul societății românești se înmulțesc litigiile și se amplifică spețele de judecată din sfera relațiilor agrare. În urma acestui fapt, agenda Cancelariei e tot mai încărcată de probleme, care se cer a fi soluționate. Față de această situație, domnul încearcă o despovărare a Cancelariei, lăsînd în competența boierilor și dregătorilor judecarea unor pricini de mai mică importanță și care nu necesită prezența domnului în completul de judecată. Procesul e mai vechi și el începe încă din vremea lui Mihai Viteazul[4]. În atari împrejurări și pe această cale, limba română ia loc în sfîrșit, alături de slavonă, în cacelaria domnească.

Actele scrise în afara Cancelariei, se înțelege în limba română, aveau putere de lege însă față de hrisoavele și actele redactate după tipicul formularului diplomatic, reprezintă un stadiu mai înaintat în formarea limbii române, precum și o eficientă degajare a Agendei de judecată. Astfel spre mijlocul sec. al XVII-lea se ajunge la o adevărată *democratizare a cancelariei domnești*. O sumedenie de litigii sînt soluționate de boieri și dregători pe temeiul răvașelor domnești. Un exemplu concludent de despovărare a cancelariei domnești ne oferă fiica lui Stanciu vornic, care vinde ocine în valoarea de 25 000 bani, de față fiind 24 boieri mari, în afara Cancelariei[5].

Volumul mai cuprinde și o categorie de zapise sau înscrisuri marginale față de activitatea judiciară a Cancelariei domenști în care e vorba de simple vînzări-cumpărări între două părți. Astfel de acte au un caracter local și uneori în afară de marteri, nu conțin nici un fel de investitură sau element probatoriu.

Concomitent, se produce și o vădită *simplificare procedurală*. Dregătorii judecă astfel de pricini fără ceremonial și redactează actul fără a mai respecta pozițiile formularului diplomatic. Asistăm, așadar, la o *adevărată pulverizare a acestuia*, tocmai spre a se ajunge, în mod nedeliberat, la o fază mai înaintată și mai puțin formalistă.

Însă, în același timp, justiția domnească din vremea lui Matei Basarab continuă practica unor instituții și proiectări juridice, consacrate de tradiție.

Partea sau părțile interesate solicită domnului, chiar de la început, potrivit situației lor sociale și rangului ierarhic sau mănăstiresc, un număr de boieri care variază între 6, 12, 24. Se poate recurge la această probă și în timpul desfășurării acțiunii de judecată. Instituția

boierilor hotarnici, tocmelnici, buni și bătrîni, judecători, martori și jurători e foarte activă în perioada domniei lui Matei Basarab. Însăși doamna Elina apelează la 12 boieri să-i „împietrească" sau să-i „aleagă" ocina la Vițichești[6] sau achiziționează ocine în sus-numitul sat[7]. Altădată, doamna Elina cumpără o ocină, pe care o dăruiește mr-ii. Slătioara[8], așa după cum și domnul achiziționează o moșie la Căzănești, pentru 13.000 de aspri și o plașcă de grana, ca s-o dăruiască mr-ii. Căldărușani.[9]

Numai că această practică e destul de labilă. Actele ne informează că sa luat chiar patru, șapte sau opt boieri, jurători sau megieși adeveritori. La un moment dat, domnul acordă împricinaților în divan, șapte jurători (9 VII 1642) sau chiar trei (21 I 1644). Credem că procedeul rămîne de fiecare dată la aprecierea domnului sau completului de judecată. De asemenea, se apelează și la bătrînii satului ca să depună mărturii, cum e cazul lui Radul Țoche din Cîmpulung[10], în vîrstă de 100 de ani, sau Badea cel bătrîn din Vițichești[11].

Cu toate acestea, slavona încă își menține caracterul de sacralitate. De obicei, e folosită la redactarea *hrisoavelor*, care se bucură de un statut aparte în contextul celorlalte acte de cancelarie. Confecționarea unui astfel de act pe pergament, cu respectarea tuturor pozițiilor din formularul diplomatic, însoțit uneori și de coloristica artei miniate, conferă actului un caracter de solemnitate. Se înțelege, că nu oricine își putea permite luxul de a obține un hrisov, fiindcă redactarea lui, ca și întreaga procedură a actelor presupunea plata unei anumite taxe.

Pornind de la portretul, deosebit de generos, pe care cronicarul îl face voievodului muntean... „om fericit peste toate domniile acelei țări, nemîndru, drept, om de țară, harnic la războaie, așa neînfricat și nespăimat cît poți să-l asemeni cu mari ostași ai lumii"[12], — oricine ar fi îndemnat să creadă că „domnul își iubea supușii și aceștia îl iubeau pre el" — cum afirmă altă cronică românească. Însă, țara era fisurată de „nevoi" și „năpăști", ca și de prezența unor străini hrăpăreți, a căror lăcomie a lăsat urme adînci în structura social-economică a țării. Din cauza unei fiscalități excesive, oamenii își părăsesc așezările și „lăsînd ocinele pustii și dajdia împărătească și birul domnesc neplătit, fug peste plai în țara ungurească sau peste Dunăre, la Nicopole (12 VII 1643) în împărăția turcească".

În urma reformei fiscale din 1634—35 s-a introdus și așa-zisa „dare a talerului", care a avut consecințe dezastruoase. Satul, comunitatea, era obligată să plătească birul și talerul, pentru cei „risipiți" sau „fugiți" aiurea. Era ceva asemănător cu sancțiunea „deșugubinei" cu deosebirea că plata se făcea în bani, iar nu în natură. În 1653 a fost abrogată această măsură.

Există în acest volum un act care atestă, fără putință de tăgadă, existența ultimei trepte umane a *rumâniei*: Negustorii Rustea și Ilia, care urmau să lichideze o parte din bunurile lui Freda spătarul, care fugise peste munți de teama decapitării, îl înștiințează la Brașov, că pe niște „rumâni" nu vrea să-i cumpere nimeni. Ei deveniseră de drept niște lucruri ale nimănui. Fiecare dintre ei era deci un „res nullius" (15 IV 1641 și 22 V 1641).

Neascultarea și neîndeplinirea obligațiilor care reveneau „rumânilor" erau pedepsite cu asprime: unora care nu prestau serviciile față de mănăstire, domnul ține să le amintească: „să știți că vă voi tăia domnia mea limbile, tocmai de unde se țin, să nu vi se pară nimic de glumă (4 VI 1643), iar cei ce vor sворni pîre să fie de gloabă și să i se taie limba" (30 X 1643) În sfîrșit, altora care au sărit asupra guvernului le trimite acest avertisment:" au nu știți că vă voi purta tot despuiați prin tîrg ca pe niște cîini? (4 I 1643).

Cum este de așteptat, în actele volumului de față se reflectă cu toată verosimilitatea frămîntările din jurul mănăstirilor, al căror număr trecea de șaizeci. În actul din 27 XI 1640 Matei Basarab informează Adunarea țării (formată din locuitori, duhovnici și mireni, mitropoliți, episcopi, arhimandriți, boieri mari și mici, dregători) despre situația jalnică a mănăstirilor provocată de „unii greci lacomi și fără știință de carte, stricînd obiceiurile bune din trecut". Domnul anulează toate actele, false de altfel, și condamnă pe cei care au cîrciumărit soarta bunurilor țării. Totodată, domnul muntean stabilește criteriile după care urmează să se administreze și să se conducă mănăstirile din Țara Românească. Se pare că Matei Basarab întîmpină dificultăți pe care nu le poate înlătura cu ușurință, de aceea, el apelează — evident și dintr-un spirit de ecumenicitate — la Parthenie, patriarhul Constantinopolului, care, într-o suită de șapte hrisoave, redactate în limba greacă, întărește toate daniile, investițiile și dispozițiile efectuate de domn, privind sistemul de organizare a mănăstirilor.

Toponimia și *Onomastica* sînt reprezentate în volum prin forme sugestive și extrem de interesante care exprimă nu numai fantezia poporului, dar și anumite evenimente istorice. De pildă: Beloblata (Balta Albă), Calea Furului, Caragugea, Cernogîrla (sat), Curde cîine (hotar),

Chirfote, Cortofleş, Cîrlineagă, Drumul mălaiului, Drumul turcului, Faţa Lupului, Criviezure, Glupavi (Proştii) sat, Găină albă, Izvorul Ursului, Inimărea Dumitru, Jivivode (Apele vii), Lacul sec, Lacul tătarului, Mălaicrud, Molfată Ion, Polovina (jumătate), Stan Zgărăiatu, Valea Brusturilor, Valea Jugastrului, Valea Zmeilor ş. a.

Imensa bogăţie a onomasticii îşi aşteaptă cercetătorii.

Textul propriu-zis ocupă 630 p., restul pînă la 868 cuprinde pe lîngă lista scribilor de documente, (dieci, grămătici, logofeţi) în număr de 271 şi indicaţiile bibliografice ale materialului cercetat pe fonduri (57 la număr), 23 colecţii 123 de colecţii msse şi 9 fonduri din arhivele judeţene (Argeş, Braşov, Brăila, Buzău, Covasna, Dîmboviţa, Dolj, Gorj şi Vîlcea). Un foarte detailat indice de nume şi de materii completează conţinutul atît de bogat al volumului.

Întocmirea unui astfel de *catalog*, a cărui serie a intrat în tradiţia de lucru a Arhivelor Statului, necesită nu numai cunoştinţe de specialitate, dar şi o neobosită conştiinciozitate şi pricepere, spre a realiza o astfel de lucrare prestigioasă.

Tr. Ionescu-Nişcov

NOTE

1 Datele sînt luate din ,,Cuvîntul Introductiv" al ambelor volume.

2 Din păcate, autorii continuă să folosească pentru actele scrise în *slavonă*, denumirea de limbă *slavo-română*, ceea ce este o eroare. O astfel de limbă n-a existat niciodată. Denumirea e o ficţiune la care trebuie să se renunţe.

3 E vorba de o lucrare mai amplă, care tratează despre *Importanţa cancelariei domneşti din Ţările Române în contextul celorlalte cancelarii similare din sud-estul Europei.*

4 Vezi, studiul nostru, *Cancelaria lui Mihai Viteazul* în ,,Revista de istorie", t. 32, 1979, nr. 5, p. 865—874.

5 Vezi actul din 6 XI 1641.

6 Vezi actele din 18 XI 1644 şi 14 XII 1644.

7 Actul din 20 XI 1641.

8 Actul din 11 V 1644.

9 Vezi actul din 9 VII 1641.

10 Actul din 10 II 1640.

11 Actul din 14 XII 1644.

12 Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 168.

JEAN-MICHEL GAILLARD, ANDRÉ LESPAGNOL, *Les mutations économiques et sociales au XIX-e siècle (1780—1880)*, Nathan Universite, Paris, 1984, 192 p.

Cadre didactice ale Universităţii din Rennes, autorii lucrării, ce o supunem atenţiei cititorilor, izbutesc o analiză pătrunzătoare la nivel social-economic a perioadei anilor 1780—1880, ce desemnează prima vîrstă a capitalismului. Semnificaţia sa deosebită rezidă în transformările social-economice produse într-un interval de timp relativ scurt. Astfel, pe parcursul doar a unui secol s-au pus bazele marii industrii, s-a accelerat ritmul creşterii economice, s-a modificat imens sfera relaţiilor sociale prin apariţia principalelor clase sociale specifice capitalismului şi a unor semne vădite ale ascuţirii contradicţiilor. Cercetarea lui Gaillard şi Lespagnol are drept fundal spaţiul geo-istoric european şi mondial.

În *Introduction* (p. 3—4) autorii ilustrează pregnant modalitatea în care economicul şi socialul interferează politicul. În concepţia lor perioada primei revoluţii industriale ,,a marcat intrarea omenirii într-o nouă fază, cea a producţiei şi consumului de masă, a concentrării oamenilor, mijloacelor de producţie şi capitalului" (p. 3.). Gaillard şi Lespagnol resping accepţia dată termenului de *revoluţie*, aceea de ruptură brutală şi se pronunţă pentru ,,*lunga durată*" a transformărilor în toate domeniile. Mai mult decît o revoluţie procesul de industrializare a fost lent şi extrem de complex, generînd un nou sistem de producţie bazat pe, ceea ce autorii numesc, tripticul *cărbuni-fier-maşina cu vapori*, edificat la rîndu-i pe un altul, specific economiei capitaliste, *piaţă-inovaţie-profit.* Propunîndu-şi să demonstreze impactul fenomenului de in-

dustrializare asupra unor state ca: Anglia, Belgia, Franţa, Germania, S.U.A., Gaillard şi Lespagnol declară că existenţa unor „căi naţionale" (p. 4.) privind industrializarea nu trebuie să estompeze atributele sale generale legate de modificările sociale, economice, politice şi culturale din societatea europeană în secolele XVIII—XIX.

Partea întîia a lucrării intitulată sugestiv *Le Sens de la Mutation Economique* (p. 5—74) cuprinde trei capitole. În primul, *Révolution Industrielle, Croisssance, Processus d'Industrialisation*, (p. 7—23) autorii se opresc asupra importanţei mutaţiei operate de *revoluţia industrială*[1]. Gaillard şi Lespagnol arată că nu ea a provocat apariţia industriei şi a clasei muncitoare. Prima „industrializare" a Europei Occidentale, conform părerii lor, a corespuns „artizanatului urban de meserii" (p. 9), ce s-a regăsit în Europa începînd din Evul mediu pînă în secolul al XVIII-lea şi chiar peste această limită. Prima „industrializare" s-a individualizat prin localizarea sa predominant urbană, recte producţia micului atelier meşteşugăresc cu cele inerente lui. De fapt, autorii confundă sistemul economic medieval cu „o primă industrializare", sfîrşită oricum către 1780, cînd meşteşugarii „nu mai domină în economie" (cf. p. 9). Dezvoltarea manufacturilor în secolele XVI—XVII a marcat totodată sistemul, denmit de economistul american Franklin Mendels, *protoindustrie*, (cf. p. 10), baza a viitoarei revoluţii industriale. El s-a caracterizat printr-o producţie industrială redusă, majoritatea lucrărilor activînd la domiciliu, cu precădere în mediul rural[2]. Travaliul lor în asociaţie cu munca din agricultură a declanşat regiuni industriale, supranumite de Pierre Léon „în nebuloasă" (p. 12). La nivel social protoindustria s-a tradus prin creşterea numerică considerabilă a forţei de muncă încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea conturînd, ceea ce Gaillard şi Lespagnol etichetează drept *clase lucrătoare* şi nu *preproletariat* (cf. p. 13). Autorii aderă la schema lui William Rostow privind creşterea economică şi consideră că cea din urmă s-a înregistrat în Franţa şi Anglia încă din secolul al XVIII-lea. Abia în secolul următor ri mul de creştere s-a intensificat pe baza marii industrii capitaliste, care a punctat o ruptură calitativă în economia mondială[3]. În concluzie, Gaillard şi Lespagnol afirmă că revoluţia industrială trebuie asimilată unui proces istoric de lungă durată, ce a implicat inegalitatea ritmurilor de dezvoltare. coexistenţa unor forme de producţie vechi şi noi. În anexa capitolului (p. 19—21) sînt înserate extrase din raportul din 1806 cu privire la manufacturile textile din Anglia, descrieri ale întreprinderilor S. Caron şi Boulton Sono din Birmingham, hărţi ale Angliei şi Franţei cu centrele principale ale industriei textile la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Capitolul al doilea, *La Nature de la Mutation Economique, Apparition d'un Nouveau Systeme de Production*, (p. 24—60) insistă asupra cauzalităţii transformărilor social-economice. În Anglia începutul procesului de industrializare l-a constituit o ruptură în industria textilă sau „revoluţia bumbacului" (p. 24), ce a concordat cu prima fază a revoluţiei industriale, adică anii 1770—1830. Ea se explică prin dinamica producţiei de bumbac, aplicarea în acest sector a celo mai noi invenţii tehnologice, cererea sporită de produse textile. Încă în perioada anilor 1750—1760 creşterea productivităţii muncii s-a datorat numeroaselor inovaţii tehnologice, care aplicate industriei bumbacului au transformat-o într-un *leading — sector* al economiei britanice. Atrăgînd o uriaşă forţă de muncă — în 1830 400 000 lucrători, ea a participat în mod sporit la formarea venitului naţional — în 1812 7—8%. Totodată, ea a devenit baza comerţului Angliei cu produse textile. Paralel s-au dezvoltat ramuri industriale, precum: cea siderurgică, cea extractivă de cărbune, transporturile. Progresul economic îşi află parţial explicaţia şi în succesele „revoluţiei tehnologice", printre care amintim: introducerea cărbunelui în procesele legate de fuziunea metalelor şi descoperirile lui Abraham Darby şi Henry Cort în metalurgie. Inventarea în 1764 de către inginerul scoţian James Watt a maşinii cu aburi a încoronat procesul de mecanizare. „Ea a furnizat . . . tuturor activităţilor o forţă motice artificială independentă de un loc natural, fără limită de putere *a priori*, utilizînd un combustibil abundent şi uşor de transportat, cărbunele" (p. 33). Remarcabilă este şi partea rezervată de Gaillard şi Lespagnol apariţiei clasei muncitoare. Baza sa socială a fost, cu precădere, ţărănimea săracă, ca urmare a extinderii relaţiilor capitaliste în lumea satelor, cu toate consecinţele, ce au decurs. De asemenea, perioada anilor 1780—1880 a fost dominată de fenomenul creşterii demografice cu importante implicaţii economice şi sociale. Aceasta a facilitat şi utilizarea muncii femeilor şi copiilor, forţă ieftină şi folosită pe scară largă. Proletarizarea a impus un anumit *cost social* (p. 51) clasa muncitoare cunoscînd o criză de identitate, ceea ce s-a redat prin „demoralizarea muncitorească" (p. 55). În anexă (p. 60—63) s-au introdus aprecierile lui Paul Mantoux despre maşina cu vapori şi revoluţia industrială şi harta industriei britanice la jumătatea secolului al XIX-lea.

Următorul capitol, *Le Pourquoi de la Mutation Economique*, (p. 64—72) constituie o pledoarie pentru cauzalitatea fenomenelor ce au răvăşit scena istoriei în perioada dată. Cu toate că autori, precum Paul Bairoch şi William Rostow au accentuat excesiv pe importanţa revoluţiei agrare din secolul al XVIII-lea şi creşterea demografică, Gaillard şi Lespagnol pun alături şi procesul de acumulare primitivă a capitalului în industrie şi agricultură. Se adaugă o serie de factori politico-ideologici, ca şi impulsionarea circulaţiei comerciale. Anexa (p. 73—74)

înscrie o hartă a căilor navigabile în Anglia către 1830 şi schema circulaţiei rutiere din comitatul Lancashire.

Partea a doua a lucrării, *Capitalisme ou capitalismes*, (p. 75—143) sesizează raportul general-particular, naţional-internaţional în desfăşurarea revoluţiei industriale. Cazul Marii Britanii a fost apreciat drept ,,un punct de referinţă model" (p. 75). Insulele Britanice au fost modelul evoluţiei pe linie capitalistă pînă către 1860, terenul de experimentare a circa 90% din invenţiile tehnologice[4]. Autorii reliefează că modelul britanic nu a fost aplicat în mod mecanic în Europa, ci a ţinut seama de particularităţile realităţilor naţionale, în funcţie de pluralitatea căilor de industrializare. Un demaraj bun s-a manifestat cu începere din 1800—1810 în Belgia, unde ca o noutate a apărut în secolul al XIX-lea intervenţia directă a capitalului bancar în procesul de industrializare. În ceea ce priveşte Franţa Gaillard şi Lespagnol oscilează în analiza lor între aprecierile de *semi-eşec* şi de *cale originală de industrializare*[5]. Monarhia din Iulie (1830—1848) a resimţit cel mai vădit înnoirea în economie, dar în anumite limite legate de ritmul nu tocmai rapid de dezvoltare, menţinerea încă a micii întreprinderi, preeminenţa agriculturii (54%) în comparaţie cu industria (34 %) la făurirea produsului naţional. Ele au răspuns condiţiilor social-economice locale şi cu care s-au înfruntat întreprinzătorii. Deşi tîrziu, în deceniile cinci şi şase ale secolului al XIX-lea, revoluţia industrială a acuzat în Germania naşterea unui capitalism agresiv şi viguros[6]. Amploarea transformărilor din Germania a avut ca trăsătură dinstinctivă interesul statului în creşterea economică. În Statele Unite ale Americii în anii 1820—1850 s-au creat condiţiile necesare pentru un avînt economic ce a propulsat economia ţării în ultimii ani ai secolului trecut la statutul de *leadership*[7]. Industrializarea s-a repercutat la nivelul socialului şi economicului prin efecte cantitative şi calitative, ce au uimit pe contemporani. De la sporirea masivă a producţiei şi productivităţii muncii, desfăşurarea ,,revoluţiei bancare" la consecinţele ,,urbanizării barbare" (p. 129) şi criza indus rială, economia capitalistă a parcurs cu paşi rapizi drumul către stadiul imperialist.

În ultima parte, *Le Premier Âge du Capitalisme*, (p. 146—184) volumul aliniază două capitole. Primul *Mythe et réalite du capitalisme libéral*, (p. 146—154) vizează capitalismul liberei concurenţe, teoretizat de John Stuart Mill şi Adam Smith şi care se confundă parţial cu perioada revoluţiei industriale[8]. Distingînd între mit şi realitate Gaillard şi Lespagnol decelează între *întreprindere*, ce a îmbrăcat forme, tipuri şi mărimi diferite, *piaţă*, aflată în plină restructurare şi expansiune şi *stat*, ce s-a retras din cîmpul economic cedînd locul iniţiativei personale. Anexa (p. 166—168) cuprinde schema consiliului de conducere al Băncii Franţei între 1800—1900 şi graficul ritmului de creştere a industriei prin comparaţie cu cel al preţurilor. Ultimul capitol, *Patronat industriel et classe ouvrière*, (p. 169—184) aruncă o privire asupra ,,peisajului social-multiform" (p. 184), ce a suferit mutaţiile operate de revoluţia industrială. Cadrul juridic burghez a recunoscut noua osatură socială grupată în jurul burgheziei ,,de întreprindere" (p. 171) şi al proletariatului. Autorii relatează că grupul social cel mai bine pregătit pentru a sonda cererea şi oferta a fost cel al ,,negustorilor-fabricanţi", bază a patronului (cf. p. 172). Diversitatea în funcţie de statut, cadrul geoeconomic germinativ, nivelul de calificare şi salarizare, gradul de permeabilitate a definit proletariatul, menit îndeplinirii unei misiuni istorice. La loc de frunte s-a înscris şi pătura funcţionărilor, recrutaţi din sînul burgheziei mici şi mijlocii şi care a animat orientări politico-ideologice hibride. În anexă (p. 185—186) se află trei fragmente din lucrările lui Pierre Léon, François Caron şi Louis Bergeron cu privire la mobilitatea socială în cadrul burgheziei şi evoluţiei unor familii girante a unor întreprinderi de prestigiu.

În concluzie, ne exprimăm părerea că lucrarea asupra căreia am făcut cîteva sumare însemnări, este fundamentală pentru înţelegerea revoluţiei industriale. Profesînd o concepţie evident nemarxistă, dar apelînd nu de puţin ori la afirmaţiile teoriei lui Karl Marx şi Friedrich Engels, la date statistice şi grafice revelatorii, autorii îşi aduc o contribuţie meritorie la descifrarea unei pagini cruciale din istoria economică.

Mihai Manea

NOTE

1 Vezi pe larg *Revoluţia Industrială, Culegere de studii*, Bucureşti, 1963; C. Trebilcock, *The Industrialisation of the Continental Powers 1780—1913*, London, 1981; Patrick Verley, *La Révolution Industrielle 1760—1870*, Paris, 1985.

2 Vezi şi A. Dewerpe, *L'Industrie aux champs, Essai sur la protoindustrialisation en Italie de Nord (1800—1880)*, Roma, 1986.

3 Pentru cadrul general, Mircea N. Popa, *Prelegeri de istorie modernă universală*, Tipografia Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1981, p. 45—78.

4 *Istoria economică*, Sub redacţia lui Nicolae Marcu, Edit. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1979, p. 69—75; vezi şi François Crouzet, *De la superiorité de l'Angleterre sur la France, L'économique et l'imaginare XVIIe-XXe siècle*, Paris, 1985.

[5] *Istoria economică*, p. 75—81.
[6] *Ibidem*, p. 81—85.
[7] *Ibidem*, p. 85—89.
[8] *Ibidem*, p. 100—108.

CHRIS COOK, *A short History of the Liberal Party 1900—1984*, Macmillan Press Ltd., London and Basington, 1984, 188 p.

Sinteza semnată de Chris Cook consacrată evoluției Partidului Liberal nu se limitează la intervalul menționat în titlu, ci își extinde demersul asupra întregii istorii a acestei formațiuni politice de la origini pînă în momentul publicării cărții. Indiscutabil, istoricul a fost obligat să-și conducă investigația după o formulă restrictivă în care erau obnubilate aspecte esențiale precum programele partidului, realizările diverselor guvernări liberale, detalierea în ultimă instanță a sciziunilor și convertirilor și chiar a eclipsei în care a intrat partidul de mai bine de o jumătate de secol. Ce a rezultat din această selecție este o lucrare abundentă factologic unde exactitatea se pare că este o voluptate a autorului și în același timp o tensiune interioară savant construită care atrage involuntar lectorul la o dezbatere imaginară.

Ca și în cazul Partidului Conservator, nu este o dată unanim admisă care să marcheze nașterea Partidului Liberal. Se pot lua în considerare fie anul 1859 cînd Palmerston și-a format un guvern compus din peelites (adepții lui Robert Peel) whigs și radicali, fie anul 1868 cînd Gladstone cîștigă alegerile și formează primul din cabinetele care simbolizează apogeul liberalismului britanic în secolul al XIX-lea. În perioada primei guvernări a lui Gladstone în 1868—1874, unitatea guvernului și a partidului au trecut prin momente critice care de fapt se constituie în trăsături imanente ale liberalismului englez. Credem că explicația, cel puțin parțial, provine și din faptul că sistemul politic englez fie din secolul XIII, fie de la începutul secolului XVIII a fost edificat pe ideea liberală sau pe un sentiment comun majorității politicienilor englezi care se originează într-o particularitate liberală în comparație cu maniera și ideile politice continentale. E oricum evident că în Anglia în secolele XIX—XX, dihotomia conservatorism-liberalism, patentă să spunem în Spania, este absentă. De fapt una din remarcile autorului, fără să aibă un statut coerent de explicație, relativă la colapsul liberalismului este că Partidul Liberal nu a reușit în momente cruciale să-și găsească o identitate programatică care să-l distanțeze de conservatori și laburiști.

Așadar această labilitate congenitală, în sensul revendicării de către un singur produs al societății civile a tradiției liberale, a avut efecte funeste asupra destinului acestui partid. Din 1873 grave disensiuni în guvern și în partidul Liberal, aduceau la ordinea zilei alegerile care au fost pierdute de liberali în 1874. În 1877 se înființează la Birmingham Federația Națională Liberală care a avut un rol decisiv în reorganizarea partidului la nivel național pentru a-i asigura o bază electorală solidă. Drept consecință, în 1880 liberalii au cîștigat alegerile generale, iar Gladstone a redevenit premier. A doua guvernare gladstoniană a pus în evidență o altă constantă a Partidului Liberal înregistrată în pasivul partidului, anume uzura inexorabilă suferită de liberali în timpul exercitării mandatului de guvernanți. De exemplu obstinația cu care Gladstone a urmărit acordarea autonomiei Irlandei *(Home Rule)* a condus la divorțul dintre el și Joseph Chamberlain în 1886. În același an, puternic divizați, liberalii pierd alegerile și profită de perioada de opoziție pentru a se clarifica ideologic și a combate alegerile proxime cu un program viabil. Acesta a fost celebrul *Newcastle Programme* din 1891 care în fond a dirijat frazeologia și decantările ideologice în următoarele decenii în pofida unor tentative mai mult conjuncturale de a reformula credo-ul liberal. La sfîrșitul secolului XIX a intervenit un alt factor care a grevat serios asupra suportului electoral al partidului și anume crearea în 1893 de către Keir Hardie a *Independent Labour Party* care în curînd va monopoliza ariile industrializate. Apariția noii formațiuni politice pe eșichierul politic britanic nu a lăsat indiferenți pe liderii liberali, mai ales pe Herbert Gladstone care a încheiat în martie 1903 o alianță cu laburiștii lui Ramsay McDonald. În 1906 alianța a funcționat admirabil cu excepția Scoției și liberalii, cîștigătorii alegerilor, au fost din nou propulsați la putere. Intenția liberalilor care dispuneau de un guvern format din personalități (Asquith, Haldane, Lloyd George, Churchill, Grey) era de a amorsa un proces de restructurare a vieții politice și social-economice cel puțin șocant pentru imobilitatea politicii engleze de pînă atunci. Totuși realizările au fost minore, datorită opoziției exasperante a Camerei Lorzilor, care practic torpilase orice inițiativă liberală majoră. Parțial, prin *Parlament Act* din 1911 liberalii au reușit să anihileze Camera Lorzilor.

Izbucnirea primului război mondial a anulat planurile de guvernare liberală dar a suspendat și luptele politice. Aparent, acest armistițiu electoral era în beneficiul Partidului Liberal a cărui popularitate era în declin marcat dar formarea unui guvern de coaliție în mai 1915 și mai ales numirea la 7 decembrie 1916 a lui Lloyd George ca premier au însemnat tot atîtea

crize suportate greu de fragilul partid. Deci în timpul războiului Partidului Liberal se scindează în grupările lui Lloyd George şi Herbert Asquith. Organizatoric sciziunea s-a consumat la conferinţa liberală anuală de la Leamington din mai 1920 într-un moment în care ascensiunea laburiştilor nu prevestea nimic bun pentru cariera politică ulterioară a liberalilor. După alegerile din 1922 care au subliniat carenţele liberale, diligenţele pentru reunificarea partidului au fost insistente în 1923, fără să se realizeze ceva. Însă ceea ce nu au reuşit liberalii înşişi au obţinut indirect conservatorii cînd dorind să legifereze protecţionismul a oferit pretextul unificării liberale reprezentat de ortodoxul principiu liberal al *Free Trade*. Astfel că în decembrie 1923 alegerile s-au soldat cu următorul rezultat: conservatorii — 258 deputaţi, laburiştii — 191 deputaţi, liberalii — 158 deputaţi. Rezultatul votului dădea posibilitatea Partidului Liberal să se erijeze în arbitrul situaţiei politice polarizate şi să obţină maximul de avantaje din această postură în care se aflaseră la sfîrşitul secolului XIX naţionaliştii irlandezi. Opţiunea liberală s-a făcut în favoarea laburiştilor care în ianuarie 1924 ajung pentru prima dată la guvern. Totuşi în pofida sprijinului liberal nu s-a ajuns la o colaborare din varii motive şi în aceste condiţii guvernul a demisionat convocînd noi alegeri. Scrutinul din decembrie 1924 a probat refluxul iminent al liberalilor care au obţinut numai 40 de mandate în vreme ce conservatorii şi-au asigurat 412 deputaţi iar laburiştii 151. În mod iremediabil Partidul Liberal a devenit a treia forţă politică în Marea Britanie, cu şansele de viitoare participări la decizia guvernamentală violent confiscate.

Situaţia dezastruoasă în care se zbătea Partidul Liberal a făcut necesară căutarea unor remedii, iar preocuparea pentru revitalizarea liberalismului a devenit o obsesie. Criza partidului a continuat însă în ritm debordant. În 1930, ca urmare a politicii de colaborare cu laburiştii predicată şi practicată de Lloyd George (din 1926 liderul Partidului Liberal) în interiorul partidului au reapărut fracţiunile rivale, fapt reflectat şi în rezultatele mediocre ale campaniei electorale din 1931. În 1935 ca o soluţie a redresării a fost ales un nou lider, Archibald Sinclair, care a încercat fără succes să stopeze marginalizarea partidului. S-au încercat diverse experimente inclusiv cooperarea cu laburiştii într-un *Front Popular*, ofertă respinsă de conferinţa laburistă anuală de la Edinburgh din 1936.

Declanşarea celei de-a doua conflagraţii mondiale a dus ca şi în 1914 la suspendarea luptelor electorale, iar Archibald Sinclair a devenit Ministrul Aerului. După înfrîngerea fascismului, activitatea electorală a fost reluată în 1945 cînd liberalii obţin un rezultat insignifiant (12 mandate). Urmează aceeaşi precipitare în detectarea soluţiilor tonifiante pentru renaşterea partidului, mai ales în domeniul finanţelor şi al recrutării candidaţilor, dar în 1950 şi 1951 liberalii au fost aproape de extincţie obţinînd doar 9 şi respectiv 6 deputaţi. În faţa acestor rezultate partidul nu mai însemna nimic şi probabil aceasta a fost raţiunea care a dominat propunerea lui Churchill de colaborare care era sinonimă cu asimilarea în Partidul Conservator. Refacerea partidului a fost unicul scop al eforturilor lui Jo Grimond lider al Partidului Libeal din 1956 şi care a obţinut cîteva succese remarcabile, iar con orm unui sondaj de opinie din 1962 partidul captase popularitatea electoratului. Aceste semne de revigorare s-au dovedit în final iluzorii iar situaţia precară a partidului s-a menţinut după cum indică rezultatele alegerilor din 1964 şi 1966 cînd liberalii au obţinut 9 şi respectiv 12 mandate. În absenţa unei notabile recuperări în favoarea partidului său Jo Grimond demisionează în 1967, urmat de Jeremy Thorpe care a trebuit să se confrunte cu insurgenţa tinerilor liberali care adoptaseră o alură radicală. Din 1976 liderul Partidului Liberal este David Steel care, realist în concepţie şi practică politică pledează pentru colaborare cu alte formaţiuni politice. Un prim experiment l-a încercat în 1977 cînd Partidul Liberal a încheiat un pact cu laburiştii lui James Callaghan. Dar pactul a avut o existenţă efemeră pentru ca în 1979 să nu mai funcţioneze. Al doilea experiment s-a produs în 1981 cînd în peisajul politic britanic apare un nou partid politic, Partidul Social Democrat (Roy Jenkins, David Owen, etc) iar la 13 octombrie 1981 s-a anunţat alcătuirea alianţei P. L. — P. S. D. La alegerile generale din iunie 1983 alianţa a obţinut 23 mandate, desigur nu un număr semnificativ, dar realul cîştig la aceste alegeri l-a reprezentat procentajul voturilor. Astfel alianţa P. L. — P. S. D. a realizat 25,4% din sufragiile exprimate, pe cînd laburiştii cu 27,6% din voturi au obţinut 209 mandate. Diferenţa minimă dintre laburişti şi alianţă aduce pe aceasta din urmă într-o nesperată competiţie pentru poziţia de al doilea partid. Alegerile din iunie 1987 au infirmat supoziţiile optimiste făcute în finalul cărţii de Chris Cook, alianţa nereuşind să depăşească poziţia a treia a eşichierului politic britanic.

Ovidiu Bozgan

„REVISTA DE ISTORIE" publică la prima parte studii, note si comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României si universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane. Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute in țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sint rugați să trimită studiile, notele si comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București—71247

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Zone sacre la geto-daci

Valoarea temporală a informației cartografice

Dan al II-lea, domn pînă la Marea cea Mare; : tradiție și realitate.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Problemele învățămîntului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Spania în literatura română în epoca modernă — traduceri, reflexe, influențe.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism" al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

America Latină și primul război mondial.

România și criza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

Propunerea României privind încheierea unui tratat de securitate colectivă în sud-estul european postbelic. Semnificații politice.

Evoluția statului român în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate 1965—1986.

RMISS 0567—630

I P. Informația c. 1477

43 856

Lei 15